

Kálmán Mária

Idő és igazság

(Válogatott esszék és tanulmányok)

2011

*A szerző által javított változat.
A digitális verziót az OSZK MEK-osztály munkatársai készítették.*

ISBN 978-963-08-1071-5 (PDF)

TARTALOM

Ajánlás

A Birodalom és a kereszténység

Idő és igazság

Különbéke a semmivel

Az undor ott van a falon

Az anti-próféta

Hypatia halála

A gyermek az irodalomban

Időn túl

Női argonauták

Ganesa vagy dinosaurus

A tudás igájában

Eltemetett utak zokogása

A Hannibál-torzó

Lót asszonya visszanéz

Egységes Európa

A remix-vers

Az inercia

AJÁNLÁS

Kálmán Mária IDŐ és IGAZSÁG c. tanulmánykötetéhez

A politikai viselkedésnek pszichológiai magyarázatával kétezer éve adós a történelem. A szerző azokat a műveket elemzi tanulmányaiban, melyek legalább a hiány egy-egy részét pótolják, s vallja azt: „az igazság folyamat”.

A hazugság nem válhat a világ rendjévé, a létezés nem lehet bűn. S minden társadalomnak vállalnia kell azt a végeredményt, amivé teszi az embereket.

A tanulmányok olyan idő és igazság egyensúlyt keresnek, melyben változtatunk mindazon, amin érdemes változtatni.

Bárdosi Mária szakíró
szerkesztő

A Birodalom és a kereszténység

Pogány-keresztény hitviták és a keresztény történelemfelfogás metamorfózisai

A Sybilla jóskönyvek - amelyeknek őrzésére Rómának külön testülete volt - egyik hírhedt jóslata szerint Kelet fölött csak olyan ember győzedelmeskedhetik, aki királyi koronát visel. I. e. 44-ben Julius Caesarnak ezért ajánlják föl a diadémot, s visszautasítását örömujjongással fogadta Róma népe.

Jóslattól jóslatig

I. sz. 312-ben, mikor Konstantinus diadalmas légiói megfutamították, és a megáradt Tiberis hullámaiba szorították Maxentius csapatait, a győztes katonák ujjongva hirdették, hogy uruknak a csata előtt, éjszakai látomásban, megjelent a kereszténység jelvénye, a Krisztus-monogram, s mellette a biztatás: „*Tuto nika*”; (görögül: E jelben győzni fogsz!). Konstantinus pedig nem mondott ellent katonáinak.

A római monarchikus rend kezdeményezőjének adott pogány jóslattól a dominatus megszervezőjének elhivatottságát hirdető keresztény jóslatig eltelt időben Róma egén a pogány istenek uralkodtak, s a kereszténység, a páli fordulat óta mindenesetre csökkenő mértékben, a birodalom ellenségeinek vallása volt. A Milvius-hídi csata eldöntötte a kereszténység és pogányság harcát, s Konstantinus légióival együtt a kereszténység került ki győztesen.

Mellékes, hogy mennyire lehet hitelt adni a legendás történeteknek, de nem mellékes, hogy mennyire adtak annak hitelt maguk a kortársak. Mivel Konstantinus homlokegyenest más politikát folytatott, mint Diocletianus, szüksége volt arra, hogy egyetlen isten uralkodjék egy olyan birodalom felett, melynek ő egyetlen császára akart maradni. Mérlegelte a kialakult hangulatot, s mint kiváló taktikus - a Maxentius felett aratott győzelmet hivatalosan is a keresztények istenének segítségével értékelte. Óvakodott azonban attól, hogy elárulja a maga külön jelszavát: - Egységes vallás, egységes birodalom! - De ennek jegyében cselekszik továbbra is. Mikor utolsó vetélytársát, Liciniust legyőzte, a nicaei zsinaton (325) mint elnök az ortodoxok mellett foglal állást az ariánusok ellen, holott jómaga ekkor még meg sem volt keresztelve.

A kereszt jegyében

Ettől kezdve Konstantinusnak és utódainak politikája - az egy „hitehagyott” Julianus kivételével - a kereszténység támogatásának legfelfejebb intenzitásában és módszereiben különbözik. Eltérték egymástól néha abban, hogy a kereszténységnek melyik irányzatát tekintsék „igazhitűnek”: a nicaei zsinat homousion (egylényegűség)-tan híveit, vagy Árius követőit. Constans trinitárius volt, II. Constantius és Valens áriánus, de azt valamennyien egyformán vallották, hogy a pogány vallást vissza kell szorítani.

Végül Theodosius a 390. évet követően betiltotta a pogányság mindennemű megnyilvánulási formáját, s még a keresztény irányzatokon belül is a nicaei zsinat által képviselt „egyetemes” (katholikus) és „igazhitű” (orthodox) álláspontot ismerte el egyedüli mérvadónak.

A pogány templomokat lerombolták, mint az alexandriai Serapeumot (a Serapis-kultusz központját), vagy pedig keresztény templomokká alakították át. A római senatus ülésterméből eltávolították a pogány győzelem-istennő, Victoria szobrát, a pun háború diadalainak emlékét. Alexandria fanatizált tömegei széttépik Hypatiát, az újplatonista tanokat követő filozófusnőt.

S végül az államilag elismert jóstudomány kézikönyvének tekintett Sybilla-könyveket Stilicho, Theodosius veje elégetteti.

A kör bezárult, a római állam szervezeti és hatalmi pozíciói összeomlottak a keresztény türelmetlenség rohama alatt. Nyolc évtizeddel a kereszténység szabad vallásgyakorlatát biztosító rendeletek kiadása után: az üldözött vallás nemcsak elismert, hanem *uralkodó* és *üldöző* vallássá válik.

Állam és egyház érdekazonosságának hordozói

Amíg a kereszténység „ellenzéki” vallás volt, a birodalom társadalmi és politikai rendjével elégedetlen elemeknek szolgált vallási ideológiául. A siker megváltoztatta a kereszténység társadalmi bázisát, s a „megterheltek és megfáradottak” vallásából a IV. sz. végére a birodalom felső rétegét is hívőül számító vallási irányzat lett.

A kereszténység társadalmi bázisának „felfelé” való kiszélesedésének folyamata hosszú történelmi fejlődésben realizálódott, s ez a fejlődés olyan mértékben gyorsul fel, ahogy a birodalmat megrázó gazdasági, társadalmi, politikai, katonai és - mindettől elválaszthatatlan - ideológiai válság egyre szélesebb körökben érezte hatását. Az i. sz. II. században még leginkább a keleti iparúzó és kereskedő nagyvárosok alsó- és középrétegei érezték ennek a válságnak jeleit, de rajtuk kívül az ókori értelemben vett értelmiség egyes csoportjai is csatlakoztak a megváltást hirdető új valláshoz, amely az elterjedt misztérium-kultuszok sok népszerű vonását is átvette. A III. század végén pedig már a keleti nagyvárosok felső rétegei is csak a kereszténység megváltás-hitében találtak vigasztalást, kilátástalannak tűnő helyzetük közepette. A társadalmi bázisnak ez a felfelé való kiszélesedése volt előfeltétele annak, hogy az egyház és a birodalom között a teljes érdekazonosság létrejöhessen.

Az uralkodó nagybirtokosság tömeges megtérése azonban csak a kereszténység politikai uralmának a császárok kegyéből való megszerzése után, éppen ennek eredményeként következett be. A háromszázharminc évtől kezdve (a juliánusi közjáték két évét leszámítva), a keresztény hit felvétele csak előnyös lehetett a császári udvarba való karrier szempontjából. A mind erőteljesebben bürokratikus és centralizált jellegűvé váló dominátus világában - mely részben az egykori keleti despotizmus egyes vonásait elevenítette fel, részben már a későbbi bizánci típusú fejlődés árnyékát vetette előre - ez éppenséggel nem volt közömbös dolog. A császári bürokrácia magas szintjein teljesített szolgálat juttathatott nagybirtokhoz, szenátori címhez, ennek pedig, ha nem is kizárólagos feltétele, de elsőrangú előmozdítója a császáréval azonos hit vallása volt.

A kereszténység tehát a IV. század végére, uralkodó jellegének megfelelően, igen széleskörű, és korántsem egységes társadalmi bázisra támaszkodott. Ez annyit jelentett, hogy a korábban ellenzéki vallás társadalmi ideológiájának, az adott államhoz s annak rendjéhez való viszonyában meg kellett változnia.

Istenek harca

A kereszténység győzelme azonban nem fosztotta meg valamennyi társadalmi bázisától a régi vágású pogányságot sem. Ha döntő többségében kereszténnyé lett az arisztokráciának az az újnemes rétege, amely karrierjét a császári kegynek köszönhette vagy attól várhatta -, pogány maradt (nyíltan vagy titokban) a konzervatív, zömében Róma-városi arisztokrácia, amely előkelő őseinél, örökölt vagyonánál és tekintélyénél fogva függetlennek érezhette magát a „parvenü” császároktól, és féltékenységgel vegyes gyűlölettel szemlélte az újonnan felkapaszkodottakat. Ezeknek a nagy római nemzetségeknek, az Aurelius Symmachusoknak, Aniciusoknak, Vettius Agoriusoknak, Nicomachus Flavianusoknak ősei (esetleg csak költött

ősei) még a pogány Róma történetének nagy eseményeihez és győzelmeihez kapcsolódtak, sikereiket a régi istenek oltalma alatt érték el, s ideológiájuk szempontjából ez a lényeg.

Saját tekintélyükhöz való ragaszkodásuknak félig ösztönös, félig tudatos követelménye az volt hát, hogy ne tagadják meg teljesen a múltat, amelyek emlékeiből táplálkozik jelenlegi tekintélyük, vagyonuk és befolyásuk.

Sok hangulati, érzelmi körülmény is gátolja őket a kereszténység elfogadásában, hiszen - úgy vélik - Róma (vélt vagy valódi őseik dicsőségének színhelye) azóta szorult háttérbe, mióta a keresztény császárok az új arisztokrácia megbízható elemeit az új fővárosba, Konstantinápolyba telepítették.

A konzervatív, zömében Róma-városi arisztokrácián kívül „pogány” érzelmű maradt az értelmiség egy jelentős része is (mai szóval éppen a „humán” értelmiség). Az akkor már évszázadok óta megmerevedett oktatási rendszer középpontjában a Homéros, s a nagy drámaírók és szónokok tanulmányozására épülő retorikus irodalmi anyag állt. De lehetett-e úgy ébreszteni tiszteletet és szeretetet Homéros vagy Sophokles iránt, ha nevetség tárgyává teszik isteneiket és hőrosaikat?

Ha (nyilván általánosítva és egyszerűsítve a történeti valóságot) azt mondjuk tehát, hogy a kereszténység körüli harc i. sz. első három századában a birodalommal szemben álló társadalmi csoportok vívták harcukat a birodalom fennmaradásában érdekelt arisztokrácia ellen, addig a IV. század pogány keresztény vitáira az jellemző, hogy az uralkodó osztály két rétege küzd egymással: egyrészt a múltjába kapaszkodó, de még mindig hatalmas régi arisztokrácia (és annak hagyományos szövetséges ideológusa, a retorikus műveltségű, „humán” értelmiség); másrészt az újonnan felemelkedő udvari-császári nagybirtokos bürokratikus arisztokrácia, vadonatúj szövetségesével, az egyházi klérussal.

Ez a sajátosság, hogy az eszmei harc az uralkodó osztályon belül folyik, rányomja bélyegét a vita egész jellegére, az érvelési módszerre, és többé-kevésbé még a hangvételre is. Ez legjellemzőbb formában a keresztény történeteszemlélet változásain mutatkozik meg.

A keresztény történeteszemlélet átalakulása

A kereszténység jellegzetesen „történeti szemléletű” vallás. A kereszténység, és általában a „nyugati” vallások jellegzetessége, hogy szerintük „a történelem (a profán történelem csakúgy, mint a mögötte is benne rejlő üdvtörténet) egyszeri, megismételhetetlen, végső fokon isten által determinált folyamat, amelynek határozott kezdete van (a teremtés) és ugyanígy határozott végcélja (a paruzia, az utolsó ítélet, a Messiás eljövetele)...” (Lukács J.: Vallás és történelmi tudat I., Világosság 1966 január; melléklet, 5. lap.). Nyilvánvaló ebből az is, hogy a kereszténység világnézetének e lényeges mozzanatán, történeteszemléletén belül ennek a változásnak, - amely az adott társadalom és államszervezet tagadásától a vele való megbékélésen és kiegyezésen keresztül Konstantinus korában eljutott annak harcra ígéretéig, a vele való teljes egybeolvadásig, - meghatározott formában kellett tükröződnie. Lukács J. szóhasználatával élve „az uralkodó társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás” a történelemtudaton belül az eszkatologikus vonások háttérbe szorulását, és egy statikusabb szemlélet kialakulását eredményezte (v. ö. u. o. II. rész. 1966 dec. 3. 1. skk.). Ez a fejlődés legközvetlenebb módon az egyetemes és a római történet (tehát nem a szorosabban vett „egyház-történet”) keresztény feldolgozásaiban követhető nyomon.

A keresztény történetírás - amennyiben egyetemes történeti tárgyak feldolgozását tekintette céljának - a harmadik század szülte. Akkor vált szükségessé a műveltebb pogány rétegeket meggyőzni arról, hogy a kereszténység megjelenése, fejlődése és majdani végső diadala nem véletlen jelenség, hanem beleilleszkedik a világ teremtése óta munkálkodó isteni gondviselés

terveibe. *Olyan értelmezést kellett adni az emberiség egész eddigi történetének, hogy az a kereszténység diadala történeti előzményének tűnjék.* Ettől kezdve a történelmi geneológia a kereszténység egyik jellemző hivatkozási tételévé válik.

A jövő megváltását előkészítő isteni gondviselés alapvető vallási élménye ennek a korai keresztény történetírásnak. Legjellegzetesebb képviselői főként afrikai származású krónikaírók: *Judas, Julius Africanus* és társaik, akik ideológiai céljaikat roppant egyszerű és hatásos történetírói módszerrel, egy célzatos kronológia megteremtésével szolgálták. Az egyébként kevésbé ismert, és neve szerint talán zsidó származású Judasról *Eusebius Egyháztörténete* (IV. kv. 7. fej.) megírja, hogy Origenes kortársa volt, tehát a II. század végén élt, és az ótestamentumi Dániel könyvének egy homályos jóslata alapján Septimius Severus uralkodásának tizedik évére, azaz a közvetlen jövőre várta az Antikrisztus megjelenését, s az azt követő Utolsó ítéletet.

Hat nap: hatezer év

Óvatosabb kategóriákat állított fel Julius Africanus, Judas fiatalabb kortársa, s a keresztény Világkrónikáírás legnagyobb hatású alakja. Nagy világtörténelmi összefoglalásában az önkényesen értelmezett ótestamentumi kronológia, s a görög mitikus kronológia egyeztetésével arra az eredményre jutott, hogy Jézus a világ teremtése utáni ötezeröt századik évet követő két-három éven belül kellett hogy szülessen, azaz a világ fennállása hatodik évezredének éppen a közepén, illetve második felének elején. Ez az eredmény - amely valójában persze nem eredménye, hanem ki nem mondott, eleve adott kiindulópontja volt Julius Africanus számításainak - beleilleszkedett a világtörténet „ezeréves” (khiliasztikus) sémájába. Ezen elképzelés szerint (amely feltűnik már a hellénizmus korának zsidó irodalmában is) a világ teremtésének hat napjához hasonlóan a világ fennállása is hat „isteni napig”, azaz hatezer évig tart, s ezt követi a világtörténet szombatja, a megváltás „ezeréves birodalma”. Jézus születése tehát a világ „központjai” közül az utolsónak éppen „délutánja kezdetén” történt, amint hogy a zsidó hagyományban az első ember teremtése is a hatodik nap délutánjának kezdetére esett. Innen számítva csak fél évezred telik el a diadalmas Krisztus visszatéréséig, a „parusiáig”, amellyel kezdetét veszi az emberiség megváltottságának boldog ezer éve. Ennek lezártaival pedig eljő a végső isteni ítélet.

Mivel Julius Africanus a Severus kor végén, i. sz. 220 körül állította fel ezt a kronológiai rendszert, megváltáshite döntően különbözik közvetlen elődjétől, Judasétól (aki a közvetlen jövőre várta a megváltást), mert Africanus szerint a bekövetkező megváltásig még kb. kettőszáznolcvan évnek kell eltelnie.

Kettőjük szemléletét egyaránt jellemzi azonban, hogy a világtörténet súlypontját mindketten a jövőben elkövetkezendő teljes és végleges megváltásban látják, s az emberiség eddigi küzdelmének értelmét csak az *elkövetkezendő konstruált eseményekkel* képesek magyarázni.

A jövőtől a jelenig

A messianikus - khiliasztikus történeteszemlélet megfelel a harmadik századi és korábbi kereszténység társadalmi-politikai helyzetének, hiszen a Római Birodalom adott rendjével és társadalmával szembeni ellenzéki magatartást fejezte ki. Aki saját társadalmával elvileg áll szemben, annak reményét a jövőbe kell vetnie.

Ez a szemlélet szükségszerűen megváltozott Konstantinus és vele együtt a kereszténység győzelme után. A fordulatot *Lactantius* munkássága jelzi. Az új típusú keresztény történeteszemlélet kialakulásának első jellegzetes munkája a *De mortibus persecutorum* (Az üldözők pusztulásáról) c. propagandairat, amely Konstantinus első győzelmei után, de még Licinius

veresége előtt íródott. Ebben az egyházatya (egyben Konstantinus fiainak nevelője) arra vállalkozik, hogy a keresztényüldöző császárok folyamatos balszerencséjén és pusztulásán keresztül bebizonyítsa istennek a történelemben való mindenkori jelen valóságát, közvetlen és rendszeres beleavatkozását annak menetébe. Lactantius módszeresen kifejti, hogy minden császár rosszul végezte életét, aki szembeszállt a kereszténységgel: Neró öngyilkos lett, Decius a gótok elleni harcban vesztette életét, Valerianus a perzsa király foglyaként gyalázatos sorsot ért, Diocletianus lelkiileg összeomolva törekvései romjain „önként” volt kénytelen lemondani a hatalomról, az utolsó keresztényüldöző, Galerius pedig egy undorítóan fájdalmas betegségben „elevenen rohadt el”.

Annál nagyobb jutalmat kapnak az Úrtól a kereszténységet támogató császárok: Constantius (Konstantinus apja) megérhette augustusi rangra való emelését, és magához ölelhette leendő császár-fiát. Konstantinus, Lactantius által immáron tudatosan hangoztatottan, közvetlen isteni segítségnek köszönhette páratlan sikereit, amelyek felülmúlják valamennyi császár tetteit...!

Ebben a szemléletben az a jellemző, hogy a *kereszténység sorsát összekapcsolja a Római Birodalomével*. A római állam szempontjából is azok a jó császárok, akik a keresztényekkel jól bántak - és ezzel elnyerték az igaz isten közvetlen támogatását -; a keresztényellenesek viszont egyben a birodalomnak és a népének is kárára voltak: pl. a Valerianust sújtó isteni büntetés az egész római hadsereg pusztulását, jelentős területek elvesztését okozta. Idézzük fel emlékezetünkben: János jelenéseinek szerzője még a „nagy Parázna”, „a bűnös Babilon” - azaz a római birodalom bukásától várta a keresztény eszmék győzelmét. Lactantius már azt bizonyítja, hogy a kereszténység felvétele hozza el a birodalom új felvirágzását is.

Isten mindenkori történeti immanenciájának képzete jellegzetes világszemlélete azoknak az önelégült uralkodó csoportoknak, melyek hatalmukat és az általuk képviselt társadalmi rend uralmát isteni segítségre vezetik vissza. Ennek a szemléletnek nincs szüksége arra, hogy a történeti lét értelmét valamilyen bekövetkező fordulattól, vagy megváltástól tegye függővé, hiszen saját hatalma bizonyítja önmaga számára, hogy az „isteni segítség” az igaz ügyet itt és most (azaz a jelenben) győzelemre segíti.

Lactantius történetiszemléletében még keverednek a múlt megváltás-várásának és a jelen-központú történetiszemléletnek elemei. *Divinae Institutiones* (Isteni rendelkezések) c. nagy művének 7. könyve együtt taglalja a bekövetkezendő megváltásra utaló pogány és keresztény jóslatok igazságtartalmának kérdését. Ez érthető, hiszen a kereszténység győzelme még nem volt teljes, s a kereszténységen belül sokkal erősebben érvényesült a plebejus elemek világnézete (és társadalmi súlya), semhogy a jövőbenező megváltásvágyukat teljesen ki lehetett volna iktatni az egyház tanításainak rendszeréből.

Ezt a következetes lépést az egész későbbi keresztény egyházi történetírás atyamestere, s egyben a keresztény történetiszemlélet egyik nagyhatású képviselője, a *caesareai Eusebius* (Szt. Özséb) egyházatya teszi meg. Mindkét jelentős történelmi munkája, a csak fordításokban és átdolgozott formában fennmaradt világtörténeti anyaggyűjteménye, és *Ekklesiasztiké historia* (Egyháztörténet) c. munkája egyaránt az új szemléletet fejezi ki. A Világtörténet a keresztény kronológián belül elsőnek szakít Julius Africanus khiliasztikus számításaival és megváltáshitével. Mondhatni ennek csak törzsét tartja meg, kezdetét (a mitikus múlt taglalását); végét (a jövőre utaló kronológiai számításokat) azonban kiiktatja rendszeréből. Tárgyalásából pedig kiküszöböli a mitikus (ótestamentumi és görög) múltat. A világ teremtésének időpontját sem akarja kifürkészni, ennek következtében Jézus születésének évét római történeti évszámhoz köti, s nem kapcsolja a „világ teremtéséhez”, ugyanakkor a jövőből is kiiktatja a kronológiai találgatásokat. Az ő számára a történelem utolsó fontos dátumai a jelenben találhatók, hiszen a kereszténység győzelme is a jelen eredménye.

Add meg a császárnak, ami a császáré...

Az *Egyháztörténet* tíz könyvében - amelynek első megfogalmazása még i. sz. 312-ben készült el, s jelenleg ismert formájában többszöri átdolgozás és kiegészítés eredménye, - Eusebius a Római Birodalommal már szövetségbe lépett Egyháza saját kezdeteiről és múltjáról alkotott „hivatalos” elképzelést öntötte formába. A korábbi üldözéseket - melyeket igen részletesen tárgyal - csak egyes császárok gonoszságának tulajdonította, s Lactantiushoz hasonlóan következetesen kiemeli a rájuk lesújtó isteni harag büntetését.

Mindkettőjüknél felcsillan azonban a Római Birodalom és a keresztény egyház egymásrataltságának, sorsközösségének gondolata. Ez annál érdekesebb számunkra, mivel a harmadik század legjelentősebb keresztény egyházi írói - nemcsak a kronográfusok, hanem Tertullianus és Cyprianus is - még alapvető ellentétet láttak az isten tanításait megvalósító Egyház és a földi hatalomra törő Birodalom között. Az egyháznak szerintük valósággal érdeke ennek a birodalomnak gyengesége, ezért pl. Tertullianus propagandát kezdett, hogy keresztények ne teljesítsenek katonai szolgálatot Róma számára. Vagyis hiába ismeri el a Birodalom civilizatorikus eredményeit, katonai sikereit és hatalmát, de nem lát bennük a keresztények számára erkölcsi értéket.

Ezzel szemben Eusebius - Lactantiushoz hasonlóan - az Egyház és Birodalom érdekközösségét emeli ki. Hangsúlyozza, hogy a kereszténységnek kedvező császárok a Birodalomnak is jó urai voltak. „Ha megfigyeljük a Római Birodalom helyzetét az ellenünk indított üldözés (a diocletianusi üldözésre gondol) előtti időben, észrevehetjük, hogy valahányszor a császárok barátián és békésen, fordultak felénk, birodalmunk is kimondhatatlan jólétet és bőséget élvezett: uralkodói tíz-húsz éven át is gyakorolhatták hatalmukat, napjaikat fényes ünnepek, népünnepek, játékok és vidámság, jókedv töltötte be, és élvezték a rendíthetetlenül szilárd békét.” (Egyháztörténet, VIII. kv. 13. fej. 9 bek.)

A Birodalom, története - Eusebius szemében - Constantinus uralomrajutásával láthatóan eljutott istentől eleve elrendelt csúcspontjára, amely után ésszerű módon nincs további megváltásra szükség. „Constantinus fia, Konstantin, már pályája kezdetén elnyerte seregeitől a Legtökéletesebb Császár és Augustus címét, - de Isten, a mindenek Királya már sokkal korábban kiválasztotta őt” (uo. 14. bek.).

Az egyháztörténetnek általa készített, utolsó „bővített” kiadása, amely már Konstantinus vetélytársának, Liciniusnak bukása után készült el, - győzelmet, a Birodalom egyesítését, és az egyház diadalát egyforma hangsúllyal tulajdonítja az isteni gondviselés művének. „Az emberek megszabadultak minden őket korábban nyomasztó félelemtől; fényes ünnepeket ülhetek, a birodalmat fény árasztotta el, az addig csak lecsukott szemmel járkáló emberek mosolyogva, ragyogó pillantással nézhetek immár egymás szemébe; városokban és falvakban, táncolva és énekelve adtak először is hálát - a kapott oktatás szerint - a mindenek Királyának, Istennek, valamint a kegyes Császárnak és szeretett fiainak. Elfelejtették már a régi bajokat és bűnöket, élvezték a jelenlévő boldogságot és bizton hittek immár a még bekövetkezendő további örömeiben”. (Egyháztörténet, X. kv. 9 fej. 7-8 bek.) Látható tehát, nála a Római Birodalom története - s vele az egyház története - elérte csúcspontját: a jövőendő boldogsága a jelen elért sikereinek közvetlen folytatásává válik.

Ez a szemlélet készíti elő Eusebius későbbi magasztaló Konstantin-életrajzát, közvetlenül annak halála után (337). Ezt az arcpirítóan hízelgő életrajzot a kritika egész a közelmúltig elvitatta a mégiscsak tudóshajlamú egy házatyától, és későbbi hamisításnak tartotta. Újabb kutatások azonban kimutatták hitelességét. Valóban tökéletesen érthető, hogyha egy egyház- atya az addig jövőbe helyezett megváltáshitét saját jelenében látja megvalósulni, akkor a remények valóra váltóját olyan rajongó szavakkal halmozza el, mint Eusebius tette a

Konstantin-életrajzban, hiszen Konstantinus megadta az egyháznak, ami az egyházé, s Eusebius úgy vélte igazságosnak, ha az egyház sem marad adósa.

Az egyháznak a Római Birodalommal történt kiegyezése s az uralkodó osztály hangadó csoportjainak erőteljes krisztianizálódása tehát gyökeresen megváltoztatta a keresztény történetiszemléletet. Az addig jövőbe néző megváltásváró elméletet egy olyan immanens, jelenközpontú történeti látásmód váltotta fel, amely elismerte az egyház és birodalom érdekközösségét, istennek a történelemben való közvetlen beavatkozását, és *igenlette saját korának társadalmát*.

Az Apostata történeti hatása

A történelmi események alaposan rácsafoltak Eusebius optimisztikus elképzelésére. Meg kellett érnie, hogy Konstantin fia és társcsászára, Crispus, akit Egyháztörténetében a „legemberszeretőbb uralkodónak” nevezett - összeesküvés és házasságtörés címén a császáratya hóhéranak kezétől veszítette életét. Emlékét Konstantin utóbb rehabilitálta, ezért maradhatott benne neve az Egyháztörténetben.

A dolgok további folyása sem igazolta a „zavartalan béke és tiszta öröm” időszakába vetett reményeket. Néhány évtized múltán Konstantin fiai nem bizonyultak jobbakká „pogány elődeiknél”. Sem a belső békét nem tudták megteremteni, sem külső sikerekkel igazolni isteni kiválasztottságuk és elhivatottságuk jogosultságát. II. Constantinus testvére által kezdeményezett orgyilkosság áldozata lett, Constansot egy másik sikeres vetélytársa (Magnus Magnētius) tette el láb alól, II. Constantinus pedig „pogány” unokaöccse, a „hitehagyott” Julianus elleni polgárháború közepette, reménytelen katonai helyzetben halt meg. A „pogány” perzsa birodalom pedig tovább folytatta katonai sikereit - a keresztény császárok ellen nem kevésbé, mint egykor pogány elődeikkel szemben! Így tehát a pogány történetírás Julianus császár közvetlen hatása alatt ellentámadásra indulhatott. Maga Julianus a saját politikai programját is kifejező szatirikus írásban (Caesares - A császárok) új rendszert vél felismerni a császárok sorsában: mindegyik annyiban értékes uralkodó, amennyiben a múlt tisztaságaihoz ragaszkodott. Ebből a szempontból Constantin, a „mindenek megújítója és megzavarója” (*novator turbatorque omnium rerum*) meglehetősen aljára került az értékrendnek.

Egy fokkal merészebben lépett fel Julianus egyik híve, az antiochiai *Libanios* rétor, akinek hatalmas terjedelmű életműve eléggé híven fejezi ki az akkori görög származású pogány értelmiség nézeteit és hangulatát. Egyik beszédében - a közelmúlt eseményeire visszatekintve (Or. 30.) - merészen megfordítja Lactantius tézisének, s azt hangoztatja: éppen azok a császárok szenvedték el az istenek büntetését, akik elhagyták a régi igaz istenek hitét. Nem volt-e szerencsétlen Constantin, aki előbb felesége vádjaira saját fiát, majd fia emlékének helyreállításáért feleségét juttatta hóhérekre? Avagy áldásos volt-e fiainak uralma, akit részben egymás kezétől, részben rokonaiktól, részben sikeresebb vetélytársaiktól veszítették életüket?

De a pogányság képviselőinek történetiszemlélete ezen a fokon csak látszatra került szöges ellentétbe a keresztény szemlélettel: valójában hasonult hozzá, s ekkor már mindkettő ugyanazon uralkodó osztály ideológiájából táplálkozik. A pogány történetiszemlélet a maga korának társadalmi rendjét ugyanúgy isteni eredetűnek tartja, mint a keresztény, csak a konkrét értelmezésben van eltérés: abban, hogy kit támogat az isten, ill. az istenek.

De mégis feltűnik Julianus híveinél egy sajátos eltérés a keresztény állásponttól: náluk ugyan a régi hagyományok tiszteletben tartása egyik legfőbb biztosítéka az istenek kedvezésének, de Julianus és követői el tudták képzelni a régi és új ellentmondó fogalmának békés egymás mellett élését, s voltaképpen ez okozta tragédiájukat. Meg akarták tartani a pogány isteneket, de anélkül, hogy az új istent megsemmisítették volna, s ez az (egyébként kényszerű) engedé-

kenység nem emelte ki eléggé a régi eszmények fontosságát, s végül is bukásukhoz vezetett. Amellett a pogány írók a kevésbé mozgékony régi uralkodó osztályból kerültek ki, ugyanakkor a kereszténység képviselői feltörekvő, mozgékony rétegekre támaszkodhattak.

A pogány-keresztény hitviták alakulása az egyház nyomása alatt

A IV. sz. utolsó évtizedei, s az V. sz. történeti eseményei Julianus halála után alapos átgondolásra és átértékelésre készítették mind a keresztény, mind a pogány történetszemlélet képviselőit. A kereszténnyé vált birodalmat egyre súlyosabb csapások érték. Valens császár a Hadrianopolis (Drinápoly, i. sz. 378) mellett vívott csatában szégyenletes futás közben vesztette életét. Társcsászára, Gratianus, orgyilkos merénylet áldozata lett. A barbár germánok egyre nagyobb darabokat hasítottak ki a birodalom testéből, s végül a nyugati gótok feldúlták Rómát (410).

A keresztény szellemű történetírás első, zavart reagálása erre a csalódásra merőben negatív: Eusebius balul sikerült Konstantin-életrajza óta egészen a IV. sz. végéig egyetlen keresztény író sem kísérelte meg, hogy a római történetet egyházi tanítások szellemében írja meg, tehát kizárólag egyháztörténetre specializálták magukat. Ezen a területen is a szigorúan tényszerű, szinte jogi szemléletű előadásmódot követték, anélkül, hogy az egyház történeti szerepéről, fejlődésének tendenciájáról, uralomrajutásának jelentőségéről önálló gondolatokat közöltek volna.

Csak az V. sz. első évtizedeinek heves vitái kényszerítették az egyház legszínvonalasabb képviselőit arra, hogy történetfilozófiai tartózkodásukat feladva a történeti fejlődés irányának keresztény egyházi szempontú meghatározására tegyenek kísérletet. Ennek a törekvésnek köszönhetjük *Orosius*, hispániai presbiter *Historia adversus paganos*, „a pogányok ellen” írt római eseménytörténetét (415-417); *Augustinus* (Szt. Ágoston) hatalmas arányú történetfilozófiai kísérletét: *De civitate dei*, Az isten állama (420); továbbá *Salvianus* teológiai szellemű történeti interpretációját: *De gubernatione Dei*, Az Isten kormányzásáról (450 körül).

Istenek alkonya

A pogány szellemű történetírás sem folytathatta Libanios merész átértékelő munkáját. Julianus császár perzsa hadjáratának sikeres időszakában a pogány rétor még azt írhatta, hogy ezek a sikerek az istenek kegyeltjének igaz hitét tanúsítják. Julianus halála után pogány körökben is mindinkább elnémul az istenek tanúság tételére való hivatkozás. A legtöbben óvatosságból még a kereszténység nevét sem említik. Csak egyetlen tudatos pogányérelmű történetíróról tudunk, *Eunapios*ról, de művét megsemmisítették.

Csupán közvetett adatokból ismerjük Constantin ellen indított kemény támadásait, melyekben őt tette felelőssé a birodalom feltartóztathatatlan hanyatlásáért, mivel ő választotta külön a katonai és polgári igazgatást és megtagadta a Jupiternek járó triumfusi szertartásokat.

Egy roppant bizonytalan formájú pogány történetszemlélet csak az V. sz. közepén kezd újra kibontakozni. A birodalom kettészakadása, a császári hatalomnak (s vele együtt az egyház világi hatalmának) feltételezett hanyatlása bátorságot adott az addig némaságba burkolózott pogány érelmű arisztokrata köröknek és rétor híveiknek. A kereszténységgel szembeni propagandájukról képet nyerünk egyes e körökben keletkezett történeti művekből (*Historia Augusta*), tanulmányokból, a nép között szétosztásra szánt ünnepi ezüstplakettekből (kontorníáta érmékből). Első fő eszméjük a múlt dicsőítése, bizonyos halk ellenérzéssel a jelen viszonyai és az ezeket igazolni próbáló ideológia ellen. Mindaz, amire a keresztények büszkék, mint vallásuk felsőbbrendűségének bizonyítékára, megvolt már a pogány császárok idejében is - érezteti a *Historia Augusta*. A keresztények istenük segítségének köszönhetik győzelmeiket? - Marcus Aurelius serege majdnem szomszédja halt, de a császár könyörgésére

megindult egy nagyerejű zápor. Aurelius a Sybilla könyvek tanácsai alapján aratta győzelmét, s éppúgy megvolt a látomása a Napistenről, mint Constantinnak a keresztről.

A legkiválóbb császárok intézkedései eredményesebben valósították meg a keresztények által hangoztatott terveket, mint azok, akik számára ezt saját vallásuk törvényei írták elő. Alexander Severus, aki a Historia Augusta szerzőjének legkedveltebb hőse, „az államkincstárból 4%-os kamat mellett adott kölcsönt, de a legszegényebbekkel szemben még emberségesebb volt: kamatmentes kölcsönt juttatott nekik, földvásárlás céljaira, azzal, hogy majd a termények eladásából fizetik vissza” (SHA Al. Sev. 21. 2.). Ezzel a legemberségesebb emlékü császár, Antonius Pius példáját követte, aki ugyanilyen alacsony kamat mellett bocsátott ki állami kölcsönöket (Ant. P. 2. 8.). A szerző nem hangsúlyozza, de az olvasó magától jut arra a gondolatra, hogy bezzeg a dominátus korának keresztény császárai saját fiscusuk terhére ilyen áldozatokra nem voltak hajlandók.

A III. sz. még pogány császárai azonban nemcsak jobban élvezték az istenek kegyét, mint keresztény utódaik (Marcus Aurelius), nemcsak látomásokban részesültek, és a pogány vallásos írások tanításait követve katonai győzelmeket arattak (Aurelianus), nemcsak utódaikat megszegyenítő szociális intézkedéseket hoztak (Antonius Pius, Alexander Severus), hanem még a vallás türelem tekintetében is példaként állhatnak késői utódaik előtt.

Alexander Severus palotájában felállíttatta az emberiség legkiválóbb gondolkodóinak és vallási tanítóinak képmását: „minden nap, hacsak megtehetette, első dolga volt, hogy házi isteneinek szentélyében áldozatot mutatott be az isteni császárok, más kiváló személyiségek és szentéletű férfiak, köztük Apollonius, továbbá - egy kortárs író tanúsága szerint - Krisztus, Ábrahám; Orfeus és más hasonló kiváló férfiak szobrai előtt” (Al. Sev. 29, 2.).

Érdemes megfigyelni ebben a kissé gyermeketeg megfogalmazású közlésben a finom, alig átlátó pogány propagandát: a pogány császár elismeri saját hitének nagyjait, a tüanai Apollonius, a mitikus ősidőkben élt Orfeus mellett a keresztények és zsidók nagyjait is.

De más ügyes célzás is lappang a sorok között. Krisztus és Ábrahám „kiváló férfiak”, de csak olyan fokon, mint más személyek. Krisztus az emberiség szépszámú vallásos tanítóinak egyike, de *nem egyetlen és nem legnagyobb*. A pogány író anélkül, hogy sértővé lett volna, kifejezte a pogány értelmiség körében a IV. század végén már kialakult értékelést a kereszténység alapítójának reális történeti helyéről.

Ugyanez a szemlélet jut kifejezésre az életrajz egy másik, korántsem érdektelen közlésében: „Amikor a keresztények önkényesen elfoglaltak egy köztulajdonban lévő területet, és arra a korcsmárosok collegiuma is igényt tartott - a császár úgy döntött, hogy inkább szolgáljon ez a hely egy isten tiszteletére - akármilyen legyen is az -, mintsem hogy a korcsmárosoknak adják” (uo. 49, 6.). Megint sajátos megbecsülése a kereszténységnek: istenük nem éppen magasrendű („quemadmodumcumque Deus” - mondja az eredeti latin szöveg), mégiscsak isten, templomuk egy fokkal még mindig értékesebb célokat szolgál, mint egy kocsmá...

Ismét hozzá kell gondolnia azonban az olvasónak, hogy ez a magatartás mennyivel megértőbb volt az idegen kultuszok iránt, mint Theodosius elődeié és utódaié, akik minden létjogosultságot megtagadtak az általuk megvetett kultuszoktól, s a pogány templomok kirablását, lerombolását engedélyezték.

Egy arany szabály

A pogány császárok vallási türelmének jele: nyíltszívűségük az idegen, de értékes vallási tanítások befogadásában. Alexander Severus - a mintaszerű pogány császár - „maga is gyakran hangoztatta azt a bölcs mondást, amelyet vagy zsidóktól, vagy keresztényektől hallott

egykor és megjegyzett magának, sőt udvari kikiáltójával is ismételtette, ha valakire különösen erősen akart hatni: «amit magadnak nem kívánsz, másnak se tedd» (*quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*)” (A. L. Sev. 51, 6.).

Ismeretes, hogy ez az úgynevezett arany szabály (*aurea regula*) különböző megfogalmazásokban a klasszikus irodalomban is előfordul, de mint a Historia Augusta helyesen tudja, valóban megvan a zsidó és az evangéliumi hagyományban is.

A pogány történetíró propagandisztikus célzata nyilvánvaló: a keresztények sem kívánták az üldözéseket, miért teszik a pogánysággal azt, amit maguknak se kívánnának? De célzás ez arra is, hogy a keresztények ne sajátítsanak ki sajátjukként olyan tanításokat, melyek már más vallások közkinccsei.

A vallási türelem tehát olyan követelmény, amely a IV-V. századi pogány történetírásban mind burkolt, mind nyílt igényként fellép. A pogányságnak ekkor már létérdeke arra a vallási türelemre hivatkozni, amelyet *egy évszázaddal korábban még a keresztények kívántak maguk számára*.

A vallási türelem követelményét van hivatva alátámasztani - többszörös áttétellel - a római nép dicső múltjára és szellemi teljesítményeire való hivatkozás. A hivatkozások szerint nem lehetnek értéktelenek azok a vallási tanítások, amelyek követésének idején Róma népe a világ ura lett. A kereszténység diadala után a pogánykori római irodalom egyfajta kultusza indult meg. Gondos kéziratok és szövegkiadások készültek, amelyek a későbbi középkori klasszikus szöveg-hagyományozás alapjaivá lettek. A kontorniátaérmék a nevezetesebb pogány császárokat ábrázolták Augustustól Julianusig. Megjelennek a római múlt hagyományait összefoglaló nagy gyűjtőmunkák: *Macrobius* azzal a céllal gyűjti össze *Saturnalia* című munkájában a római vallás hagyományait, hogy annak a keresztényekkel való egyenrangúságát kimutassa. *Servius* megírta minden idők legtudósabb kommentárját Vergiliushoz, akit mély vallásos érzése is a pogány rómaiság legnagyobb költőjévé avatott. *Symmachus* baráti körében megülték a római ünnepeket, nem mintha hittek volna benne, hanem hogy a múlt hagyományait mentsék a kereszténységgel szemben.

A múlt emlékei adják a legfőbb érveket a pogányság számára a vallási hagyományok tiszteletben tartásához. A jelent a múlthoz képest hanyatlásnak érezték. Ezen a szemléleten alapul, hogy a késő ókor mindkét jelentős történetírója, *Ammianus Marcellinus* és a Historia Augusta szerzője egyaránt, elfogadja a római történet fejlődési sémájaként a „biológiai” történet szemléletet, amely szerint:

A Római Birodalom élete hasonló az ember életéhez: megvan a gyerekkora (királyság), ifjúsága (köztársaság első szakasza), férfikora (nagy hódítások), öregkora (császárság), és el kell jönnie az elmúlásnak is. S bár az elkerülhetetlen vég gondolatát igyekeznek elhessegetni, de ez a megszépített múlt eszményeinek megtagadása miatt egyre kevésbé sikerül.

Symmachus, aki a pogányság ideológiáját megszólalási lehetőségeinek szinte utolsó pillanatában még egyszer méltóságteljesen képviselte, a vallási türelemre való hivatkozás és a múlt emlékeinek felemlegetése mellett éppen a hanyatlás tényéből keres a maga számára érveket. Igaz, hogy Róma és egykori vallása elaggott - mondja - de nem illeti-e meg különleges tisztelet éppen az öregeket? Róma vallási hagyományai, ha másért nem, hát ezért érdemelnek megbecsülést - mert régiek. Ebben az érvelésben válik világossá *a pogányság múltba néző jellege*: egy, a múltban gyökerező anyagi, szellemi és társadalmi kiváltságait őrző társadalmi csoportnak és a vele szövetséges rétegeknek ideológiája.

A siralom völgye

Az V. század első évtizedeinek keresztény hitvitázói és történetfilozófusai - így *Orosius* és *Augustinus* - éppen ezen a ponton, a római hagyományok megbecsülésének kérdésében indították meg támadásukat a pogány ideológia védelmezőivel szemben. Szabad-e - kiált fel *Orosius* - felmagasztalni azt a római múltat, amelyben legalább annyi csapás sújtotta a népet, mint most, - tehát legalább annyi bűnt követtek el, mint napjainkban? *Cannae* és *Gaudium*, *Hannibal* és *Spartacus* egyaránt cáfolják azt a hiedelmet, hogy régen az istenek jobban védelmezték volna Rómát, mint ma. Az ilyen fajta érvelés, amely *Orosius* római történetének alaphangulatát meghatározza - kevésbé, de legalábbis csak részben meggyőző. Olvasói elhihették, hogy a régi istenek valóban nem oltalmazták meg Rómát minden bajtól, de mennyiben bizonyítja ez a keresztény isten oltalmának nagyobb hatékonyságát? A *Hannibalra* való emlékezés nem feledtethette *Alarich* közelmúlt támadásának borzalmas eredményeit.

S végül is *Augustinus* volt az, aki kora eseményeiből, a Birodalom felbomlásának látványából levonta a konzekvens, immár sokáig érvényes következtetést. *Augustinus* új oldalról közelíti meg a keresztény történetértelmezés problémáját. Szakít az *Eusebius* óta érvényes szemlélettel, amely az egyház sorsát összekapcsolta a Birodalom sorsával, *Eusebius* a Római Birodalommal és társadalmával való szövetség érdekében lemondott a khiliasztikus eszméről, a jövőbeni megváltás reményéről. *Augustinus* viszont éppen az egyház megváltó voltába vetett hit fenntartása érdekében lemond arról a reményről is, hogy az igazi tanítás elfogadása *a földön és a jelenben* nyújtaná a boldogságot. A „földi valóság” és a „földi állam” elvesztette ebben a szemléletben minden reális értékét. *Augustinus* csak az „Isten államának” az egyházban testet öltő transzcendens értékeit, megváltás-tudatát ismerte el, bár ugyanakkor üdvösségtörténeti koncepciója hangsúlyozza a - *transzcendens* - történelmi fejlődés gondolatát.

A pogány történet szemlélet a teljes hanyatlás, dekadencia álláspontjáig jutott el, - s ezzel voltaképpen a saját maga által képviselt eszme életképtelenségét tanúsította.

A keresztény történet szemlélet pedig, amely korábban a konkrét eszkatológiától eljutott a jelenközpontú történet szemléletig, *Augustinussal*, a Birodalomhoz fűződő reményei meg hiúsultán a földi valóságról immár elfordította szemét. Többé nem hirdette, hogy az a megígért boldogság, tehát el kellett ismerni róla, hogy nem más, mint a „*siralom völgye*”.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1969/4. 221-228. p.

Idő és igazság

Simone de Beauvoir „A megtört asszony” című regényéről

Az igazság: folyamat. Az idők folyamán az igazság történetileg meghatározott, relatív formái változnak-bővülnek, de e relatív mozzanatok objektív, abszolút magja egyben gyarapodik is és alapot ad a cselekvés számára,

Valamennyi filozófia, az egzisztencializmus is megfogalmazta tételét erről a kérdésről. „*Hogy legyen valami igazság, abszolút igazságra van szükség, ez pedig egyszerű, mindenkinek könnyen hozzáférhető: csak az kell, hogy az ember közvetlenül megragadja önmagát.*” (Sartre, Egzisztencializmus, Studio, 47)

Ezeknek a szavaknak az ismerete elengedhetetlenül szükséges Simone de Beauvoir A megtört asszony című regényének olvasásához. A regény hősnője, *Monique*, bárhogya keresi az igazságot, nem találja. Hogyan lehetséges ez - hiszen csak önmagát kell megragadnia -, ha igaz a sartre-i igazság?!

Monique önmaga-keresése Beauvoir páratlan bravúrja az irodalomban. A regény első lapjain Monique megtudja, hogy férje, Maurice, megcsalja. „...*szerelmünk szilárd valóság volt: olyan elpusztíthatatlan, mint maga az igazság. Csak éppen múlt az idő, és én nem tudtam róla. Az idő folyása, a lefolyó vizek eróziója; az idő vizei elpusztították szerelmét. És az enyémet miért nem?*” - kérdezi Monique. Az idő a férfi szerelmét elpusztította, a nőét nem, Monique egymás mellé állítja a premisszákat, de nem vonja le a következtetést. Ez a különös anti-Karenina Anna a házasságnak a lazuló formája miatt szenved. Nem látja meg annak az intézménynek a visszasságait, mely kötelességgé teszi az érzést, kényszerré az erkölcsöt, megszokássá a szenvedélyt.

Önmagát hibáztatja.

- „*Ma reggel megvilágosodott előttem: mindenért én vagyok a hibás. Legsúlyosabb tévedésem az volt, hogy nem értettem meg: múlik az idő. Pedig múlt, és én megmerevedtem egy ideális férfi ideális feleségének magatartásában.*” -

Monique helyzetéhez szükségtelen a jelző, tragédiája az, hogy csupán feleség és háziasszony, semmi más. Ennek az asszonynak a feleség-cím egyben rang is, mely által többnek képzei magát, és érzései jogi védettségét: biztonságnak. Ezt a hitet Maurice ültette el benne, s ő is szünteti meg, mikor elkezdi harcát Noellie-ért.

Maurice életében *Noellie* nem a „harmadik”, hanem a nélkülözhetetlen, akiben megtalálja az egyenrangú társat. Igaz, előtte már tíz éve csalja Monique-t fűvel, fával, de csak szabadságát akarja, remélve, hogy az asszony fog szakítani. De Monique vak akar maradni. Számára a házasság - boldogság. A boldog monogámia, amelybe belesüpped, a férjre épül, ezért sosem jut el a bírálataig. Hiába derül ki, hogy Maurice hiú és önző, hogy lényege az a nagyvonalú közepszerűség, mely állásfoglalásra is képes, ha érdekei úgy kívánják: Monique nem tudja elképzelni a jövőt nélküle. Inkább „*megállítani az időt és az életet*”, amelyben tovább ragyog a napot jelentő férfiisten! Nem ismeri fel az igazságot, hogy a szerelem alapja a kölcsönösség. Nélküle a tartalom hiánya átüt a fenntartott látszaton. S mert a látszatot akarja fenntartani, egyre jobban távolodik az igazságtól.

Monique ettől kezdve belebonyolódik az idő-dilemmába. Az időt tartja igazi ellenfelének, melynek nagy összefüggését az igazsággal csak homályosan sejti. Monique számtalan időt ismer, majdnem annyit, mint megteremtője, Beauvoir. Az idő prousti, könnyedén múló lénye-

gében él, míg hisz Maurice szerelmében, és súlyos durrelli mozdulatlanságában jelentkezik számára attól a pillanattól, amikor a szerelemnek vége. Az idő múlásával hadakozó asszony nem elemzi Noellie tökéletesebb voltát. Nem is hisz benne. Szemében Noellie a férje nyakába akaszkodó kolonc - s mindvégig rejtve marad előtte, hogy Maurice akarja Noellie-t, és nem fordítva.

Ismét felállít néhány premisszát: Noellie nem szebb, nem fiatalabb, nem intelligensebb nála - dolgozik, ezzel „fogta meg” Maurice-t. Tudja, de nem érti. Ugyanis Monique tevés-vevése sosem válik munkává, melynek célja és értelme van. Azért dolgozik, hogy teljék az idő. Ugyanezért nézi meg *Bergmann* filmjeit kétszer egymás után. Szórakozása sosem elmejáték, hanem időtöltés, művelődését nem a természetes igény irányítja, hanem a sznobság.

Az asszony, „aki nem csinál semmit”, házassága összeomlásával kénytelen megismerni a permanens idő erejét. Az idő, amit az ember csak önmagával képes betölteni - mással legfeljebb eltölteni -, elviselhetetlen, pusztító energiaként zuhan rá. Az idő nemcsak múlik, hanem halad is. „Megtalált idő” annak számára létezik, aki nemcsak ego (önmagában létező objektív egyén), hanem egzisztencia (önmagáért létező tudatos-szubjektív egyén).

Monique az egzisztencialista dualizmus mindkét síkján elvesztette a játszmát, mert elfelejtette megvalósítani önmagát. Az egyszeri és megismételhetetlen életnek csak lehetősége a lét: - a létet létté tenni, lehetőségből eredménnyé válni - az egzisztencialisták szemében a legnehezebb feladat. Monique, aki fölöslegességének tudatával élni nem tud, s bár nincs jövője, halni nem mer - a létet elszenvető alannyá válik. Ebben ismét Durrell hőseire emlékeztet. Justine, Clea, Balthazar és társaik szintén a céltalan lét roppant szorításában vergődnek, viszont nem félnek önmaguk vállalásától.

Monique ahányszor önmagába fogózna, annyiszor markol légüres teret. Létezik, de nincs *jelen*, ő a „Semmi”, a Megvalósulatlan Én sartré-i példázata.

De Beauvoir jobb író annál, hogy megelégedjen ennyivel. Visszafelé pergetve az időt, feltárja hőse értékrendszerét. „*Nem volt más becsvágyam - vallja magáról Monique -, mint hogy boldoggá tegyem környezetemet.*” Lánya figyelmezteti: „*boldogság - egyike a te szavaidnak. Számomra nincs értelme.*” Monique számára viszont csak ennek van értelme, ez a mértéke! Proust sokat vitatott századkezdő szavai, melyek azt sugallják, hogy a boldogság közepes állapot - ha tudatáig érnének, akkor sem fosztanák meg attól a bizonyosságtól, hogy a boldogság: maximum. Meggyőződése érthető: ősi szokásrendből táplálkozik, mely a nő egyetlen feladatává a család boldogítását tette. Feleségnek és háziasszonynak nevelték, ahogy ma mérnöknek, orvosnak képeznek valakit. Monique, az egyszerű háziasszony számára valóban a boldogság az egyetlen elérhető maximum. Ezért kell házasságának „örök”-ké válni. S mit szól ehhez az idő?

Az idő azáltal örök, hogy örökké változik. Általa Monique képes lehetne új szemléletre, de éppen ezt a döntő, változásban megújuló időt nem ismeri. Nem akarja ismerni. Mert vele együtt meg kellene szeretnie a küzdelmet, a gyorsaságot, a változást, végül az elmúlást is. Erre a felfokozott öntudat is ritkán képes. Monique képtelen.

Igazsága - a boldogság összekapcsolása a monogám morállal - kihullt az időből. Hasztalan keresi az *örök*, permanensen változó lényegét egy érzésben, egy emberben. Problémájának megoldásához a társadalom segítsége kellene. Az egzisztencializmus a társadalmat mint egyén és léte közé iktatódott szükséges rosszat szemléli, mely semmit meg nem old. Ezért követeli az egyén olyan fokú tökélyét, melyről azt hiszi: a lehetetlennel, az idő múlásával is megmérkőzhet. Beauvoir ebben a regényben eljut annak a felismeréséig, hogy ez az egzisztencialista álláspont tarthatatlan. Az erkölcs társadalmi viszony, melynek két oldala - az egyén viszonya a társadalomhoz, s a társadalom viszonya az egyénhez - biztosíthatja csupán a

harmóniát. Monique - minden Monique - kudarca a társadalomé is, melyben él. Mert nem a tények hatnak rá pusztítóan, hanem a tényekről alkotott vélemények. Nem házasságának felbomlása, hanem az a tévhit, hogy a házasság cél és maximum, mert teljes és örök. S mi jöhet a maximum után? A kiábrándulás, mely egy Diderot-t eljuttathat a felvilágosodásig, de Moniquet-ot csak a nihilizmusig juttatja el.

Beauvoir sajnálja hősét. „*Nincs igazad! Azért nincs igazad, mert igazad van.*” - mondja Monique-nak a lánya, aki következetes logikájával több, fásult szívével kevesebb anyjánál. Lucienne tudja, hogy a „*második nem*” problémája az emancipáció óta olyan társadalmi ügy, melynek sikeréhez nem a lényeg hiányzik, hanem a részletek hozzáigazítása a lényeghez.

Elhagyta volna-e Monique-ot akkor is a férje, ha az asszony tanul és dolgozik, a regény végén nyitott kérdés marad. Az író nő fontosabbnak tartja azt megvilágítani, hogy korunkban a házasság nem ok, nem cél, és nem értékmérő kategória, hanem kiegészítő része az életnek. Noellie ügyvéd, társadalmi céllal, és önálló gondolatokkal bíró ember. Ezért érzi magát szabadnak mellette Maurice, szabadabbnak, mint Monique mellett, aki érte és neki élt.

Beauvoir - s a benne élő, függetlenségét mindennél többre becsülő nő - nem kis elégtétellel ábrázolja Maurice tépelődését sem. Istennek lenni fárasztó dolog, s a XX. században nevetéses is. Nem az a probléma, hogy Maurice nem vállalja tovább ezt a szerepet, hanem az, hogy egykor: vállalta. Maurice-nak tudnia kellett, hogy társadalmi célok eléréséhez, gondolatok kiérleléséhez idő kell, az érzésekhez nem kell idő. Az érzés *van*, szubjektív énként kísérelése, és nem produktuma. Az a házasság, mely ennek fordítottját követeli, elpusztítja alanyait, elsősorban a gyengébb, tisztánlátásból felkészületlenebb nőt.

Maurice hiába nem akar tovább uralkodni, Monique tovább akar szolgálni, hisz szolgája édes és kényelmes volt. Monique annyira nő, hogy erről az emberi visszasságról fogalma sincs. Különös logikai nonszensz, hogy az író nő ezért Maurice-t teszi felelőssé. A férfiak alakították ki a nőkben a feleség Monique által használt fogalmát, tehát a nők nem fognak megváltozni, míg a megváltozott igényről nincs bizonyítékuk! A műnek ezzel az egyébként szuggesztív konklúziójával nem lehet egyetérteni. Hiszen bizonyíték a Monique-Maurice típusú házasságok felbomlásának világjelensége. A nőknek előbb-utóbb le kell vonniuk a következtetést, hogy az emberek egymásért való felelőssége nem lehetséges az önmagukért való felelősség vállalása nélkül. Ez alól a felelősség alól Monique kibújt. Az önzetlenség és önfeláldozás megnyerő látszatába burkolózva a felelősséget mindkettőjük életéért Maurice-ra hárította. Ez az a teher, amit felgyorsult századunkban a házasság nem bír el. Erre figyelmezteti Maurice Monique-ot azzal, hogy gyermekeiért mindvégig felelősséget vállal, hogy saját tetteiért is felelősséget vállal, de hogyan tehetné ezt meg feleségéért anélkül, hogy saját magát föl ne áldozza?! Monique jól látta, hogy a hiba benne van, de nem azért, mert nem figyelt az idő múlására, hanem azért, mert nem figyelt az új idők új igazságaira - arra, hogy csak egyenrangú felek kapcsolata hozhat létre tartós házasságot, melyben érzések és értékek megőrizhetők. Azt, hogy ez az igazság ne okozzon tragédiát, egyetlen társadalom sem bízhatja a jövőre. A házasság új, modern alapja a nőkérdés megoldásában rejlik.

A jogilag egyenrangúnak elismert, de társadalmi szintjét tekintve még ma is hátrányos helyzetben élő nő most is csak a házasságban érzi magát biztonságban. De a házasság nem védelmi rendszer, s ha azzá kényszerül: az ellentmondások malomkövei között nemcsak a Monique-ok boldogsága őrlődik fel, hanem a nemek egyenjogúságáról hirdetett, megcsúfolott igazság is.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1972/12. 749-751. p.

Különbéke a semmivel

Szabó Lőrinc világnézeti válságáról

Önmaguk kifejezésére sokan képesek, de önmagán keresztül mások nevében szólni csak költő tud. Szabó Lőrincet az individuum költőjeként tartja számon az irodalomtörténet. A csend, mellyel odafigyelünk szavára, a meglepetés csendje.

„Szabó Lőrinc nemcsak játszotta azt, aki szemébe néz az igazságnak, hanem szemébe is nézett az igazságnak” - mondja róla *Németh László*. „Boncoljuk-e magunkat elevenen” - kérdezi róla szólva *Illyés Gyula*. Tisztelik benne az embertelenség ellen lázadót, a kozmikus csalódás művészt, a harmóniakeresőt. A legújabb Szabó Lőrinc tanulmányban *Rába György* a lét faggatóját értékeli benne, aki „az emberszabású békesség jelszavával ajkán” távozott közülünk.

A különös életműnek két azonos szempontú értékelője még nem akadt, s ebben nagy szerepet játszik az az ideológiai sokrétűség - sokszor zűrzavar -, mely ebben a bonyolult költészetben mutatkozik.

Szabó Lőrinc pályája az 1920-as években indul, amikor Babits Mihály, Illyés Gyula és József Attila útjának háromfelé való ágazása még láthatatlan. Az alig Pestre érkezett fiatal költő elkíséri Adyt végső útjára, de elhatárolja magát az irodalom halott titánjától.

- *Én megvetem a
véres kapkodást, a kéjenc, falánk,
izgága húst, a hangos, lázas és
erőszakos életét s magamat:
igazi hazám a kristályok és
sejtek világa, az alakzatok
rendje s zenéje,*

FÁK KÖZÖTT

Kristályok és alakzatok rendjét az első világháború és ellenforradalom sebeiben vergődő országban talán egyetlen ember képes felmutatni: *Babits Mihály*. Hirtelen és mély barátság szövődik közöttük, Babits lakásába veszi az albérletben tengődő fiatalembert, de még nem javasolja közlésre verseit. Sosem derül ki, hogy kifogásainak mi az alapja: egyikük sem beszél róla később. Az éjszakákba nyúló viták, a nagy barát szinte korlátlan tudása, természetet tisztelő derűs lénye Szabó Lőrincet egyéniségüknek nem hasonlóságaira, hanem különbözőségeire figyelmezteti.

Babitsnak nincs szándéka kitörni saját intellektusa „bűvös köréből”, önmaga számára ő az alany és a tárgy, az ómega és az alfa. Kristályok és alakzatok rendje - lenyűgöző hatásáról évtizedek múlva is azt vallja Szabó Lőrinc - „Nincs senkim kívüled” (*Tücsökzene*, 243). A „*Föld, erdő, isten*” című kötetben a babitsi hatás maradéktalanul érvényesül. Természet, ember és isten egységének panteisztikusan harmonikus felfogása azonban darabokra törik Szabó Lőrinc nincstelenségének komor szikláin. Nem tudja, nem akarja elfelejteni, hogy nincs otthona: a diszharmónia erősebbnek bizonyul a harmóniánál.

- soha
nem fogok igazán örülni, mert
antik romok s modern ígéretek
között a beteg századok fölé
szívárványhidat építve szavam
hitetlenség szava s gondolatom
a halál csíráival születik.

A HALÁL CSÍRÁIVAL

Az örömtelen élet és a halált hordozó gondolat reménytelenségétől sosem tud megszabadulni. Állandó életérzésévé válik: „a sok nyomorult egymást teszi fölöslegessé”, s „ahogy ő a mindennapi kenyeret / úgy eszi őt a mindennapi kenyér” (*Miénk a napfény*). Saját bőrén érzi, hogy a függőségnél jobban semmi sem torzítja a jellemet, ezért abban törekszik függetlenségre, amiben módja van erre: érzésekben és gondolatokban.

Babits antikvitas-kultusza ellen lázad először hitetlen szavával. Nem tud önámítással könnyíteni lelkén, nem tud beleveszni a szépség csodálatába, amikor mindenütt a hatalom túlkapásaiba ütközik. „Barbár tanítvány” lesz belőle, akit halott márványvárosok szépsége helyett az élő nagyváros kegyetlensége érdekel. A könnyűléptű múzsáktól elfordulva Kalibánt szólítja, a gátlástalan ösztönszörnyet:

*Töröld le arcunkról az angyalok
arcának mímelt vonalait, és
legyen úr végre, aki úgyis úr,
legyen úr az egyetlen, az erő!*

KALIBÁN

Ebben a világban az igazság elaggott, a szépség csupán pipere, a remény kísértet, s a hit a lélek hiúsága. Teljes szembenállás ez a babitsi világgéppel és értékrendszerrel. Babits Mihály és Szabó Lőrinc végérvényes eszmei elszakadásának okát máig sem találta meg az irodalomtörténet, talán azért, mert magánéleti súrlódásokban keresik, holott a szakítás világnézeti volta több a valószínűségénél.

Szabó Lőrinc nem véletlenül hangsúlyozza „barbár tanítvány” kategóriájából a „barbár” szót, mely *Nietzsche* kedvenc szava volt. Irracionalizmusa Nietzscheből táplálkozik, s csak annyiban vezethető vissza Schopenhauerhez, amennyiben Nietzsche is belőle merített. Nietzsche-nek a XX. század eleji gondolkodásra gyakorolt frenetikus hatása közismert, filozófiai nézeteit haladó gondolkodók sem tudták megkerülni. *Lukács György* Thomas Mann *Doktor Faustusának* Leverkühnjében Nietzsche alakját véli fölfedezni. *Stefan George* - Szabó Lőrinc kedvenc költője - verset ír Nietzsche tragédiájáról, aki beleőrül abba, hogy magához (értsük: *Übermensch* voltához) méltatlan életet kellett élnie.

Kalibán, akinek agya a „bestia mindenség legigazabb / képletére kattogva működik”, a nietzschei szubjektív idealizmus Szabó Lőrinc-i megfogalmazása. A „bestia mindenség”, a cél és jószág nélküli világ közönye az ősi emberi értékek pusztulásával szemben. Az erőkre és gyengékre széthulló emberiség képlete: szinte klasszikus nietzschei világkép. A *Kalibán* kötetben minden későbbi motívum benne van már, amit Szabó Lőrinc ki fog bontani. Csak azt nem tudja még, hogy az erősekhez vagy a gyengékhez tartozik-e.

S akiben ez a kétely létkérdés: félig már Nietzsche foglya. Ha erős, azért, mert ereje gyors eredményeket, láthatóbb sikereket biztosít számára, s mind társai, mind önmaga szemében „az emberfölötti ember” jegyeit hordozza. Ha gyenge - mindent el fog követni, hogy erőssé

válják, vagy legalább ennek *látszatát* keltse, hiszen ez is hitelalap, időnyereség. Nietzsche erő-elmélete a humanizmus alól rántotta ki a talajt, jól tudta, hogy az ember éppen emberiségében - jóságában, jóságba vetett hitében, reményeiben és céljaiban - sebezhető halálra.

Zarathusztra, mint szörnyű látomástól retten vissza a részvétől, s a tömeg-követeléstől: „...mi mindnyájan egyenlők vagyunk. Az ember: ember; isten előtt - mindnyájan egyenlők vagyunk! Isten előtt!- íme azonban ez az isten halott. S a csöcselék előtt nem akarunk egyenlők lenni. Fennsőbbrendű emberek, távozzatok a piacról!” A gondolatsor eleje és vége összeér, mint a saját farkába harapó kígyó: az emberisten halála váltja ki Nietzschéből az isteni ember igényét. Innen ered a fennsőbbrendű ember, akinek szánalmat nem ismerő, akaratból táplálkozó hallatlan erejével kötelessége az érdek-mozgatta piacról a tiszta magányba menekülni, hogy megőrizhesse értékeit.

Ez az eszmei-szellemi értékek fölött örökdő magány borítja be Szabó Lőrincet, „mint héj az almát” (*Magány*). A századelő értelmiségi proletárja elszigetelten fordul szembe a „vak erővel”, az államgépezettel:

*Ha elpusztulok miattad,
mindegy nekem.
Hol az igazad. Hatalom,
s Igazság, hol a hatalmad?:
én már nem kérdezem.*

JÉGESÖBEN

Ez már annak az embernek a szkepticizmusa, akinek a magány a hazája.

Míg Babits Mihályt kiegyensúlyozott humanizmusa a töklevel alá is odakukucskáló Jósághoz, Jónás irgalmas istenéhez vezeti, addig Szabó Lőrinc Kalibánt is kevésnek találja a látott gonoszságok megtestesítéséhez, és minden idők legriasztóbb szimbólumát: a Sátán Műreme-két látja az életben. Szeretné nem látni, amit lát. Elfogja a vágy: becsukni szemét a nyomor előtt, keresni a mámort:

*Boldog, akit pálinka butít,
boldog, kit a szépség
kápráztat, boldog mind, aki
csak részleteket lát.*

TÁRLAT: A SÁTÁN MŰREMEKEI

De neki anya helyett egy isten nyitotta föl a szemét - ez a látás kötelez! Az isten, aki látni tanította: Klió, és nem Apolló, akit „csak mozi reklám hirdet istennek”. Az öncélú szépség helyett tudatosan választja vezetőjének azt a lehetőséget, melyben a világkép megváltoztatása lehetséges: a történelmet. Klión kívül minden más isten „megbékült álom”, néma csend. Annál hangosabb a Föld:

*örül a gazdag, örül a szegény,
egy rongy van, egy rongy van a szíve helyén,
cini-cini, kontra kézből:
kétségtelenül jólét fakad
a kapitalista termelésből.*

KLIÓ

Alig találta meg a történelmi fejlődés nagy perspektíváját: el is vetette. A szegény - egyben gyenge is, ironikusan átveszi a korabeli slágert, bizonyítani: rongy van a szíve helyén, félelem és elvtelenség, a szólamok kontrája.

Lakásgondjait, kenyérharcát tekintve az 1930-as évekig Szabó Lőrinc „gyakorló proletár”. Ez időben írt versei helyzetéből adódó igazságok, ítéletek. Jogos felháborodása messze világít, mint a villámlobbanás, melynek fénye mellett válik nyilvánvalóvá, mekkora a sötétség:

- Szegény vagyok
*s húsz-harminc évig elélek és
naponta enni kell, aludni,
naponta enni-adni nálam is
szegényebbeknek, még legalább
húsz-harminc éven át
naponta - miből? Időm s idegeim
rabságából!...*
- - -
*hol az isten
országá, ha nem
az egyedül-irgalmas halálban?*

ISTEN ORSZÁGA

A kenyérharc megalkuvásaiban naponta megalázott költőnek el kellett jutnia a megsemmisülés gondolatáig. De a halál nem tölti el olyan félelemmel, amekkora gyűlöletet kisemmizett élete, élete kisemmizői ellen táplál. Azt gyűlölni, ami gyűlöletre méltó: tudatos költő kezében (*József Attila*) az osztályharc eszköze. Szabó Lőrincnek több mint egy évtizeden keresztül ez a gyűlölet vezeti tollát, leleplezéseiben nemcsak ellenérzés tombol, hanem a leleplezett polgári életforma utáni vágyódás is. Elég egy nagyszálló liftjére pillantania, s kész a röntgenkép:

- a lift
*csak hordja a húsokat, különös
virágokat, csak hordja a drága
bőröndöket, frakkos urak
zsebében mágikus
lapjait a pénznek, elfinomult
szükségleteit a testnek,*

GRAND HOTEL MIRAMONTI

Pontosan tudja, hogy „sárbasüllyedt síkságok, távoli tanyák, vetések, gyártelep, alázatosan fuldokló vér, a munka” átlényegülése csörög a luxusszálló urainak zsebében. A „mágikus” pénz metafizikus jelzője köré épített materialista körkép egyik jellegzetessége Szabó Lőrinc ellentmondásainak.

Szabó Lőrinc materializmusa költészetének és filozófiai rendszerének legértékesebb része. Rába György Bertrand Russellben véli megtalálni a filozófust, aki kialakította Szabó Lőrinc világnézetét.

Vitathatatlan, hogy Szabó Lőrincre ez a nézet is hatással lehetett, mint a Babits által kapott angol műveltség egy darabja. De gondolkodásmódját még annyira sem érintette, mint a keleti filozófusok, *Lao-Ce*, *Jang-Csu*, *Csuang-Ce*, az útkeresők legnagyobbjai. Pedig a keleti filozófia intenzíven foglalkoztatta. *Bóka László* megemlíti, hogy egy időben az európai kultúra

gyökeres megváltozását várta tőle (*Arcképvázlatok*, 1962). Ettől függetlenül hajlandó egész napkeleti bölcsességét esti mesévé törpíteni (*Tücsökzene*, 279).

De az anyagi világról írt minden sora nagy igénnyel készült. Minél szorosabbnak látta az anyagi világ egységét, annál tragikusabban hullt szét szemében a természetfeletti lét. Isten „a kényszer, a gyötrellem, a kényszerszülte türés”, cél, mely céltalan (*Isten*). Annak az embernek a büszkeségével fordul el a problémátlanra ürről égbolttól, aki szívében harapások nyomát viseli, de homloktól fölfelé sebezhetetlennek érzi magát.

Vonakodva mondja ki, hogy „egyetlen valóság az anyag” (*Materializmus*), de mikor kimondja, ösztönességében nem kételkedhetünk, hisz élete végéig „istent akaró ateista” marad (*Kíváncsiság*). Mikor szemtől szemben áll az anyagi világ roppant közönyével, hozzálát viszonyuk vizsgálatához:

*Anyám az anyag, jóságos csoda:
vacogott a fogam a szörnyű téiben
és jött a szén, hegyekről jött a fa
s máglyára dobta testét szótlan értem;
és jött a kő és a felhőkbe mászott
s barlanggal vett körül...*

MATERIALIZMUS

Szabó Lőrinc anyag-fogalma nem zárja ki, hogy életet adjon az emberi gyakorlat termékeinek. A tárgy mesterire formált képeivel többet mond el, mint kötetnyi filozófia. Nála - operába indul az autó, a pénz a szegények előkelő ismerőse, a bérház holtakat takaró kőkoponya, miközben azonban az ember annyira semmi, hogy kulinak állíthatja maga helyett az árnyékát.

Szabó Lőrinc azonban nem áll meg ennél a világképnél sem. Az anyag szorításában vergődő embert „önző materialistának” nevezi „*A Bazilikában zúg a harang*” című versében. Ez a méltatlanul elfelejtett, nemegyszer félreértett mű, mint egy zseniális Bosch-vízió, az anyag beleiben őrlődő ember kiszolgáltatottságát taglalja és a változás vágyát érzékelteti.

Ebben a versben használja először a későbbiekben gyakran alkalmazott megháromszorozott Ént. A két - égi és földi dolgokról vitatkozó - fiatalember harmonikus egységét egy *idegen* robosztus durvasága, nyers ösztönessége borítja föl, aki nem simul szellemi-lelki társaihoz engedelmesen, mint a későbbi versekben a lepke, Dsuang Dszi és a költő egymáshoz. Az idegen, az önző materialista, kinek „gondjait mellényzsebéből kifizethetné akárki nagyúr”, lélegzetelállító egyén, néhol osztálytudattal rendelkező személyiség: „hordtam, tudjuk, a követ, hogy / legyen lakásuk”; „a földet / túrtam, cipőt, kalapot / csináltam nekik” program-szerű összegezése után az idegen egy kérdést tesz föl hallgatóinak:

*miért nem
dolgoznak, ahogy tudnak, azon,
hogy valamikor én is örüljek,
hogy ne dolgozzon annyit az anyám,
mert nem biztatnak, hogy lesz nekem is
ideálom és hazám,
és e hazában valahol
lesz még számomra hely,
ahol egy kis nyugalomért
meghalni mégse kell...*

A BAZILIKÁBAN ZÚG A HARANG

Az erőszakosan versbe tört próza észrevétlenül siklik át a *Szózat* ritmus- és rímképletébe, s lefojtott keserűségével, reménytelen iróniájával a reformkori lelkesedés persziflázsává válik. Az ország, amely száz évvel ezelőtt még azt képzelte, „a poklok kapui” sem vehetnek rajta erőt: a hárommillió koldus országává süllyedt. Az idegen „önzése” nem egyéb a létminimum szükségleteinek igenlésénél, de Szabó Lőrinc egy pillanatig sem hiszi, hogy ez elérhető: „közönséges állat maradok az örök szegénységtől” - szavakkal juttatja el harmadik énjét a monológ pesszimista végéig. Az osztályharc halvány gondolatként sem merül föl előtte, az „idegen” legprogresszívabb gondolataiban is magányos materialista. Fönről néz lefelé, mint a csúcson lépdelő Zarathusztra, kinek egyetemes szánalmánál csak egyetemes gögje nagyobb. Bármit megtenne a tömegért, de semmit a tömeggel. Akárhányszor gondolkoztatja el a marxizmus: eszmerendszerének elfogadásáig nem jut el. Számára a marxizmus felé induló materialista: idegen.

Amikor a *Materializmus*ban arról ír: kísértetek járnak az anyagban, lehetetlen elkerülni a *Kommunista Kiáltvány* kezdőmondatainak asszociálását: „Kísértet járja be Európát - a kommunizmus kísértete. Szent hajszára szövetkezett e kísértet ellen a vén Európának minden hatalma...” Szabó Lőrinc száz évvel később így érez rá erre az igazságra:

*Utálom és arcába vágom:
- Száz év, de tán kétezer óta
őrült, mocskos, aljas világ ez,
ez a farizeus Európa!*

*Kenyér s jog helyett a szegényt
csitítja karddal, üres éggel
és cinkos lelkiismereté
avatag és modern mesékkal*

HAZÁM, KERESZTÉNY EURÓPA

A gondolatsor végén azonban istentől várja a szeretetet és a békét, istentől, akiben nem hisz, akiről a legkülönbözőbb formában megírta: „Ha nem éheztél, dideregtél / nem szólok hozzád soha többet” (*Egy kis értelmet a reménynek*).

A belső törvények biztosította szabadságot - az egyén maga alkotta törvényeit - fontosabbnak hiszi a külső törvények - a társadalom törvényeinek talaján nőtt szabadságnál. Reménytelennek érez minden társadalmi változásra irányuló harcot, mert magányos, nem tud követeim, mert már a kérdés megalázza, hiszen csak a saját nevében beszél. Lázadó versei ezért maradtak torzók, kevesebbek annál, amik lehettek volna, de talán többek annál, mint amit észreveszünk bennük.

Rejtett szemérmessége, amellyel pánikszerűen menekül minden elől - a harc elől is -, amivel bemocskolhatná magát, végül is önmagába zárja. Felfokozottan lát, s élesen írja meg: miután „fátylát sorra dobta minden, egymásután”, kendőzetlenül áll előtte a szépségek mögött lapuló „reménytelen lepratábor”. Mivel tisztán látja - hol él: magyarázatra szorulónak érzi - miért él.

*Ha egyszerre tudok meg mindent,
hogy itt mi van,
egészen biztosan felkötöttem
volna magam.*

*De valamit a sors úgy látszik,
akart velem:
megmutatott mindent, de lassan,
türelmesen:
különbékét ezért kötöttem
a semmivel.*

KÜLÖNBÉKE

A *Különbéke* időpontja: 1933. Mi lehet ez a semmi, amivel Szabó Lőrinc megköti a maga különbékéjét? Nemcsak a kiürült menny és káosszá visszahullt földi világ semmije ez, hanem egyfajta önfosztó morál. Szabó Lőrinc, a költő kiegyezése Szabó Lőrincsel, az emberrel, aki a Krízisben gyengének bizonyult. Mert látja, hogy a jövő azé lesz, aki bestiább (*Politika*), vagy aki bír még valami infantilis reményt (*Boldogság*). A jobboldali erők hirtelen növekedése, az erőszak és agresszivitás átmeneti győzelme ismét felszínre dobja irracionális énjét. A semmivel kötött különbéke nemcsak fordulópontja életének, hanem költői fejlődésének befejezése is.

Ezekben az években Szabó Lőrinc semmitől sem fél jobban, mint létének tragédiába fulladásától. Jobbratulódásának lehetett más oka is, de ez az egyetlen számunkra látható magyarázata. A német megszállás alatt tanúsított magatartása tudatosan nietzschei mintára alakul, aki csak kétfajta művészsorsot ismer el: az elkegyetlenedőt és a tragikusát. Az utóbbiból Szabó Lőrinc nem kér. Ha létezik olyan bizarrul nonszensz magatartás, hogy valaki félelmében válik félelmetessé, akkor ez Szabó Lőrincé volt. Állásfoglalásából azonban sosem tűnt el a vívódás és kétely - ez őrizi meg a túlkapásoktól. Mégis: már a náciizmus hatalomátvétele előtt eljutott a *Vezér* c. vers megírásáig.

Ebben a korban, amikor kicsi volt az ember, könnyű volt kiaknázni legsebezhetőbb részét: tehetetlenség-tudatát. A mindent megpróbált lélek nehezen védekezik. Ha jön a Vezér, aki meg tudja győzni: „ami áldozat esik, ma már nem esik céltalan”, s tetteikkel bizonyítja: „én erő vagyok” - akkor elhiszik neki a legnagyobbat is; „a cél én vagyok, a cél: én magam”.

Szabó Lőrinc belelát ennek a filozófiának minden visszásságába, mégis elfogadja. Nem lát kiutat. Megírja a másik típusú vezérfajtát is, a nemescélú diktátorreformert. Vang-An-Si - aki föl akarja emelni a népet - rádöbben, hogy csak a kizsákmányolás új formáját teremtette meg: „az úri tőke spicliké lett”, a népek: „Ma kell, nem jövő!”

Életének utolsó szakaszában Szabó Lőrinc elgondolkozva összegez. Ahány úton elindult, az mind zsákutcába torkollott. Nem érkezett még sehová.

A *Tücsökzenében* nem sokkal több vers található, mint ahány nap van az évben - talán arra utalva, hogy életének minden napjáról és tetteről el tud számolni. Olvasóit még egyszer rákényszeríti: az embert szeressék benne, ne a jellemét. S ha valaki magához őszinte, rendszerint mások is megtudják az igazat. A *Tücsökzene* egyetlen nagy egzisztencialista apoteózis - az egzisztenciával azonosított ego önvizsgálata. Végző soron - materializmusának gyengéit mutatja ez - Szabó Lőrinc nem tudott kitérni a szubjektív idealizmus bizonyos következtetései elől. Irracionalizmussal, egzisztencializmussal szegélyezett útján mindvégig hitt az anyagi szükségszerűség sorsformáló erejében. Az azonban, hogy az élet csak *emberek* tette által válhat igazán emberivé, halála óráján sem felismert - vagy elismert - mondandója. Ismerte az embert, szerette és sajnálta, de nem hitt benne. Nem hitte, hogy az anyagi világ determináló erejét az ember társadalmi tevékenysége az ember érdekében hasznosíthatja. Meggyőződésén - „ami szabály, mind nélkülem született” (*Az Egy álmai*) - semmit sem változtatott a megváltozott idő.

Materializmusa ezért lett különbéke a semmivel, sorsa ezért lett az, hogy elfogadjon minden ideológiát, amit a körülmények közvetlen hatalma diktált számára, ahelyett, hogy küzdött volna valami másért. De önismeretéért még sokszor fogjuk fellapozni a *Nyitott szemmel* íróját, aki mindenkor tudta magáról: „Nyakig az undorba ragadtam, / a pénz beszélt, én meg ugattam, / - nyitott szemmel nézek bele / a rettenetes semmibe”

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1973/2. 90-94. p.

Az undor ott van a falon

A polgári irodalom devalválódásáról

Amikor „a hazugság válik a világ rendjévé”, a létezés bűnnek tűnik, állítja *Franz Kafka* utolsó művében, *A per*-ben. Ebben a regényben a kafkai világkép - melyben az emberek lefojtott idegbajt reggeliznek, felfokozott munkatempót ebédelnek és kimerülést vacsoráznak - egy embertelen és elidegenült világ tükré. Ez a társadalom család és név nélküli alakokká süllyeszti az embereket, akik nem biztosak benne többé, van-e élet a halál előtt?!

Ez az abszurd kérdésfelvetés teszi Kafkát egy megfoghatatlan, bújópatakként eltűnő, majd zuhatagként sodró irodalmi irányzat elindítójává, az elidegenedés nagy irodalmi megjelenítőjévé.

Kafka után valamennyi évtizedben létrejött egy-egy nagy alkotás, mely hol föltárta, hol eltakarta a polgári gondolkodás válságküzdelmét. Ezzel a labilitással, mindent és mindenkit kiszolgáló formarendszerrel homályban tartották az útkeresés alapvető hibáit.

Amikor *Fitzgerald* beleálmodja az irodalomba A nagy Gatsby-t, célja a XIX. századi polgári eszméket átmenteni a XX. századba. Gatsby neoromantikns hős, profiljába nagyon jól beleillik a reménytelen küzdelem a szerelemért, Daisyért, akinek „tele van a hangja pénzzel”, s ettől olyan elérhetetlen, hogy felejthetlenséggel mérgezi környezetét.

Gatsby luxusnőt szeret, luxuséletet akar biztosítani számára: bármi áron. De nem bármi módon. A szerelmet akarja megvédeni.

De a polgári arisztokrácia nem ismeri az érzéseket, köre izolált, izoláltabb a valódinál - (a született arisztokráciánál) - épp azért, mert nem valódi. Gatsby azt hiszi, a pénz gazdagít, a jellem nemesít, de az új arisztokraták, akik közé be kell kerülnie, a pénzt tartják nemesi oklevelüknek, mely mások fölé emeli őket, anélkül, hogy önmaguk fölé emelné.

Gatsby körül légüres tér keletkezik, melyet hatalmas vagyonával sem tud betölteni. Társaságát a legnagyobbakból vásárolja, épp ezért egyetlen társa sincs köztük, és elköveti azt a végzetes ballépést, hogy mindezt nem veszi észre.

Magánya szemünk láttára születik összenézésekből és apró mosolyokból, melyeknek jelentését egyedül ő nem érti, mert szeszcsempészként is tisztább maradt az eszközeiben talán feddhetetlen, de céljaiban a puszta anyagiasságig süllyedt nagypolgárságnál. Gatsby szeme előtt haláláig egy álom lebeg, s nem bankbetétjének gyarapítása. Magánya ezért duzzad érthetlenné. Előbb halott, mintsem megölné a revolvergolyó, mely csak az álmodót ölte meg, de a félreismert élet magát az álmodót pusztította el.

Gatsby rejtélye sokáig rejtély maradt, alakja túlnőtt a kategóriákon, melyekbe gyömöszölni akarta a szériákhoz szokott világ, könnyedén rázta le magáról a címkeket, melyekhez semmi köze sem volt, s maradt, akinek *Fitzgerald* megteremtette: a nagy Gatsby.

Miért nagy Gatsby, mi különbözteti meg az irodalom csalódott vagy tragikus szerelmeseinek száralomra méltó, de érthető figuráitól?

Az, hogy nincs semmi esélye.

A lehetetlenért nyúl - hiába figyelmeztetik, hogy „a múltat nem lehet megismételni”, Gatsby szerint ha valami nem úgy történt, ahogy történnie kellett volna, akkor a történetek nem számítanak, az eseményeket vissza kell pergetni addig, míg minden úgy történik, „ahogyan akkor kellett volna lennie”.

Nem a kizökkent időt akarja helyére tolni, miként klasszikus őse, hanem ki akarja zökkenteni az időt, mert a jelent, az idő egyetlen valóságos pillanatát nem bírja elviselni.

Nem azért, mert fél a jövőtől (Gatsby hisz a jövőben), hanem azért, mert a jelenben a nagypolgárnak, Tom Buchanannak (Daisy férjének), mindenhez, amit tett és tesz: „megvan minden joga. Meggondolatlanul és zavarosan. Felelőtlen népség, Tom is Daisy is. Összetörnek dolgokat és embereket, s aztán visszahúzódnak a pénzükhöz és mérhetetlen nemtörődömségükbe, vagy akármibe, ami együtt tartja őket...”.

Fitzgerald látja meg a polgárság életében a szervezett felelőtlenséget, s rádöbben, hogy a társadalom, mely a felelősséget nem ismeri, hiába tart előre, útja már nem vezet fölfelé. S az egyén szükségszerűen elpusztul, ha a társadalom erkölce fejletlenebb, mint az egyéné. Ezért válnak a nagy Gatsbyben a veszített illúziók meggyilkolt illúziókká, a beteljesületlen vágyak beteljesíthetetlen vágyakká, s az egyetemes emberi jogok az uralkodó osztály által kisajátított törvényekké.

Gatsby kétségbeesett lázadása és csodálatos bukása a klasszikus kérdés helyett - miért élünk - konkrétabbat vet föl: miből élnek jól mások?

Az átlagpolgár újraéledt gyanakvással szeretné felülvizsgálni a jogok és kötelességek bonyolult labirintusát, de gyanakvása elkésett: a második világháború vezetői már kormánynál ülnek, miként Daisy a halálautó volánja mellett, amit Gatsby nem tudott idejében megállítani.

Fitzgerald rendkívüli Gatsbyjét gyorsan követte Virginia Woolf páratlan Orlando-ja. Orlando felháborító lény, nemcsak térben és időben mozog szabadon, hanem a nemváltoztatás területén is. Néhány évtizedig lord, aztán lady: „Egyébként minden tekintetben ugyanaz az Orlando maradt. Azzal, hogy nemet változtatott, jövőjét is megváltoztatta, de nem az egyéniségét” - közli hőséről az író.

A polgári kritikán, s méginkább a közvéleményen enyhe fejveszettség lett úrrá a sorok olvasásakor. Mi az, hogy „minden tekintetben ugyanaz maradt”, ha neve megváltozott?

Akik szemrebbenés nélkül tudomásul vettek egy világháborút, erkölcs és etikett után kiáltottak Orlando pikáns metamorfózisai miatt. Csak saját jellemük után nem néztek, holott az író fricskája a jellemtelenségnek szól.

Orlando több mint háromszáz éves élete folyamán megőrzi jelleme büszke tartását, melynek lényege a durvaságtól való irtózat.

Ez a mélyen emberi tulajdonság azonban jobban elválasztja az emberektől, mint rendkívüli képességei, mert a világ eldurvult, szellemi értékeit nem becsüli.

Az örökifjú, anyagi helyzetét tekintve örök biztonságban élő Orlando, aki nem küzd sem testi erőinek hanyatlásával, sem a létfenntartással, titkolni igyekszik sebezhető pontját: a durvaságtól való félelmét. Háromszáz éves életén keresztül az eszmék helyét keresi a világban, és azt látja, hogy a gondolatokat eladják, a gondolkodót gondolataihoz csatolva megvásárolják, vagy eldobják. Az időben korunk felé haladva egyre nagyobbá válik az emberiség, és egyre kisebbé az ember, mert tetteit az érvényesülés irányítja, és nem az eszme.

Magyarázat, mint mindenre, erre is akad: az eltömegesedés. De Orlandót épp azért teremtette legendásan esztétikussá az író, hogy jelezze, a társadalom fejlődésének viszontagságos útján mindenre van magyarázat, csak az ember eldurvulására nincs magyarázat. Az emberségnek az emberiség szaporodásával sokszorozódnia kellene, és nem osztódnia.

Orlando az idő múlásával egyre gyorsabban cserélgeti nemét, de nem talál megnyugvásra sem mint férfi, sem mint nő. Mellékesen férjhez megy (egy szimbólumhoz), mellékesen szül, aztán elfelejti, hogy szült, gyermekét idegennek érzi magától, mint egy kihúzott fogat, végül

feladja vágyait, csiszolt szelleme kompromisszumra kényszerül, autójával beáll az autók végeláthatatlan sorába: polgárrá változva gurul ki a regény lapjairól, egyben érdeklődési körünkéből.

Fitzgerald és Woolf behaviorisztikus hőseikkel a század első negyedében a polgári morál abszolút csődjére irányítják a figyelmet. A gondolat, hogy szellem és szerelem vendég marad a polgári érdek által mozgatott világban, a Gatsby és az Orlando után gyökeret ver az irodalomban. A polgári művészek egy része, elsősorban Sartre, szembefordul a léttel, melyből hiányoznak a harmónia tökéletes pillanatai és a szellem kiváltságos helyzetei.

Sartre *Az undorban* Antoine Roquentin alakjával teremti meg a lábönjáró elidegenedést, a látszatembert. Roquentin én-tudata túlnő társadalomtudatán, (mely sosem állt erős lábakon), s kóros burjánzásba kezd. Felfedezi, hogy ő a fa, a gyökér, a nadrágtartó, ő az egész világ, melynek egyetlen baja van: létezik! S mivel a létezésről senki meg nem szabadul, amíg él, Roquentint elfogja a létezés iránti undor, s hogy ezt minél intenzívebben végezhesse, felhagy minden egyébbel. Nem gondolkodik, nem dolgozik, nem szeretkezik, nem is szereti a szerelmet, az életet sem szereti, mert mindez ő maga, és Roquentin nem akar viszonyba kerülni önmagával.

„*Az undor ott van a falon*”, de ő az undor, és ő a fal. *Létezik*.

És van miből léteznie egészen halálig. Mielőtt hozzákezdene abszolút vegetáló, gomba-életéhez, költségvetést csinál, kiszámítja tőkéje kamatait, mely biztosítja, hogy amíg lesz Párizsban kávéház, naponta föllelheti bennük az undort a falon.

Marx már a múlt század közepén a történelem nagy problémájaként jelenítette meg az elidegenedést, amelyet a munkamegosztással, az osztályelnyomással és kizsákmányolással összefüggésben értelmezett. Az elidegenedés teljes eltűnése az osztálytársadalom túlhaladása korszakára megy végbe, ahogyan keletkezésének, úgy befejeződésének is társadalmi oka van.

Kafka, Fitzgerald, Woolf, Sartre nem nevezhetők marxistának, az elidegenedést mégis emberi problémák felől közelítik meg. Elidegenedés-felfogásuknak azonban általában az individuális és atomizált lét az alapja: erről a talajról hangzik fel az elidegenült társadalmi viszonyok elleni tiltakozás szava is.

Az undor mindazonáltal a polgári irodalom fordulópontja „Mekkája”, lett: egyaránt kifejezvé a társadalom és az egyén válságát is.

Ennek a válságérzetnek meghökkentő reprezentánsa Camus Közönyének hőse, Meursault, aki sem a világgal, sem az emberekkel, sem önmagával nem tud azonosulni, ezért nevezik háromszorosan idegennek. Roquentin kényes undora Meursaultban irgalmatlan mindegygyé változik, mely elvezeti a legvégső pontig: a gyilkosságig.

Meursault indulattalanul és közönnyel gyilkol, ugyanígy fogadja a halálos ítéletet, sőt némi kárörömet érez, hogy előbb szabadul az életből, mint mások. Meursault szerint „mindenki tudja, az élet nem éri meg, hogy végigéljük”. A társadalmi törvények az ő számára értelmetlen játékszabályok, még játszani sem érdemes velük. „Bűnös vagyok, megfizetek érte, többet nem kívánhatnak tőlem” - összegzi álláspontját az utolsó napon, amikor egyetlenegyszer elveszti hírhedt közönyét, s hajsza híján megfojtja a papot - indulatból! -, mert az reményt akar belesuggerálni.

Meursault nem akar reményt.

Elviselhetetlen tehernek érzi, mert rájött, hogy az egyén közönye nem egyéb a társadalom közönyének visszatükrözésénél. A társadalomnak nem kell Meursault, nem kellett már akkor sem, amikor megszületett. A társadalom nem igényli, hanem tűri a biológiai szaporula-

tot. De mindenki azt reméli, hogy szükség van, vagy előbb-utóbb szükség lesz rá - ez a remény teszi súlyossá az életet haláláig, ez hajszolja az embereket, és ezért hajszolják az emberek önmagukat. Meursault erre a hajszára nem hajlandó. Inkább kilép a világból, előbb tüntető közönyével, aztán a társadalmi törvények felrúgásával, melynek következményeként pusztulnia kell.

Camus hőse a maga rettenetes módján a lehetőséget kéri számon a polgári államformától, lehetőséget arra, hogy változhasson, és változtathasson. De csak egy útja van: az erőszaké. Még azért is gyilkolnia kell, hogy meggyilkolják, és befejezhesse a létet, melyet nem kért, melyben fölösleges. „A szív üressége, azon a fokon, amelyen ennél az embernél találhatjuk, valóságos örvény lesz - ebbe a társadalom is belebukhat!” -, figyelmeztet az ügyész szavain keresztül Camus. A Közönyben az ember és a társadalom két külön világ. Camus erre a leglényegesebb elidegenedésre irányítja a figyelmet.

Ebben a társadalomban a polgárok életét nem védi senki; minek is védené, ha a megerőszkoltak testük és lelkük bemocsokolója helyett ártatlant küldenek halálba, (Faulkner: Szentély); a humanisták hamarabb elfásulnak benne, mint egy lágerben, (Vercors: Clementine); a házasság rejtett prostitúciójától az asszonyok a nyílt prostitúcióhoz menekülnek, (Moravia: A megvetés). Ebből a társadalomból úgy el lehet tüntetni valakit, mintha polgári léte pusztán álom volna (Abe Kobo: A homok asszonya).

A polgári társadalom megfosztotta az embert személyiségétől, s ezzel megnyitotta az utat a téboly felé. Jean Rhys ehhez a mondanivalóhoz egész életén át kereste a témát, végül Charlotte Brontë Jane Eyre c. regényének egyik mellékalakját, Rochester tébolyult feleségét tette a Széles Sargasso-tenger c. regénye hősnőjévé.

A választás telitalálat.

Az örült Rochesterné középpontba állítása fölfedi annak a lényeges szemléletbeli különbségnek az okát, mellyel a XIX. század és XX. század írónemzedéke saját korára tekint. Brontë az ezernyolcszázad évek elején még rendkívülinek látja a borzalmat, míg a modern Rhys számára a rettenet mindennapos élmény.

Antoinette-jének nem sok köze van az eredeti történethez, annál több az elidegenedéshez. Túlélő, többszörösen megalázott és kiszolgáltatott ember, akinek az elvesztett szerelem fölött érzett féktelen fájdaljától elméje elborul, de érzékei tovább őrzik a szerelem emlékeit. Rochester, a pénzember számára feleségének nem beteg elméje, hanem ép szíve elviselhetetlen. Ami Antoinette-nek az élet lényege, az Rochesternek az élet mélypontja: fél a szenvedélytől, mert az érvényesüléshez hideg szív szükséges. Szívesen megtartaná Antoinette-t - „kis bolondjának” - ha az elkeseredett nő nem keresné mások karjában a szerelmet. Ekkor Rochester magával hurcolja Angliába, ahol ő a jog, a törvény és a korlátlan hatalom. Antoinette boldogsága örökre a Sargasso-tenger hullámaiba süllyedt, a thornfieldi vár toronyszobájába Rochester már csak Antoinette emlékét zárja be, akiben kísértetek bolyonganak, a boldogság kísértetei.

A polgári irodalom megváltozott értékrendszerének, reménytől reménytelenségig tartó visszafejlődésének összefoglaló remeke Márquez Száz év magány c. regénye. A műfajilag alig meghatározható alkotás a Buendía család keletkezésén és pusztulásán keresztül bontja ki Einstein egyetlen, de alapvető esztétikai megállapítását: „A lényeg rejtélyes, mindig is az marad, csak megérezhető, de nem ragadható meg” (Levél H. Broch-hoz).

Márquez tündérmesével kevert realizmusának meglepő kegyetlenségével azt állítja, hogy az irodalom éppen abnormális témáiban normális, mivel így ábrázolja azt a valóságot, amely nem normális. A Buendíák - a polgárok - minden tette kezdetben olyan volt, mint a kő: városoknak szolgált alapul. De a polgárság világméretűvé növekedése befejeződött, polgári

módon nincs út tovább. A polgári életforma az első világháborútól kezdve haldoklik, s ennek a véget nem érő agóniának undora irodalmi születése pillanatától mindmáig „ott van a falon”. A lét végső kérdéseivel foglalkozó irodalom a végső léttel - a legutolsó pillanattal - foglalkozó irodalommal vált. Látóhatárát befalazta, a témákat beszűkítette, gondolatai a psziché körül keringenek, mintha a XX. sz. valamennyi konfliktusa a szubjektum mikrovilágában játszódna le.

Mivel egyforma szemek egyforma könnyel tekintenek a világ bonyolult sokféleségére, az egyén lázadó magányából dekadens magány lett; a polgári irodalom értékrendszere devalválódott.

Az irodalomtörténet tudni véli, hogy a Száz év magány megjelenése után sokan letették a tollat azok közül, akik az alkotásba akartak menekülni, mint Antoine Roquentin. Márquez megértette velük, hogy a menekülés nem tesz jót az alkotásnak. Tükörbe pillantottak, mikor a Buendíákról olvasva Márquez jellemzésébe ütköztek: olyan idegenség áradt belőlük, „hogy származásukhoz nem férhetett kétség”. Egy árnyalattal halványabb minden reggelük, egy árnyalattal sivárabb a szerelmük, egy árnyalattal kevesebb az emberségük, s ez az árnyalat: a magány. Ez az önkínzó magány a megkülönböztető jegyük, erre redukálódott a szépség keresésében kifáradt polgári művész, a vagyonszerzésbe belekeseredett polgár. Márquez végre meglátja, hogy dolgozó és teremő emberről ebben az irodalomban nincsen szó. Az ő hatása nyomán a polgári irodalom eljuthatna a pesszimista sartré-i tételtől („az ember mindig veszít, csak az aljas gazemberek hiszik, hogy nyertek”) - a hemingway-i hithez: az ember nem arra született, hogy legyőzzék. Eljuthatna, de el kíván-e jutni? „Business is business” - az üzlet: üzlet, - és úgy néz ki, a válságérzés jó üzlet. Az undor, a lét undora nemcsak a polgári irodalom falán van ott, s ez a polgári magatartás és tudatforma akceptálását jelenti világszerte. Ma: üzlet, talán holnap is üzlet. De a holnap nem azonos a jövővel.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1973/8-9. 546-549. p.

Az anti-próféta

Babits Mihály: Jónás könyve

A proféták a Biblia által kialakított felfogás szerint azok az emberek, akik előre látják, és minden nehézség ellenére megmondják a jövőt. Sok író érdekel emiatt a profétasors, azonosnak érzik a művészsorssal: ezek is, azok is a szavak szolgái, a jelen nem levő idő rabjai. Tévedniük nem szabad, ez a halálukat jelenti, a történelemből való kihullást, az elfelejtettséget.

Az irodalom nagyjai gyakran kiválasztják a maguk profétáját, s általuk saját korukhoz szól Illés, Jeremiás és a többiek. De a proféták szavait sokféleképpen magyarázzák, vagy elferdítik, s az írók szavaival is történhet és történik hasonló. Babitsot talán éppen ezért nem a beszélő proféták érdeklik, hanem az anti-próféta, az egyetlen, a legkülönösebb, aki *megtagadja* az ige hirdetését. A halálosan beteg költő a Jónás könyvével legvitatottabb művét írja meg. Szellemi végrendelete ez az alkotás, a Móricz által „magányos csodaszarvasnak” nevezett művész végső maga köré pillantása. Babitsot - aki örökké perben állt a csillagokkal - egész életén keresztül foglalkoztatta a profétálás negációja, de utolsó műveként írta meg: miért „rühelli” a profétaságot, hogyan merészeli rühelleni a nagy, tévedhetetlen proféták mellett az oly kicsiny és esendő Jónás.

A bizalmatlan proféta történetében, aki még az úristenben is kételkedik, ha a jövőről van szó, Babits meglátja a nagy lehetőséget, hogy elmondja véleményét az elv és hirdetői közötti összefüggésről, erről a döntő kérdésről, mely népek történetét határozhatja meg.

....„Kelj fel és menj
Ninivébe, kiálts a Város ellen!
Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság:
szennyes habjai szent lábamat mossák”

- mondja az Úr Jónásnak első ízben, s Jónás rögtön két dologgal nincs tisztában. Az egyik, hogy miért engedi a mindennek ura a gonoszságot édig nőni, a másik, hogy mitől lett ő a kiválasztott, akinek tolmácsolni kell Isten és ember között. A jónási probléma a kezdet kezdetén adva van: a feladat, mely nemcsak félelmetes, hanem érthetetlen is, taszítja a megbízottat, menekülésre készíti. „Fél a várostól”, jobban, mint a mindenhatónak ismert Istentől. Szalad, de nem Ninivébe, hanem az ellenkező irányba, el az emberektől, a tenger felé.

Jónásnak erre a furcsa magatartására kevesen figyeltek föl, néhány író annyira lényegtelennek ítéli, hogy művében nem is szerepelteti. Ambrus Zoltán „Ninive pusztulása” c. művében Jónás fölényes szájalommal jósolja meg, s nézi végig a város pusztulását. Kazys Saja „Jónás, a proféta” c. műve másról sem szól, mint Jónás balsikerű meneküléséről, mégsem motiválja Jónás iszonyú félelmét Ninivétől. Nem így Babits, aki többször hangsúlyozza ezt a félelmet, s ennek kapcsán lehetőséget nyújt arra, hogy elgondolkozzunk: minek a jelképe Ninive? S milyen sorsot jelentene Jónásnak, ha inkább a halált választja, hiszen nem kétséges, hogy az Úr - (Babits művében a hatalom)- balállal sújthatja az engedetlen profétát.

Jónás futása nemcsak akkor logikus, ha nevén nevezzük Ninivét. Következik ez abból a belső törvényszerűségből is, mely szerint az ember mindig tiltakozik az értelmetlenség ellen. Ez ellen tiltakozik a legjobban. Kenyéren és vízen élni kényelmetlen, értelmetlenül élni lehetetlen. A kenyéren és vízen élő Jónás elviselhetetlennek érzi kiemelését, hiszen tudja magáról, hogy nem ismeri a jövőt, tehát nem proféta. Minek akkor a profétai megbízatás? Nemcsak oka

van a megfutamodásra, hanem joga is. Amikor a halálba fut, valójában védelmezi önmagát, azt a Jónást, aki a sivatagba vágyott, ahol „magány és békesség övezze” - Babits siet egy sorral emlékeztetni Ninivére - „semhogy feddett népség megkövezzék”. A feddett népség, a niniveiek - aktív radikalizmussal intézik el Isten választott embereit. A morális harc Isten és Ninive között mégsem hasonlít a Bibliában oly tipikus jó és rossz harcára, helyette a kétféle hatalom humanizmushoz való viszonyának képét kapjuk. Babits felismerte, hogy ez a téma örök időkre modern marad, mindenkor aktuális. Nem mentegeti, nem magyarázza tehát a Tarsis felé futó Jónást, hanem kíséri. A két hatalom közt tönkremenni nem akaró, de nem az előírt, hanem a maga által értelmesnek ítélt utat választó embernek a humanizmussal kell találkoznia ahhoz, hogy megmeneküljön.

Az isteni hatalom nem késlekedik ennek kinyilatkoztatásával: nem semmisíti meg a menekültöt, csak utána nyúl, a megakadályozza menekülését: amikor „szerzett nagy szelet / és elbocsátá a tenger felett.”

Nem szól róla a Biblia, nézi-e Isten a maga támasztotta vihart. De Babits látja és láttatja *Jónással* az ingó hullámfalakat, az eszüket vesztett hajósokat, a célt tévesztett hajót: és a látványtól egyáltalán nem költözik belé bizalom. Sőt, lejjebb mászik a hajófenékre, s elalszik. Újra két kérdés merül fel: Milyen félelmetes humanizmus ez? Milyen próféta lesz ez az ember, aki a hatalom kétségbevonhatatlan figyelmeztetésére fittyet hányva szundikál? Vannak hamis próféták is - Petőfi tudta; Babits is tudta - tudja Jónás is, és szeretné tisztázni: éppen ez elől menekül. A kormányos faggatására, aki él a gyanúval, hogy az éktelen viharnek oka van, ekképp válaszol:

„Mi közöm nékem a világ bűnéhez?
Az én lelkem csak nyugalmat éhez.
Az Isten gondja és nem az enyém:
senki bajáért nem felelek én.”

Az Isten hallhatná a szavait, ha odafigyelne. De vagy nem figyel oda, vagy nem szereti, ha ellene mondanak. Oka is lehet Jónás prófétaságához ragaszkodni. Erre gondolnunk kell, mert mikor a hajósok ennyi homályos célzásra méltán feldühödve a tengerbe dobják Jónást: Isten menten Cethalat küld, hogy benyelje, azaz megmentse, de egyben fogva tartsa kiválasztott emberét.

Aki eddig még nem állt meg gondolkozni az egyre talányosabbá bonyolódó szimbólumláncon, az itt megteszi. A Cethal gyomrába zárt Jónás képének durva naturalizmusa, a hatalom markában szorongó ember kilátástalan helyzetének minden tehetetlensége megalkuvásra int ebben a szimbólumban. Ezért nőtt világméretűvé. A Cetben üvöltő Jónás olyan közismert kép, mint az almaevésre csábító kígyó, az aranyborjút imádó nép, vagy az égből hullott manna. Lehet variálni jelentésüket, de nem lehet variálni felépítésük szilárd alapköveit. Jónás a Cetben van, s onnan csak akkor fog kikerülni, ha teljesíti a hatalom parancsát. Mi ez a Cet, s milyen az Isten, aki ilyen eszközökhöz nyúl: másodlagos kérdéssé válik ahhoz képest, hogy a hal-börtönt csak az engedelmesség nyitja föl, semmi más. Vége a szelíd, elnéző istenképnek, ez bizony kényszer a javából. Így érzi Jónás is, aki a bűzös sötétben hasztalan káromkodik, könyörög, üvölt - fogoly marad. S fogságában - saját indulatainak éppúgy kiszolgáltatva, mint Istenének - elárul magáról valamit. „Titkaidat tudtam” - mondja fogvatartójának, s most már tudjuk, miért esett Isten választása Jónásra.

Tudta titkait.

Erről a tudásról a bibliai történetben nincs szó. Ezért ott Isten választása érthetetlen. A költő azonban - mert maga is érzi a prófétaság átkát - tudja, hogy ez nem lehetett másképp. A

tudásnak ára van, s ez az ár a felelősség. Fölösleges futni előle, - „ki nem akar szenvedni, kétszer szenved” - konstatálja Jónás, mert mi lett volna a niniveiek közápóra a Cethal iszonyú hús-záraihoz képest. Babits félreérthetetlenül tudunkra adja, hogy az állásfoglalás és felelősségvállalás összefügg. De mit tegyen Jónás, akiből hiányzik a prófétai elkötelezettség, mely állásfoglalását és felelősségvállalását egybekapcsolhatná? Ehelyett fellobban benne a düh:

„De te se futhatsz, Isten, énelőlem,
habár e halban sós hús lett belőlem!”

Ekkor kezd Jónás a szívünkhöz nőni. A jóságos Istenben nagy bölcsessége ellenére kezdettől fogva van valami dühítő. Milyen következetes Jónás üldözésében, akinek engedetlenségén kívül más vétké nincs, s milyen következetlen, ahogy hagyja, hagyja égis nőni Ninive szennyét: a romlást! Avagy Isten szemében nagyobb bűn volna a független élet, mint a szennyes élet? Elég betartani a hatalom által diktált egyetértő formát, s akkor létjogot nyer a piszkos tartalom? Jónás most még föl sem tételez ilyesmit az ő nagy Uráról. Csak képtelen okosan (értsd: engedelmesen) viselkedni az Úrral szemben. Fenyegetésnek is vélhető szavai nevetségesek lennének helyzetében, ha nem állna az engedetlen próféta és nyájas Isten mögött komor háttérként Ninive roppant árnya.

Joga van Jónásnak a fenyegetésre, vagy sem, nem tudjuk eldönteni, míg nem ismerjük Ninivét, a fenséges harag kiváltóját. Jónás ismeri. Ismernie kell, *valóban* prófétai szavainak Ninive léte ad értelmet. Isten csak az esetben „nem futhat” Jónás elől, ha a próféta nagyon is jól tudja, mi várható Ninivétől. Siettetni kezdi a történetet, feladja szemlélődő nyugalmát, s megígéri Urának: „csahos szókkal futok zargatni nyájad”. A kétértelmű ígélet annak eredményeként született, hogy Jónás három nap és három éjjel foglya a Cetnek, bár a Hal fickándozásaira dühében „dupla talppal” rúg vissza.

A hatalom, ha jogot formál arra, hogy igazságát egyetlen igazságnak tekintsék, akkor nemcsak ígéit kell megválogatnia, hanem az ige hirdetőit is.

Jónás akasztófa-humora a „csahos szóról”, mely eleve hatástalanságra utal, s a ninivei „nyájról”, mely egyáltalán nem nyáj, figyelmeztetés az isteni hatalom számára, hogy Jónást csupán legyőzte, de nem győzte meg. De Isten - ki ebben a történetben eltér minden hagyományos istenképtől - úgy hiszi: az igazságnak nincs szüksége formákra.

„Csapkodj hát, csapkodj, ostorozva bölcsen,
hogy amit megfogadtam, ne felejtsem.”

- toldja meg Jónás a fricskát, és konok szavait nem lehet derű nélkül olvasni. Ez az ember egyéniség, aki tudja, hogy a világ jobban ragaszkodik saját gyarlóságához - mert az a sajátja - mint Isten tökélyéhez, mert a mindenható égi (fönről lefelé ható) tettei idegenek a földi (lentről fölfelé mutató) versengéstől. A Cet-epizód során derül ki, hogy Jónásban a lehető legnagyobb bátorság él: van mersze figyelmeztetni a hatalmat arra, hogy nem tévedhetetlen.

A Jónás könyvének már első méltatói megsejtik, hogy Babits nem a rossz prófétát ábrázolta Jónásban. „Kiállás! magatartás! színvallás! sorsvállalás! - soha, mióta a világ, nem volt hasonló keletje ilyen jelszavaknak. S mi van mögöttük? Sokszor talán naiv jószándék, még többször talán - nem is nagyon talán - ravasz elhelyezkedési szimat: prófétaság, mint szerény képesítéshez kötött iparág” - írja Rédey Tivadar a Jónás könyvéről (Nyugat, 1940/1). Az elhelyezkedési szimat, mint a próféták titkos kódja a XX. századra elég közérthetővé vált. Ezért figyelünk Jónás nagyon helyénvaló önvizsgálatára. Hiszen igaza van, ha nem akar próféta lenni, mivel nincs bizalma, legfeljebb halvány hite, de mit ér a hit, ha a hatalom vastörvényei táplálják, s nem a bizalom ereje?!

Az Úr nem közli, elismeri-e végre Jónásban a próféciára alkalmatlan laikust, értékeli-e szerénységét, vagy egészen mások a szempontjai? Negyednap parancsára megnyílik Jónás börtöne, s az Úr megismétli szavait, ezúttal figyelmeztető utalással a múltra:

„Kelj föl és menj, mert én vagyok az Isten.
Menj, a nagy Ninivéig meg se állj,
s miként elédbe írtam, prédikálj!”

És Jónás azonmód, ahogy a Hal kihányta, megy Ninivébe. Magatartása, amint látjuk, felismerhetetlenségig megváltozott. Úgy gondolja, jobb ma engedelmeskedni, mint holnap.

Ninive a történet harmadik színhelye - nem mitológia, hanem konkrét valóság - a történelem második nagyvárosa, a hódító Asszír Birodalom központja volt. Babits jól ismerte az ásatások eredményét, melyek akkora falakat tártak föl, hogy két széle között hat szekér elfért, s tornyai oly magasságba emelkedtek, mintha az eget akarnák ostromolni. S ahogy Isten ezt nem nézte el Babilonnak, úgy nem nézi el Ninivének sem! Jónásnak elég egy pillantást vetni a gigászi városra, s tudja, hogy annak gonoszsága elsősorban világuralomra törekvő hatalmában rejlik. Az utókor által is megcsodált, mancsát fenyegetően emelő, száját marcangolásra nyitó legendás asszír oroszlán kőbevésett és bronzba öntött formái mindenki szívében félelmet keltettek volna - kivéve Jónást -, aki ismerte a nagy Cet börtönét. Két hatalom - humánus és zsarnoki - között az ő szemében mégis nagy a különbség: Isten hatalmas, mert humánuma legyőzhetetlen, s Ninive legyőzhetetlen, mert nincs benne humánus. A nemzeteket rabságba hajtó Ninive, s az embereket engedelmességre kényszerítő Isten ellentétes hatalmuknál fogva méltó ellenfelek. Jónásban felmerül a kétely: elbír-e Isten a gonoszságnak ezzel a reprezentatív kolosszusával? Erősebb-e a humánus a jól álcázott önzésnél? Mert Ninive a boldogság támadhatatlan maszkjában mutatkozik Isten előtt, és Istennek tetszik ez. Jónás, a kihányt és kisemmizett, a korgó-gyomrú és engedetlen rögtön megérzi Ninive kacér játékát, ő tudja, hogy figyelmeztetnie kellene Istent arra: ez a boldogság belőlem és a hozzám hasonlókból él! Nem teszi.

Nemcsak azért, mert a Cet megtanította, hogy mukk nélkül teljesítse a rábízott parancsot, hanem azért, mert kíváncsi arra: mit tesz az Úr. Szemében Isten magatartása Ninivével szemben próbakövé változott. Isten jószágot hirdet - Ninive gonosz. Isten megsemmisítheti Ninivét, de Ninive becsaphatja az Istent. Jónás kételkedik annak a hatalomnak a humánusmában, mely az érdek által becsapható, mely nem tud hű maradni saját elveihez.

A hitetlen próféta első nap a piacon prédikál, ahol az árusok vidám érdeklődéssel hallgatják az intelmet:

„Halld az Egek Urának Istenének
kemény szózatját, nagy Ninive, térj meg,
vagy kénkövekkel ég föl ez a város
s föld alá süllyed, negyven napra mához!”

Azzal, hogy Jónás hozzátette az isteni intéshez - mely általában beszél a pusztulásról - a konkrét határidőt, a ködös fenyegetés szilárd formát nyert, s az utókor valóban fölfigyel, tudva, hogy a Jónás könyve: Babits könyve, melyet 1938-ban írt, a második világháború előrevetült árnyékában. Az utókor előnye: addig nézhet hátra, amíg tisztán nem lát, föltéve, hogy közben nem válik sóbálvánnyá, mint Lót asszonya.

Előrenézni sem lehet veszélytelenebbül, különösen, ha nem biztos, hogy látjuk, amit nézünk. Ninive kalmárai sem látták meg Jónásban Isten választott emberét

...csak tovább nevettek,
alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek
s Jónás elszelelt búsan és riadtan
az áporodott olaj- s dinnyeszagban.

A ninivei kufárok lelketlen közömbösségéről ismét nem szól a Biblia, - ott Jónás szavára Ninive apraja-nagyja, teteje és alja egyaránt bűnbánatot tart, - Isten ezért megkönyörül rajtuk és felfüggeszti a pusztulást. A döntő különbség a bibliai történet és Babits műve között Ninive magatartásának bemutatásában látható.

Babits százada többet tud már a nagyhatalmakról, mint az óhéber történetek, s a költő elképzelhetetlennek tartja, hogy bármely uralkodó zsákruhát öltson, s porbahulljon az Ige hallatára. Még színészek sem teszik - akikkel Jónás másodnap találkozik -, holott igazán nagyszerű szerepre nyílna lehetőségük a bűnbánattal. Ehelyett a bohém népség „bolondos csapattal” kíséri Isten emberét, az asszonyok egyenesen el vannak ragadtatva attól, hogy annyira más, mint a ninivei élvezetg férfiak; - „hozzásimultak, halbúzét szagolták és mord lelkét merengve szimatolták”.

A próféta asszonyoktól körülvéve, türelme fogytán ér harmadnap „a királyi ház elébe”. Akárki volt Ninive ura Jónás korában, Ninus vagy Ninyas, Semiramis vagy Sardanapal, egy biztos, egyedül ő vehette komolyan a jövődölést, természetesen nem Istentől féltve uralmát, hanem a médektől, perzsáktól, indiaiaktól. Az Asszír Birodalom nehezen adta meg magát, kétszer összeomlott és újraéledt, Ninivének sem egy pusztulása volt, hanem három, ha az ellenség csapásain kívül a Tigris nagy árvizét is számontartjuk. Jónás előtt az Asszír Birodalom pompája még gondtalanul és teljes díszében jelenik meg; a palotában:

...arany teríték
mellett heverték a Hatalmasok,
nyüzsgvén köröttük szép rabszolga sok,
és meztelen táncoltak ott a szolgák
vagy karddal egymást ölték, kaszabolták
játékul.

Ismerjük Ninivét, s nevének nevezhetjük: imperialista hódító nagyhatalom, ereje teljében. Bűnei tették naggyá: nemzetek elnyomása, rabszolgatartás, a morál hiánya (mégcsak nem is erkölcs-telenség, mivel nem tudják, mi az), s főként abszolút elvtelenség. Jónást, aki valami elv-félét hozott gazdagon sivár életükbe, a palotában megkülönböztetett figyelemmel hallgatják, egyenesen „egy cifra oszlop tetejébe” rakják, hogy minél zavartalanabban szónokolhasson. Jónásban ekkor válik bizonyossá, hogy ha Isten nem pusztítja el Ninivét, Ninive pusztítja el önmagát, hiszen jobbik énjét - régenvolt elveit - már megölte. Végre „iszonyú átkot” kiált a városra, és szívéig dúltan örökre elhagyja azt. Jónás indulataiból már kaptunk ízelítőt, de mindez semmi ahhoz a szenvedélyes pusztításvágyhoz képest, mely elfogja, mikor rádöbben:

Szolgádat pellengérre állították,
mert gyöngé fegyver szózat és igazság.
Nincs is itt haszna szépszónak s imának,
csak harcnak és a hatalom nyilának.

Hiába tudatosítja benne az Úr - „vétkesek közt cinkos, aki néma” -, és - „atyja fiáért számot ad a testvér” -: aki egész életében kenyéren és vízen élt, légynek sem ártott, az képtelen felelősséget érezni a rabszolgatartó Ninive romlott játékaikért. Ezért felelősségvállalás helyett Jónás ítélezik. Átkot kiált, mert meggyőződése, hogy végítélet kell Ninivének.

Jónás apolitizmusa tehát a társadalom által gyakorolt bűnnel - az elnyomással - való találkozaskor tűnt el. Amihez kevés volt az isteni megbízatás, azt elvégezte az aggodalom, hogy ez a bűn tovaterjed, és fertőz az idők végeztéig. Alig bírja kivárni a magasabba időt, szennyezettnek érzi a levegőt, míg áll Ninive. És eltelik a negyven nap: „s már a láthatár elmerült az éjben / s egy árva ház sem égett Ninivében.”

Miért nem pusztult el Ninive? A Jónás könyvének negyedik része látszólag erre keres választ, de a kérdés mögött meghúzódik egy lényegesebb, súlyosabb kérdés: tudja-e Isten, hogy mit akar? Babits a cél érdekében egyetlen egyszer belevilágít az isteni gondolatmenetbe, kommentár nélkül közli a transzcendens logikát:

„Van időm, én várhatok.
Előttem szolgálím, a századok,
fujják szikrámat, míg láng lesz belőle:
bár Jónás ezt már nem látja, a dőre.
Jónás majd elmegy, de helyette jó más,
így gondolá az Úr; csak ezt nem tudta Jónás”...

Nem tudja, mert nem tudhatja.

Nem állnak rendelkezésére századok. Dőresége: az emberéletre mért humanizmus hite. A divinumnak, a több mint emberi hatalomnak jövőbevetett humánusát nem érti, nem is akarja érteni. Az ő kurta életéhez képest ez álhumánus, és Isten ígéje hamis ige.

Jónás tehát „megharaguvék”, s kimondja az irgalmatlan igazságot:

„...És hazudott az Isten. Ezt akartad?
Bűnbánók jószándékát megzavartad.
Hiszen tudhattam! Kellett volna tudni!
Azért vágytam hajón Tarsisba futni...”

„Hazudott az Isten” - ez félelmetesebb, mintha Ninive elpusztult volna. Az Úr - bár szeretné lerázni az igazság rongyaihoz konokul ragaszkodó régi prófétáját, mert már tudja, hogy jön Náhúm, és Náhúm nem értelmezi, csak továbbítja szavait - Jónás vádja hallatán rászánja magát az önigazolásra. Hatalmas tököt növeszt a hazátlan, házatlan, meghazudolt próféta feje fölé, majd el is hervasztja az ominózus növényt. A halálra gondoló embert pedig leönti jóságának ragadó mézével, mondván:

„Te szánod
a tököt amely egy éjszaka támadt
s egy másik éjszaka elhervadt;
amelyért kezed nem munkálkodott;
amelyet nem ápoltál, nem neveltél,
lombja alatt csak lustán elhevertél.
És én ne szánjam Ninivét, amely
évszázak folytán épült vala fel?
melynek tornyai vetekedve kelnek?
mely mint egy győztes harci tábor terjed
a sivatagban, és utcái mint
képeskönyv amit a történet írt,
nyílnak elém? Ne szánjam Ninivének
ormát mely lépcsőt emel a jövőnek?...”

A jövő, mely Ninivére, a kalózvárosra épül: visszataszító. Jónás - immár túl minden megaláztatáson, - még egyszer figyelmezteti erre az Urat. Kardos Pál szerint ez megbocsáthatatlan magatartás. Jónás „túlságosan hisz abban, hogy amit ő elvetemültnek tart, annak el kell pusztulnia”, amiből következik: „az igazság végletes követelése saját ellentétébe csaphat át; a legszélsőségesebb igazságtalanságba és embertelenségbe.”

Kardos Pál épp úgy lát, miként az Úr, - csak hogy Babits nem az Úr könyvét írta meg, hanem Jónásét, és Jónás emberközelből lát, nem istentávlattól. Tudja, hogy míg az Úr megmentette magának a roppant város köréngetegét, barmait és piacait, addig elveszítette a humanista elv jövőt változtató erejébe vetett bizalmat. Az eszme nem tűnt el, de átalakult. Saját hatalmának tudata élteti már, s nem a tényleges szükségszerűség. Ez az a hiba, amit az Isten sem engedhet meg magának, mert a hibás tett visszaüt elkövetőjére. Az Úr is kénytelen meglátni: irgalma hiábavaló, - Ninive ugyanaz a Ninive maradt, akivel egyszer el kell számolnia. Ezzel szemben megváltozhatott volna Jónás, aki az isteni küldetés előtt egyetlen hibával rendelkezett: nem érzett felelősséget másokért. Prófétává válásához még föl kellene szednie hatot, s egyesítené magában az álpróféták hét bűnét: 1. felelősséghiányt - 2. engedetlen restséget a tette - 3. elszigetelődést - 4. agresszív gátlástalanságot a büntetésben - 5. demagógiát, az igaz szó elcsépeelt jelszová, sémává változtatásának képességét - 6. egoizmust - 7. halálkultuszt, a tudat alatti halálvágy tudatossá emelését.

Jónás azonban hallgat. Vállalkozott a nem-akart prófétaságra, de küldetése nem tudott hamis prófétát csinálni belőle, s bár egyszer nem mondott igazat (Ninive nem pusztult el), de ismerte az igazságot: hazudott az Isten.

A próféták a Biblia által kialakított felfogás szerint azok az emberek, akik előre látják, s minden nehézség ellenére megmondják a jövőt. Az anti-próféták nem látják a jövőt, de tudják azt, hogy hamis ige által már a jelenben el lehet veszíteni. Mert a városok fölépülhetnek, a nemzedékek tovább szülehetnek, csak a hitelét veszített hit nem épülhet föl, és nem születhet újra. De Jónás - sajnálva az ő hatalmas Urát - erről is hallgatott.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1974/1. 32-36. p.

Hypatia halála

Alexandriai Hypatia, a matematikus Theon leánya, elsősorban nem életével, hanem halálával vált a történelem jelentős alakjává. 415-ben, alig 90 esztendővel a nicaei zsinat után, a keresztény tömeg megtámadta és széttepte a filozófusnőt saját városában, Alexandriában, ahol mindenki büszke volt „az atyjánál is különb lányra”.

Ebben a korszakban vált a kereszténység uralkodó vallássá, - nem ez az egyetlen tény, hogy hajdani üldöztetéséért üldözéssel fizetett. Csakhogy a kereszténység lerombolt pogány templomokat, szobrokat, vezeklésre kényszerített császárokat, elégettetett pogány filozófiai műveket, - de nem támadt magára az emberre. A pogány filozófusokat a hitvitákon igyekezett elnémítani, de ez az elvi harc nem fajult fizikai megsemmisítésé - az egy Hypatia kivételével.

Miért támadt Hypatiára a keresztény tömeg? Miért éppen egyedül rá?

A bizánci Suda lexikon szerzője - a Hypatiára vonatkozó adatok legfontosabb forrása - eltérve a száraz adatközlési módtól, töprengve jegyzi meg, hogy a probléma nagy, mert „Krisztus követőitől távol kellene állnia a gyilkosságnak”. A Suda többféle forrásból merít, de az elpusztult forrásmunkák mindegyike egyetért három adatban - a) Hypatia pogány filozófusnő volt, b) keresztények által halt erőszakos halált, c) Alexandriában, 415-ben. Bizonytalan Hypatia kora, aki halála pillanatában feltehetően 40-45 éves volt: bizonytalan a tett értelmi szerzőjének kiléte, és bizonytalan a tett oka.

Hypatia pogány volta és gyilkosainak keresztény volta minden róla írt műben hangsúlyozott, ezért úgy tűnik - *mintha* halála oka is ismert lenne. Kevésbé kap hangsúlyt, hogy Hypatia filozófusnő volt, „igazságkereső”, nem kis népszerűséggel.

Lacombrade azonban figyelemreméltónak ítéli ezt. „Az antik történeti források véleménye ezen a ponton - ami Hypatia népszerűségét illeti (K. M.) - egybeesik.” „Mindenki, aki a filozófiának akarta szentelni magát, hozzá fordult - írja Szókratész (az V. századi keresztény egyháztörténész K. M.). Oresztész császári prefektus egyike volt a legszorgalmasabbaknak”. A Suda a maga részéről megerősíti azt az általános megbecsülést, amit Hypatia elért, - „biztosan állítom, hogy ő nemcsak megérdemelte az egész nép szeretetét és tiszteletét, de a város legnagyobb személyiségei is az ő hallgatóinak első sorába tartoztak”.

Oresztész, a császári prefektus, mint Hypatia-tanítvány - egymagában hátborzongató lehetett a hatalomra függesztett szemű, győztes keresztény ideológusok számára. De legfontosabb Szókratész ama megjegyzése, hogy *mindenki* Hypatiához fordult, aki a filozófiának akarta szentelni magát. Mindenki érdeklődésére csak vezéralak tarthat számot - Hypatia tehát korának pogány filozófusai között vezető szerepet töltött be. Erre mutat az a tény is, hogy tanult nála keresztény pap is, Szünésziosz, Küréné püspöke, aki az alexandriai iskolából való távozása után leveleivel újra és újra felkeresi Hypatiát. Mivel a filozófusnő munkásságából semmi sem (!) maradt ránk, - ez a levelezés enged bepillantást azokba a tanokba, melyeket Hypatia hirdetett.

Lacombrade, Szünésziosz tanulmányozója, három kérdésben foglalja össze a Hypatia-rejtélyt: „Mik az ő tanításai? Milyen szerepet játszottak? Milyen tekintélyek hivatkozhattak rá? Félreleltetés kérdések ezek...” Félreleltetés, mert következményük Hypatia halála.

A IV. század vége és az V. század eleje legerősebb filozófiai irányzata a Janus-arcú neoplatonizmus, melyben a felbomló antik filozófia s a korai keresztény filozófia egyes elemei keverednek. A pogány Hypatia is neoplatonista volt, és a fiatal Ágoston is. A Hypatia által keresett „nusz” - világerőtelenség - sokban hasonlít az Ágoston által keresett „lélekhez”.

Hypatia tanításából tehát nem az volt veszélyes, amit tanított, hanem az, ahogyan tanította. A platonisták *dialektikája* a gnosztikus korifeusok után két évszázaddal, azaz éppen Hypatia idejében és utána közvetlenül jelentkezett. Plótinosz tanítása - „Fel kell tehát újból emelkednünk a jóhoz...” (Enneadesz 1, 6) - Hypatia korában elkerülhetetlenül a *szükségszerű* és a *szükségtelen szenvedések* vizsgálatában kellett, hogy csúcsára érjen. Erről tanúskodik Ambrosius, Ágoston, Kürillosz életműve, melyekben az uralkodó filozófia a Földet a siralom völgyének, s az életet a halál előszobájának tartotta. A pogány gnoszeológusok azonban itt, a Földön keresték az igazságot és az utat, mely hozzá vezet. Ha Hypatia nem tanított mást, mint a „gnóthi szeauton” (ismerd meg tenmagadat) emberközpontú dialektikáját - melynek nyomai már Platón és Plótinosz objektív idealizmusában is fellelhetők -, akkor is végzetesen állt szemben a kereszténység szinte legnagyobb teoretikusával, a szent kortárssal: Ágostonnal.

És ebben az esetben Hypatia tanításainak döntő, megkülönböztető szerep jutott.

Ágoston, akinek egész életművén „a hatalmas halálfélelem sápadtsága” ül, aki átértékelte a görög és római filozófia szinte valamennyi filozófiai és világnézeti kérdését, - nem tudott tenni semmit egy *módszer* ellen, mely gondolkozni tanít a szükségszerűségről.

Mint a Suda lexikon feljegyezi, Hypatia „egy köpenyt magára véve a városban járkált, s bármely filozófiai kérdésben másokat felvilágosított...” Másutt viszont azt írja le, hogy Kürillosz püspök Hypatia háza előtt sétálva „lovakat és férfiakat elkeveredve” hatalmas tömeget lát, amire „azonnal elhatározta Hypatia megöletését”.

Hypatia tehát kétféleképpen tanított: felkereste szavaival az embereket - akárcsak sok évszázaddal előtte az athéni Szókratész, - és megnyitotta házát azok előtt, akik őt keresték. S bár a krónikairó szerint Kürilloszt az utóbbi bősítette föl (talán a lóval érkező, nyilvánvalóan arisztokrata hallgatóság is szította ezt a dühöt), mégis az első jelentette az igazi veszélyt, melyből kiderült, hogy a filozófusnőt jobban érdekelte az alexandriai nép világnézetének iránya, mint Oresztészé, a császári prefektusé.

Hypatia a nép közé ment, tudását, melynek sokoldalúságáról tanúskodik, hogy „bármely filozófiai kérdésben felvilágosítást adott” közkinsnek szánta. A nép azonban megölte őt, „szétszaggatták az alexandriaiak, holttestével is gyalázatot követtek el, s darabjait az egész városban szétszórták. Ezt szenvedte az irigység miatt, fölényes tudása miatt” - közli a Suda lexikon szerzője.

A halál okáról egyetlen magányos mondatot kapunk, a halál módjáról több szörnyű variációt.

Szókratész szerint Hypatiát a Caesarion székesegyházba hurcolták, cserepekkel agyonverték és a Kynaronban elégették. Malalas homályos utalása szerint lehetséges, hogy Hypatiát eleven égették el. Más szerzők szerint a tömeg széttépte a testet, és darabjait a tengerbe szórta.

Visszadöbbszint a rettenetes tett mögül átsütő rettenetes gyűlölet, mellyel azt elkövezték.

Ha a felbőszült tömeget valóban Kürillosz püspök irigységéből származó *előkészítés* vezette is tettéhez, kellett lennie egy egész metropolist hatása alatt tartó motívumnak, amit a keresztény főpapok felhasználtak Hypatia ellen.

Erre utal Lacombrade, mikor Hypatia tanítványait a tekintély szemszögéből nézi. Elsősorban Oresztész prefektus neve fordul elő mindenhol, Kingsley egyenesen odáig jut következtetéseiben, hogy Hypatia és Oresztész olyan jellegű összeesküvést szerveztek, mint Julianus császáré volt, azaz vissza akarták állítani a pogány istenek uralmát, amihez Oresztésznek megvolt a hatalma, Hypatiának pedig az esze,

A „fölényes tudásának” nevezett Hypatiának egy apostatai tett lemásolásánál alighanem több esze volt. Több száz évvel a kereszténység keletkezése után, kilencven évvel uralkodó vallássá

válása után, ötven évvel Julianus császár balsikerű restaurációs kísérlete után az alexandriai iskola filozófusai - köztük Hypatia - nemcsak tapasztalták a keresztény ideológia végleges győzelmét, hanem látniuk kellett e győzelem szükségszerűségét is.

415-ben, Hypatia halálának évében erről a szükségszerűségről már nem is vitáztak.

Nem így áll a kérdés a kialakulóban levő életforma oly döntő pólusán, mint a keresztény arrivizmus, mely a nem keresztény filozófusokat a legteljesebb kiszolgáltatottság állapotába vetette. Kétszeresen érintette ez Hypatiát, mert nő volt. A keresztény világban, ahol az Egyisten férfiisten, s férfiszentek, férfiangyalok veszik körül: kimondott tétel, hogy a nő - „Isten második teremtménye”. Ágoston, „a doktorok doktora” kedvenc témái közé tartozik annak kifejtése, hogy az alázat a *sorrend* tudománya.

A kereszténység, amely isten előtt eltörölte az ember rabszolgaságát, fokozta a nemek rabszolgaságát.

A pogány filozófusnő Alexandriában folytatott felvilágosító tevékenységével bizonyára tiltakozott ez ellen. Korából és világnézetéből következően talán az Olümposzi egyensúlyt hozta példának, ahol Zeusz oldalán Héra ül, s a hat férfiisten mellett egyenrangúként található a hat női isten. Nem azért foglalkozott a pogány istenekkel, mert visszakívánta a politeizmust - az isteneket a késő antikvitás filozófusai csak is szimbólumnak tekintették -, hanem talán azért, mert nagyon is előrenézve meglátta: hová vezet a politeizmusnak monoteista fanatizmussá való szűkülése.

Nem mondható ki, hogy Hypatiát azért ölték meg, mert a keresztény (férfi) teoretikusok korszakában az egyetlen pogány filozófus(nő) volt, - de önmagáért beszélő tény, hogy az egyetlen pogány filozófus, akit a keresztény tömegek megöltek: nő volt.

Periklész megmenthette élettársát, Aszpásziát, mikor vád alá helyezték vallástalansága miatt. De az athéni demokrácia Hypatia korában már nincs sehol. A tömeg nem szuverén, egyénien gondolkodó fejek összakarata, hanem a vallásos *démonokrácia* által, inszINUÁCIÓK által félelemben tartott massa - nyájasan nyájnak nevezik a keresztény papok, s oda vezetik, ahova akarják: Hypatia ellen, - aki sosem hitte magáról, hogy fölér Platónnal vagy Püthagorasszal, de alázatot csak a szenvedésektől megváltó eszmék iránt érzett, „megváltóval” törvényesített szenvedések iránt soha; ezért volt tudása egyetemes, *főlényes* tudás.

Nem tudjuk, vajon Hypatia munkásságát gondos kezek egyenlővé tették-e a semmivel, vagy valaha előkerül még belőle valami, ami új szempontokat adhat. De halálának elgondolkoztató tényében még sokáig ugyanazt vizsgálják: miért gyilkoltak azok, akiknek számára értelmetlennek tűnt a földi lét? Nem azért-e, mert Hypatia, az ókori filozófia Pallasz Athénéje egész életével és tanításával azért küzdött, hogy a földi lét értelmességét bizonyítsa, s tanítása mindazokkal szemben jogot adott a nyugtalanságra, akik az értelmes élet helyett szenvedésekkel teli, *alázatos* életet követeltek?

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1976/6. 373-375. p.

A gyermek az irodalomban

„De hát ha a gyerekek ennyi bajt csinálnak, akkor miért akarnak az emberek mégis gyermekeket?

- Ó, mert ez a természet törvénye.

- De mink nem kértük őket, hogy a világra hozzanak.” Thomas Hardy a Lidércfényben ezekkel a sorokkal adta kora tudtára, hogy a felnőtteknek gyermekhez való föltételezett joga és a gyermeknek méltó élethez való jogos igénye közt ellentmondást hoztunk létre. Véleményével nem kívánt megbotránkoztatni, annál inkább figyelmeztetni egy új gyermekszemélyiség megjelenésére, mely az utolsó századfordulón ijesztő, létét-számonkérő lobogással áll elénk a kis Idő Apóban. Megteremtésével Hardy választóvonalat húz az irodalomba, ami előtt a gyermek a „természet törvényének” természetes és gyanútlan gyümölcse, s ami után „kezdeté egy eljövendő élettagadásnak.”

Az írókat mindig érdekelte a gyermek, mint téma, ám a létrehozott figurák, példaképek, szimbólumok galériája Hardytól kezdve nemcsak irodalmi sorsot kap, hanem való életet is. Talapzat helyett meztelen talpakon állnak azon a földön, melyre inkább szüleik önfeledt kedvéből kerültek, mintsem jól megfontolt tudatából -, s nem késlekednek a számonkéréssel. „Ez a gyerekfajta ismeretlen volt a régi nemzedékben, ezek az új életszemlélet gyümölcsei - írja Hardy. - Mintha az élet minden borzalmát meglátnák, még mielőtt erejük és kitartásuk volna, hogy szembeszálljanak velük.”

A Lidércfény baljós ragyogású alkotás, elutasítóan tette le mindenki, aki a gyermek-témában a behízsgáló, elbűvölő, könnyes sorsban is megnyugtató végkifejlethez szokott. Mivel nem a népszerűség könnyebbik, kedély-derűs útját választotta, mivel a gyermeket komolyan vette és jövőjében az egész emberiség jövőjét kutatta - Hardyt kelleltlenül, félelemmel és lassan engedték a klasszikusok közé. Ott viszont annak az irodalomnak, melynek nincs se kezdete, se vége - a gyermekről írott erkölcsi-társadalmi példázatoknak - fókuszába került.

Mint világítótornyból messze pásztázó fénynyaláb, Idő Apó minden gondolata századok jelzésével villantja fel a gyermekek tengerének gondolat-hullámait, tett-örvényeit, erkölcszátonyait, intuíció-öblét, igazság-katasztrófáit, perspektíva-sodrását, tisztaság-mélységét, képzelet-viharát, eszme-kikötőit: múltban és jövőben.

Hardy döböntette rá az embereket, hogy az írók a gyermekhősöket kvantumnak használják, a társadalmi humanizmus mértékegységének. Eldöntetlen kérdés, hogy megbocsátják-e neki valaha azt a bátorságot, amivel nem azt tartotta döntőnek, „amit a gyermeknek adunk”, hanem azt, amivé tesszük.

EGYSZER VOLT EGY TWIST OLIVER...

Twist Oliver dologházban született, árvaházban nevelkedett sápadt, rosszultáplált, édes-bús alakját a modern műelemzések mint a gyermekmunkást kizsákmányoló angol tőke dickensi leleplezését tartják számon. Oliver, apja korai halála miatt „törvénytelen” marad, s mivel kisemmizett anyját is elveszti születésekor: egyedül áll szemben egy társadalommal, mely legjobb esetben sem tekinti többnek munkaeszköznél. A fiú ösztönösen lázad tárggyá való lefokozása ellen, de szökésével még mélyebbre, a korabeli alvilág kezébe kerül, ahol gyilkosok és tolvajok akarják saját képükre formálni őt - sikertelenül.

Ami az Oliver-történetben megrendítő, az nem a békés polgári révbe jutásért folytatott küzdelem, hanem annak az erkölcsi zátonynak felismerése, hogy az őt körülvevő világban

„csak a rosszat tudja bizonyítani, a jót nem”. Hogy mi a jó és mi a rossz, azt készen kapja a korabeli társadalom törvényei alapján, és Oliver a gondviselést és átöröklést egyesítő dickensi elképzelés szerint a sejtjeiben hordozza, mint misztikus-biológiai örökséget. Oliver hasznát húzhatja a „rosszból”, de neki a haszon nem kell bármi áron. És Oliver inkább éhez, de nem lop, mert úgy érzi, az a „jó”, ha nem bántja a másét. Ártatlansága győz társadalmi helyzetének determináltságán, ami nagyon meghatározó, de hihetetlen.

Annál hihetőbb a Victor Hugo teremtette Gavroche, aki mint az utca neveltje mindenkor az üldözöttek oldalán áll, s ez a veszélyes etikai radikalizmus sosem esik egybe a társadalmilag jó vagy helyes fogalmával. A Nyomorultak utcagyermeké nem is evez semmilyen kandalló melletti boldog fotelüldögélésbe, hanem ott hal meg a párizsi barikádokon.

Tűzhely mellől penderítik vissza az utcára Gorkij Kolduslánykáját is, mert a gyönyörű gyermek lop. „Milyen különös ez! Milyen ocsmány!” - elmélkedik a jótékonykodó úr, mit sem sejtve abból, hogy Gorkij őt láttatja ocsmánynak a gyermek helyett, mert ítél, mer a nyomorgók fölött, holott jómaga sosem nyomorgott.

Gorkij A kisfiú és a kislány, akik nem fagytak meg c. karácsonyi elbeszélését keserű fintorként teszi Dickens Karácsonyi éneke mellé. Gorkij nincstelen gyermekhősei koldult filléreikből egy lebuiban próbálnak jóllakni - „ezek már a maguk helyén vannak” - kommentálja az író, és utolsó mondatával az 1890-es évek társadalmi ellentmondásait így húzza alá: „Szerintem roppant ostoba dolog fagyhalálra ítélni olyan gyermekeket, akiknek minden lehetőségük megvan arra, hogy sokkal egyszerűbben és természetesebben pusztuljanak el.”

Dickensnél a gyermeki illúziók elvesztése nem jár együtt a társadalomba vetett bizalom elvesztésével, Gorkijnál ez a bizalom már meg sem születik. A szubjektív reménykedést legyőzte az objektív valóság súlya: a gyermeki ártatlanság nem állíthatja meg az antagonisztikus osztályellentétből fakadó személyiségpusztulást. Az orosz koldusgyermekéből Gorkij azért nem teremtett egyetlen szánandó egyéniséget, hogy megsejtesse: ha ezek a meg nem fagyott kezek egyszer egymásba kapcsolódnak, bizony nem törpének, hanem óriásnak fognak látszani.

A francia rongyosok barikádján „lidércclángként” repdeső Gavroche hattyúdala sem meghatározó gyermekének, hanem a világ első munkásforradalmához méltó igazság messzezsengése a gyermeki ajkon:

„Elvágódtam egész testtel / Te okoztad Voltaire-mester Orrom, a mocsárban csúszó / Temiattad vérzik Rousseau...”

Az „ötödik rend” győzelméhez más szellemiség kell, mint Voltaire-é és Rousseau-é, íme, ezt még a gyerekek is tudják Franciaországban. Gavroche keze nem ártatlan, golyót gyűjt a fegyverekbe, melyekkel ostromolják a szent magántulajdont. Tudatától mi sem áll távolabb, mint a naivitás, gyermekként csapott át „filozófiai tiltakozásból fegyveres tiltakozásba”. Nem számíthatott kegyelemre, s nem is számított. Mivel tudta, hogy nem hagyják eljutni oda, ahová indult, nemcsak a veszélyt vállalta, hanem a golyó-mennykővet is.

Dickens, hogy szánalmat ébresszen Oliver iránt, társadalmilag hasznos, és a fennálló rendre veszélytelen tulajdonságokkal ruházza fel. Miután a kis hős otthonra lel, biztosak lehetünk, hogy derék kispolgára, hűséges honpolgára és tökéletes alattvalója lesz Angliának. Az író jól tudja, hogy kortársai csak akkor fogják megszeretni Olivert, ha szeretetreméltósága az ő erről alkotott véleményükön alapszik, és nem akkor, ha a gyermek önmaga! Ez az, amiben Victor Hugo másképpen alkotja Gavroche-t: a fiú nem magát kívánja elfogadtatni egy olyan világgal, melyben minden adásvétel tárgya, hanem a jövő ígéretét. Kurta életében éppen így őrzi meg magát attól, hogy a jelen tehetetlen alattvalója legyen a jövő eszmei tulajdonosa helyett.

COPPERFIELDTŐL CAULFIELDIG

Nemzedékeknek volt példakép, s polgári iskolákban kötelező olvasmány a felelősségvállalásban oly nemes Copperfield Dávid története, akinek neve hallatán az idősebb generáció szeme ma is fölragyog. Bár csak a mű első kötete szól gyermekhősről, Copperfield a második kötetben is gyerekként viselkedik, amikor makacsul csak annyit ért meg a világból, amennyit megmagyaráznak neki. Dickens benne is tovább írta releváns meggyőződését, hogy születéstől halálig mindent elrendez a tiszta lelkiismeret, s így az átélt igazság-katasztrófák semmit sem változtatnak Copperfielden. Felnőtt gyermek marad.

Ez a magatartás-norma a Mark Twain teremtette figurákban, Tom Sawyerben és Huckleberry Finnben kapja meg a maga perspektíva-sodrását. Tom és Huck kalandjait sajnos agyon-elemeztük és a bestseller szintjére számúztuk, Tomot mint árva létre is felhőtlen életű „romantikus polgársarjadékot”, és Huckot mint „realistább társát”. Holott Tom és Huck fontos állomás a Copperfieldtől Caulfieldig ívelő úton: az amerikai talpraesettség első miniatűr kópiái ők, akikre szüksége van a független állami öntudatnak. Ahogy Angliától elszakadt Amerika, úgy szakad el Copperfield Dávid alakjától Tom Sawyer és Huckleberry Finn: másolatok, mégis önálló életet élnek a maguk vidám intuíció-öbleiben. Az angol gyarmatbirodalom hatalmas színtere helyett kalandjaikra elég a Mississippi folyamvölgye, ahol ellenességük nem a nyomasztó szegénység, hanem a vérszomjas Indián Joe, ahol a pénzt véletlenül sem lehet elveszíteni, csak találni, s a szökött néger rabszolga megmentése nem kockázat, hanem izgalmas sztori. Mark Twain gyermekregényeiben tisztán körvonalazható a későbbi meghirdetett életeszmény: a „money”, mint mozgatóerő és az „achievement”, mint az érvényesülés egyenlő esélye -, de a pénz és teljesítmény istenné emelése még rejtett marad. Nem az író rejtegeti, hanem a társadalom, mely ekkor még kutat valami több után, de önmagáért beszél, hogy nem tudja - mit kell keresnie.

Oates Luxusvilág c. művében a gyermekhős, Richard, mint egy beteg társadalom kórképe vetítődik elénk, s így kezdi vallomását: „Gyermek gyilkos voltam. Ne értsenek félre, nem gyermekgyilkos, bár foglalkoztat ez a gondolat. Hanem gyermek gyilkos: olyan gyilkos, aki történetesen gyermek, vagy olyan gyermek, aki történetesen gyilkos. Ahogy jobban tetszik.”

A Tomhoz és Huckhoz szokott olvasónak sehogyan sem tetszik, mégsem tudja letenni a könyvet, ahol az otromba, fejbevágó indítás mögött megsejti a kétségbeesést. Richard különbözik az amerikai kertvárosok kirakat-gyermekeitől, akiket Walt Disney figuráknak érez: „Arányos testalkatú, jól táplált, napbarnított gyerekek, szenvedés, gondolatok, gondok, problémák, kötelességek, felelősség nélkül... És ezek az önök produktumai, barátaim. Gondolják meg, mit hoznak létre!”

Oates olyan társadalmat mutat be, mely képtelen a szociális problémák végiggondolására. Ezért válik az anya, az intellektuális és gyönyörű Nada, akit éppen „szellemi fölénye teljesen alkalmatlanná tett arra, hogy bárki felett ítélkezzék, aki szellemi téren nem versenyezhet vele” - fia, Richard áldozatává. A pénz luxusa által elkényeztetett, de az értelemmel szemben tehetetlen Richárd úgy érzi, hogy anyja belevágja sarkait és szitkozódva hajtja előre. Miért és hová - keresi a kérdést Richard - és nem találja. Nem is találhatja, mert azt látja maga körül: akinek pénze van - mindene van. Richard olyan gyermek, aki nem is sejti, hogy a gondolatokat nem pénzért adják. Anyja figyelése közben rájön: van egy világ, az értelem világa, mely akár lenézi a luxusvilágot, akár kihasználja, akár eladja magát neki - a pénz felől megközelíthetetlen. Nada sosem fogalmazza meg, de intellektusával annak hordozója, hogy a legmagasabbrendű élet az értelmes élet. De Richard csak azt képes felfogni, mekkora szintkülönbség van közöttük, hogy valaki megél valamiből, jól él, kényelmesen él, vagy problémátlanul (gazdagon) él -, az értelem meglátásaitól vagy hideglelést kap vagy dührohamot. A luxuséletet biztosító apához akar tartozni, aki szerint „mi, amerikaiak megváltoztattuk a

világot” egyszer s mindenkorra a pénzzel. Mit kell ezen megérteni?! Azzal, hogy anyja mégis ezt az értelmi leckét követeli tőle - Richard ellenségévé válik, akit el kell pusztítani akkor is, ha ez a tett-örvény a cselekvőt is mélybe rántja.

Tévedés azt hinni, hogy Richard magányos példa egy más típusú nemzedékben, bár kétséget kizáróan sarkított példa, mint minden drámai cselekmény. Az igazi epikai képviselő mégis inkább Holden Caulfield, Salinger Zabhegyezőjének elgondolkasztató kamaszhőse. Ez a tizenhét éves fiú úgy viselkedik, mint a tizenkét évesek, gyerekes és éretlen. Utálata a nevelés iránt akkora, hogy sorra kicsapatja magát az iskolákból. Nem akar semmit, hacsak azt nem, hogy hagyják őt szabadon nem-akarni. „Száznyolcvanhét magas vagyok és őszülök... tetű a szókincsem” - ennyit tart jellemzőnek magáról. Általában „kanosnak” érzi magát, de mikor házhoz szállítják neki az alkalmat, tüstént „lelombozódik”, aminek oka kedvenc kifejezésével: „meg minden”.

Caulfield csak két légkörben mozog otthonosan: tízéves kishúga, Phoebe komplikáció-mentes közelségében és olvasmányai között. Feltűnően sokat olvas, színvonalas és jó könyveket, melyek művészi élménye gondolkodása további nyersanyagává válik. Újra és újra visszatér arra a hatásra, amit Thomas Hardy látásmódja gyakorol rá, így nem éri váratlanul az olvasót, mikor Caulfield kifejti életprogramját, hogy nem kíván mást, mint zabhegyen zabot hegyezni, azaz nem kíván felnőni. Alakjában egy nemzedék áll ellent a felnőttek rendjének, makacsul ragaszkodva a gyermeki felelőtlenség állapotához.

Holden Caulfield számára a felelősség olyasmi, amitől „le kell rohadni”, képviselői „tetű alakok”, akiknek minden szava „dög unalom”. De vajon miért is szeretné ez a fordított Copperfield a drill és türelmetlenség hajszáját, a stressz- és sokk-hatásokat, az egzisztenciális fenyegetettséget, egyszóval azt a világot, melyben a tiszta lelkiismeret már nem ütőképes tényező?! „Ez a baj az egészben - elmélkedik Caulfield. - Azért nem talál az ember szép és békés helyet, mert egyáltalán nincs is. Talán azt hiszed, hogy van, de aztán mikor egyszer odakerülsz, ha nem figyelsz egy pillanatig, besurran valaki és felírja, hogy „...meg!” - pont az orrod alá. Próbáld meg egyszer. Azt hiszem, ha meghalok és bedugnak a temetőbe, lesz sírkövem meg minden, és ráírják: „Holden Caulfield” - meg aztán azt is, hogy mettől meddig éltem, akkor közvetlen alatta lesz, hogy »...meg!« Ez fix.”

A zabhegyező lázadása tehát korántsem zabhegynyi: az egész életet tagadja, amit apái készítették neki.

A SZÉLVIHAR GYERMEKEI

Mikor Verne Kétévi vakáció c. könyvében 15 fiúval fedélzetén elszabadul a Sloughi két-árbochos hajó, de két év múlva legyőzve a megpróbáltatásokat, elveszettnek hitt utasai mind visszatérnek, az író így zárja sorait: „...nincs olyan helyzet, akármilyen veszélyes is legyen, amellyel a rendszeretet, az állhatatosság és a bátorság meg ne tudna birkózni”. Verne gyermekalakjai mind korukat meghaladó állhatatosságról és bátorságról tesznek tanúságot, s a Tizenötéves kapitány éppúgy eléri célját, mint Grant kapitány gyermekei. Verne el is nyerte helyét az ifjúsági irodalomban, mivel csak az ifjúság vagy ifjú lélek hisz az állhatatos bátorság eredményességében.

Ám az első világháború után egy finom angol úrnak, aki időtöltésből biológus-professzor, s így sokat tud az emberi idegek teherbírásának hatáiról - az a határozott véleménye támadt, hogy a bátorság fogalmát nem árt újraértékelni. Követve az íratlan szabályt, hogy „ha jó könyvet akarsz olvasni: írd meg magadnak” - megteremtette „tabudöntőgető” regényét a Szélvihar Jamaikában-t.

Richard Hughes hét gyermeket helyez nagyító alá négytől tizennégy évesig, Bas-Thorton öt és Fernandez két gyermekét. A Clorinda nevű hajón indulnak útnak Jamaikából Anglia felé, de

útközben kalózkodó fogságába kerülnek, s velük élnek több hónapon át. Az író választott gyerekhőse a tízéves Emily, akinek az életnek nevezett bárgyú folyamatáról csak idegrázó tapasztalatai vannak: földrengés, kollektív halált lehelő szélvihar, Tabby macska reménytelen menekülése, kalózfogság. Hughes aprólékosan részletezi, hogyan alakul ki Emilyben az a pokoli érzés, hogy az élettel „alaposan benne van a pácban”, és sajnos csak a halállal tud „kimászni a csávából”. Amikor félelmében megöl egy vele egyformán fogoly kapitányt, a nevét sem tudja annak, amit tesz, egyszerűen a halált mint megoldást alkalmazza, mert ismét pácban van, és nem tud másképp kimászni a csávából. Ezért a tettéért, amelyről senki sem tudja, hogy ő követte el, a kalózkodókat ítélik halálra éppen Emily „tanúskodása” alapján. Érthető, hogy apja, a „normális életfeltételt” élők képviselője „fizikai viszolygást is érzett attól, hogy megérintse Emilyt. Félt a lányától”.

És erre minden oka megvan: Emily nem apja-anyja lánya többé, ők csak biológiai létet adtak neki. Idegi tépettségét, szabályozhatatlan jellemét, a tisztaság-mélységet elsöprő képzeletviharokat, a halált középpontba állító merev és zárkózott egyéniségét a szélvihar szülte meg, mely bárkit és bármikor elpusztíthat. Hughes elsőként ismerte föl, hogy ősök és utódok egyaránt félni fognak a háborús nemzedéktől, mely akkor volt bátor, ha ölt. A regény befejezése már nyílt szimbólum: az új iskolában sok-sok kislány tiszta és ártatlan arcát látva az író épúgy megrázza ez az egyarcúság, melyben sok Emily közül kiválaszthatatlan az egy, ahogy az apát rázta meg lányától való önmaga számára is érthetetlen irtózata.

A Szélvihar Jamaikában orkánt kavart a XX. század lelkében. Lehetséges, hogy Hughes gyermekképe igaz?! Lehetséges, hogy azokról sem tudunk semmit, akikben - úgy hisszük - folytatódunk?! Mennyivel szívesebben látjuk Alizt Csodaországban, Dorkát Óz birodalmában, mint Emilyt szívárványfosztott ég alatt!

Hughes gyermekképét végül is olyan „laboratóriumi látteleként” kezelték, mely pontossága mellett sem általánosítható, s történelmi folytatása elképzelhetetlen. De az első világháború után a második is végigsöpört Európán, s halottai tömege elérte azt a számot, melynek súlyával az emberi agy alig bír el. Hogyan foghatná föl tehát a gyermek: mi folyik körülötte?!

Golding A legyek ura c. máig is vitatott regényében megosztva látja és láttatja a repülőgépszerencsétlenségből megmenekült, lakatlan szigetre került gyermekeket: Ralph a kagylóval a törvényességet képviseli, Jack Merridew a bicskával az erőszakot. Ahogy halad az idő és nő az éhség, úgy fogy a kagyló követői száma, és gyarapszik a bicska követőié. A kihegyezett végű botok a gyermekek kezében fegyverré válnak, amit egymás ellen fordítanak. Mire a mentőhajó megérkezik, a tisztánlátó Simon és a gondolkodó Röfi áldozatokká lényegültek, ahogy az általuk ismert felnőttvilágban is a tisztánlátók és gondolkodók pusztulnak el leg hamarabb, s így a törvényességet - itt Ralphot - legfeljebb isteni beavatkozással lehet megmenteni az erőszak képviselőitől.

A tiszt - aki talán maga is most búcsúzik Verne boldog gyermekvilágától - pusztán ennyit mond: „azt gondoltam volna, egy csomó angol gyerek... jobb teljesítményre képes.” Golding nem tartja fontosnak kifejtetni, hogy a „teljesítmény”, az Amerikából immár Európába is bevándorolt új társadalmi isten még váratlan tartalékokkal rendelkezik. Elég figyelmeztetésnek tartja, hogy a szigeten a kagyló összetört, de a bicska a gyermekek zsebében lappanghat.

AZ EMBER LÁNYAI

A leánygyermek hosszú ideig másodlagos sorsáról a fiúk mögött George Eliot írta talán legszebb ilyen tárgyú regényét A vízimalom címen. A Tulliver testvérek közül hasztalan a lány értelmesebb, de a fiút taníttatják, mert - fiú. Semmi más érdeme sincs, mint hímneme, de ennek felsőbbiségét alaposan tudatosítják benne. A lány feltűnő értékét elintézik azzal, hogy a

lányok „esze fürgé, de sekélyes”, így persze a fiú nehéz felfogása tüstént a jól megfontoltság színében tűnik fel. S ez így megy minden vonatkozásban: lemondás és önmegtagadás felé hajszolva Maggie-t. Ennyit kíván tőle kora, se többet, se kevesebbet. Mary Evans írónő nemhiába volt kénytelen George Eliot férfinév alatt megjelentetni műveit, pontosan tudta, hogy az egyik nem lemondásából és önfeladásából nem fakadhat öröm a másik nemre sem. A dorlcote-i molnár gyermekei egyszerre hullnak abba az értelmetlen sírba, ahová értelmetlen neveltetésük által vezettetnek.

Maggie ellenpólusát rajzolja meg Jean Cocteau a Rettenetes gyerekek Elisabeth alakjában, aki a lemondás és önfeláldozás fogalmát tudatosan kizárja lelkiismereti szótárából. Elisabethet önmagán kívül a világon semmi sem érdekli, s akkor érzi magát a legjobb társaságban, ha egyedül van. Öccsével egyetlen „remekművet alkottak, tulajdon létük remekművét”. Elisabeth mindenre nemet mond, ami nem önmaga, s a nagyranövellt egyéni lét lassan „veszedelmes édenne” válik. (A regényt egy ideig ezzel a címmel jelentették meg.) Ez a gyermeklány azzal az individuális meggyőződéssel lép ki az életből, hogy a Játékon kívül az életben minden más Árnyék, azon túl nincs semmi. Bátor halála Cocteau figyelmeztetése is, hogy: ha megmérjük is a művészi önzést, valljuk be - nem találtatott könnyűnek.

Nem a felsőbbtség érzetével hatók köréből keresett hősnőt Andersen Nexő, a „nagy dán”, akit csak a kiszolgáltatottak világa érdekel: gyermekek, nők és szegények világa. Legszebb regénye: Ditte, az Ember lánya - a világirodalom mindmáig páratlan remekműve.

„Aki családfáját vissza tudja vezetni a régi időkbe, arról azt mondják, jó családból származik. Mindig így volt ez. Így hát Ditte, az Ember lánya, igen előkelő lény. Az ország legrégebb és legnépesebb nemzetségéből származik, a Mand, azaz az Ember nemzetségéből. - A Mand-okat bárhol felismerhették arról, hogy míg rossz tulajdonságaiknak többnyire meghatározott oka volt, jó tulajdonságaik kikutathatatlan mélyből fakadtak, velük születtek” - így jellemzi Nexő Dittét még a születés előtt, mint az emberfolyam példázatra legjogosultabb cseppjét.

Az Ember lányát nem várja senki a földön, de kilenc hónap tisztítóút után „belopakodik a világba”. Anyja a nagyszülőknél hagyja félrelépése gyümölcsét, s a városba megy, hogy „törvényesen” férjhez mehessen. Ditte nagyszülei örömevé válik, de anyja csakhamar magához veszi, hogy immár házasságban született féltestvéreit dajkálja. A gyermeklány tanúja annak, ahogy anyja megfojtja nagyanyját kétszáz tallérért, de semmilyen következtetést nem von le belőle. Abban a hitben él, hogy „valami jó vár rá”. Szolgálólányként éppúgy „megesik”, mint az anyja, gyermek még, mikor „kis szíve alatt, melynek jóságával annyian visszaéltek, megmozdult valami: egy új teher, nehezebb az összes eddiginél”. A gyermeklány nem érett a gyermeknevelésre, s fiát nevelőszülőkhöz adja. Bár gyermekének apja szívesen elvinné, Ditte nem lép házasságra Karllal, sem második gyermeke apjával, Georg-gal.

Ezt a bonyolult lelket Vang nyitja fel, az író, aki bátor problémafelvetése miatt örök veszélyben él, s aki Ditte szintjén is meg tudja fogalmazni, hogy míg a társadalomban a Mandok a kéz, a Vangok a fej szerepét töltik be: a gazdagok „funkciója” nem több a has sekélyes szerepénél. Ditte Vang felesége iránti szeretetből kilép a házaspár életéből, s támasz nélkül is sajátja mellett két fogadott gyermeket nevel mindaddig, míg huszonöt éves korában végelgyengül, s kopott szíve megáll.

Nexő az Ember lánya alakjával a lázadásra képtelen humanizmusnak állít örök emléket. Dittében a gyengék iránti megértés sűrű fényét képtelen átforrósítani a kihasználóik iránti gyűlölet tűz-pirosa. Minden terhet vállal, s így csak meghalni képes, élni nem. Mindenre igent mond, mert az életet akarja, de az élet nem akarja őt, csak munkája hasznát. S mert Ditte megváltoztathatatlan sorsnak látja osztályhelyzetét - ezért lesz az emberlány ifjúi halála pillanatában elaggott proletárasszony.

KIRÁLYOK, HERCEGEK, PROLETÁROK

Már Mark Twain eltöprengett azon a Koldus és királyfiban, hogy vajon az évek vagy a tapasztalatok múlása siettet-e jobban tovatűnni a gyerekkort. Korhoz kötődik-e inkább, mikor nem gyermek valaki, vagy tapasztalathoz - hiszen aligha nevezhető gyermeknek többé a kis királyfi, aki koldusként szerzett tapasztalatokat saját alattvalói között.

És Saint-Exupéry Kis hercege sem ugyanaz az optimista bolygó-fejedelem a nagy utazás után, mint előtte. Egyedül üdvöztetőnek hitt gondolat-hullámok tengerében fuldokolva csak azt a pesszimista konklúziót raktározhatja el örökre: „az emberek nem tudják, mit keresnek.” S ez nem gyermeki szó.

Azt, hogy a szenvedés gyorsan érlel, a proletárgyermek nem véletlen kaland, hanem szükség-szerűség útján tanulta meg. Védekezni ellene nem volt módja, az volt a sorsa, hogy „szívét megnyúzzák”, s ne tőle féljenek, hanem ő féljen. Gorkij betegre vert gyermekhőseit a verést osztó hozzátartozók arra tanítják, hogy ez csak „okos előkészítés” arra az életre, ami rájuk vár. Nem maradhatnak „jók mindhalálig” - mutat rá Móricz is Nyilas Misi könnyeivel, mert a jószág olyan gyerektulajdon, amelyből épp a jószághiányos felnőtt világ profitál. Az Árvácskában még pontosabbá teszi a mondanivalót, itt a korabeli társadalom olyan antihumánus apparátus, melyben nemcsak a gyermeki tulajdonságok pusztulnak el, hanem maga a gyermek is.

A jövőbe mutató legendát Osztrovszkij írta meg Pável Korcságin történetében. A meg-aláztatás és kihasználtság minden kínját már tizenkét évesen átélő fiú számára acéllá kell edződni ahhoz, hogy olyan jövőt biztosíthasson az őt követő nemzedéknek, melyről ő még csak álmodott. Pável szimbólumában a világ egy része végleg kinőtte gyermekbetegségeinek forrását: a gyengeségét. Már nem az irodalom, hanem a valóság szereplői, a jövődő hősei.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1979/12. 742-746. p.

Időn túl

Az öregség ábrázolása az irodalomban

Ciceró, miután eltöltötte az élettel való jóllakottság semmihez sem hasonlítható érzése, rádöbbsent, hogy ezt fiatal ember nem érezheti, s azonnal rendszerbe foglalta nézeteit a hajlott korról. Híres munkája „*Cato Maior az öregségről*”, túlnő a filozófiai értekezéseken, hangvételét tekintve szinte himnusz, melyben *Ciceró* büszkén hirdeti: „én az olyan öregséget dicsérem, melynek alapja az ifjú korban van megvetve.” Felülvizsgálja azt a négy okot, ami miatt az öregség szánandónak látszik: 1. „hogy elvon az ügyek vitelétől”; 2. „hogy a testet erőtlenebbé teszi”; 3. „hogy majd minden gyönyörtől megfoszt”; 4. „hogy nem messze van a haláltól” - és csiszolt logikájával rámutat, hogy „a tudatlanok saját vétkeiket, saját hibáikat ruházzák az öregségre”. Mert a tények azt mutatják: 1. a leghatalmasabb államokat fiatalok forgatták föl, s az öregek tartották meg; 2. a test hanyatlását ellensúlyozza, hogy épp az öregkorban mutatkozik meg igazán az ész ereje; 3. ha az öregség megfoszt a mámortól, a legjobbat teszi, mert az emberben a legrosszabbtól fosztja meg; 4. nemcsak öregek halnak meg, a halál mindenkiért eljön, és senki sem tudja, kiért jön előbb.

„Én nem bánom, hogy éltem, - szögezi le a bölcselő, - mert úgy éltem, hogy azt hiszem, nem haszontalanul születtem, úgy megyek el az életből, mint egy vendégfogadóból, s nem úgy, mint hazulról. Mert a természet itt csak betérő szállást adott, nem pedig állandó lakást.”

*Ciceró*t olvasva az ember idegei megnyugszanak, hajlandó elhinni, hogy az élet derűje-borúja szemlélet kérdése, s az évek súlyának növekedése vállunkon „édes teher”. Az öregség: a bölcsesség és egyensúly kora, patriarchális és matriarchális emberszeretet, s igaz, hogy nem perzsel, de attól még messze világíthat. Az ókori sodalitatesek, azaz ugyanazon hitben egyetértő asztaltársaságok derűs elvei mögött azonban olyan főhatalmak példája állt, mint a geruszia, melynek tagjai a gerontészek (vének): huszonnyolc bölcs és erényes férfiú hatvan éven felül. Az ő tetteiket, szavaikat följegyezte a történelem, ámde hogy milyen életet élt ugyanebben a korban egy hatvan éven felüli rabszolga, - ki tudja?!

Simone de Beauvoir *Az öregség* c. munkájában e szempontból áttekintve a történelmet, arra a következtetésre jut, hogy öregnek és szegénynek lenni még a bölcs számára sem elviselhető állapot. Szociológusok felmérése alapján bizonyítja be, hogy öregkorban a legmagasabb az öngyilkosságok száma, s ennek oka valamilyen „elértéktelenedési tudat”. Az író nő keserűen összegzi: „...az öregségről eddig zengett minden dicsőhimnuszról egyszeriben kiderül, hogy nem egyéb, mint hivatalos bölcsesség azoknak a használatára, akiket az ókorban eupatridáknak hívtak. Évszázadokon át csak velük törődtek az írók.” *Beauvoir* két alaptétele, hogy: a) „az öregség értelme vagy értelmetlensége valamely társadalom kebelében magát az egész szóbanforgó társadalmat teszi kérdésessé”; - b) „az öregekre kényszerített tétlenség nem természeti végzettség, hanem a társadalom tudatos állásfoglalásának eredménye”.

Bebizonyítva látja, amit már „*A körülmények hatalma*” c. művében megsejt: „Megöregedni azt jelenti, hogy az ember korlátozza magát”. Számára hiába teljesültek az élet minden ígéretei, végső fokon úgy érzi: „be vagyok csapva”.

A *Ciceró*tól *Beauvoir*-ig nyújtózó gondolatíven hatalmas és kegyetlen öregektől a tehetetlen és kiszolgáltatott öregekig; a vidám és örömmel búcsúzóktól a megkeseredett, de mégis életbe kapaszkodókig; a szexéhes bohémektől a látványba menekülő széplelkekig; a munkát soha abba nem hagyóktól a tétlenekig; a bosszúállóktól a megbocsátókig; a rombolóktól az alkotókig - az irodalomban számtalan kicsi és nagy öreget találhatunk. Sokkal több öreg, mint

fiatal figurára mondhatjuk, hogy felejthetetlen, mivel kiforrott szubjektív javak, történelemformáló eszközök hordozói. A kor és a társadalmi helyzet jelölte ki szerepüket, de az irodalom mindig többet tár fel ennél, azt, hogy az ember mit élt át aközben, míg azzá vált, ami.

Ideálok nélkül

Mikor Broch megírta „Vergilius halála” c. művében az Aeneis költőjének utolsó tizenhét óráját, új Vergilius-képet teremtett, az Augustus-hű dicshimnuszok megteremtője helyett hangsúlyozva a dicsőítés visszavonására készülő, új szemléletű alkotót. Vergiliusban már Dante meglátta a kereszténység előfutárát, akinek nyomdokaiba lépve járja meg a poklot, és jut el a csillagokhoz. Broch a külvilágnál jóval mélyebbre ás: Vergilius lelkének poklát mutatja be, melyből kihulltak az ideálok, s haláltól józan szemeivel meglátja a Pax Romana erőtlenségét, és erőtlenségének okát: azt, hogy Augustus nem „a nép ügyének képviselője”, ahogy magáról hirdeti, hanem a rabszolgatartó rendszer erőskező fenntartója, akinek legmaradandóbb tette, hogy „korlátozza a rabszolgák felszabadítását”. A hosszú béke fenntartásához rabszolgákra van szükség, és Vergilius kulturált lelke halála előtt már képtelen eredménynek érezni a békét ott, ahol állandósul a rabszolgaság. Legalább „az enyémekek hadd legyenek szabadok” - kérleli Augustust, aki megrökönyödve kérdezi vissza: „Micsoda? most? azonnal?” Mert elvben ugyan nincs kifogása a rabszolgák felszabadítása ellen, csak éppen az augustusi gyakorlatban mégis megmaradnak a rabszolgák. Az „augustusi mutatvány” lényege csak halála előtt világosodik meg a költőnek, s tiltakozásul kívánja megsemmisíteni az életművének tekintendő Aeneist. De Augustus fenyeget, kér, könyörög, ígér és emlékeztet a múltra, mikor még költője is hitte, hogy „állam és szellem egy és ugyanaz”. A haldokló azonban már továbblépett ennél, s tudja, hogy „az állam célja az igazság birodalma”, és ha az igazságot az állam nem hordozza, akkor a szellemnek kell hordoznia, mert „egyedül az igazság örök”.

Nyilvánvaló, hogy Broch gondolatait csíráiban is veszélyesnek tartotta a Gestapo, a Vergiliusszal azonos korú (és ma már tudjuk: azonos tehetségű) költőt letartóztatták, és csak szerencsés menekülésének köszönhető, hogy befejezhette művét.

Pedig az, hogy ha az állam mint ideál elvész, akkor a legtöbb vész el: korántsem új gondolat.

Jókai így vall erről a századfordulón az „Öreg ember nem vénember” harmadik részében: „Elmúlt minden ideálom. Az alkotmányosság üzletté fajult, a hazaszeretet örvénygessé vadult, a szabadság orgyilkosokat tenyészt, a művészet kerítőnővé lett, nagy nemzetek abderitákká süllyedtek.” Az öregek, akik még őrzik az ideálok tisztaságát, nem tudnak megvénülni, de nem tudnak új ideálok teremtésével megfiatalodni sem. Lesznek belőlük a „szív mártírjai”, akik az ideál-vákuumot a fiatalság magukhoz láncolásával igyekeznek betölteni, de csak azt érik el, hogy a nagyvilág ideálvesztése után bekövetkezik a kisvilág, a család ideálvesztése is. „A legtöbb házaspárnak bizony pótlék kell”, - bontja ki teljességében a gondolatot az író a negyedik részben, - „s azt össze kell szedegetni innen-onnan: a szép tájakról, a látványos nagyvárosok monumentumaiból, a festészet, szobrászat remekeitől, a vasúti kocsikázástól, a hotelek menüjétől, a változó útítársaságtól: idegeiket fel kell izgatni a bőségesen kínálkozó útközi bosszúságokkal: ábrándozásaikat szabályoztatni vasúti csengetéssel, vendéglői kopogással, árjegyzékek fölötti elszörnyedéssel.”

Nem lehet tudni, hogy Jókai az ideál-pótlékokon mulat-e, vagy azokon szánakozik, akik elfogadják?! Egyetért Ciceroval abban, hogy nem az öregség von el az ügyek vitelétől, hanem az ügyek válnak idővel méltatlanná arra, hogy vigyék őket. Mégis: mindig kiút kell, ideálok nélkül is.

Hogyan keresi a megoldást világ-káosz közepén egy öregember, ennek teremtette meg páratlan remekét Graves „Én, Claudius” és „Claudius, az isten” c. történelmi regényeiben.

Claudius ötvenegy éves volt, mikor i. sz. 41-ben császárrá kiáltották ki a légiók - jobb híján. Viccből választották meg a katonák maguk fölé a tudós történészt, aki csak azért élt meg egyáltalán ilyen magas kort a belharcoktól, mérgezésektől, gyilkosságoktól búzló császári udvarban, mert sosem pályázott a hatalomra. Tehát odaadták neki. Graves köztársaságpártinak ábrázolja Claudius, aki szívből utálja a monarchiát, mint meglehetősen avult és buta uralkodási formát, s császárrá kiáltásakor hajsza híján megöli magát elkeseredésében. Ezt persze, ha előre eltervezi, sem rendezhette volna okosabban: tömegpszichológiai tény, hogy a nép rendszerint az után dobja a hatalmat, akinek nem kell. Claudius tudóshoz méltatlannak tartja, hogy nyakába varrjanak egy világbirodalmat, melyet menthetetlenül lezüllesztett Tiberius, és szabályosan kifosztott Caligula, támadják a barbárok kívülről, saját állampolgárai belülről. „De legalább kényszeríthetem az embereket, hogy olvassák a könyveimet” - ez első császári gondolata. „És jó könyvek, harmincöt év kemény munkája van bennük”.

A hatalom gyakorlása közben Claudius rádöbben, hogy még ez az egyetlen elhatározása is ábránd, tudásra mohó elméjét reformokba kell gyömöszölnie, törvényekbe tördelnie, ha azt akarja, hogy megértsék. Persze, sose értették meg, a császár tudomásul veszi, hogy hivatalosan istenítik, de gyengeelméjűnek tartják.

Claudius történelmi bosszúja, hogy módszeresen és tudatosan utódul választja a fiatal, karrierista és kegyetlen Nérót, akinek a fejében a világon semmi más sincs hatalomvágyon kívül. Claudius azt reméli, hogy ez a buta és nagyképű fiatalember majd eléri azt, ami neki nem sikerült, tudniillik megutáltatni a néppel az egyeduralmat, s visszaállítani a köztársaságot. Graves Claudiusa olyan uralkodó, akinek a hatalom nem ideál, s mivel kortársaival nem tud szót érteni erről, az utókorhoz apellál megértésért.

Az, hogy egy birodalom kormányzása is lehet méltatlan ügy, melynél a tyúktenyészet is érdekesebb: *Dürrenmatt* „Nagy Romulusában” válik történelmietlen komédiává. A történelemben az utolsó római császár gyermek volt, míg Dürrenmattnál érett öregember, akinek életműve, sőt életcélja az önmagát túlélő birodalom elpusztítása. Róma „kétszeresen lealacsonyodott: önmaga előtt, és azoknak a népeknek a szemében, amelyek hatalmába kerültek”, tehát Romulus szemében ezt a „koponyák gúlájával” feltornyozott trónt nem illeti meg a védekezés joga. Kendermagos pipikéinek nemesítésével szórakozik, miközben közelednek a germánok, alig várja a pillanatot, hogy megöljék, s „megszabaduljon Róma múltjától”. De Odoaker behódolni jön, mert ő meg „borzad Germánia jövőjétől”, saját unokaöccsétől Theodorichtól, aki germán világbirodalmat akar. A két „bukott politikus” felismeri, hogy Theodorich mindkettőjüket meg fogja ölni azért a hatalomért, mely nekik voltaképpen nem kell.

Félreértés volna Dürrenmatt ábrázolásába cinizmust vagy léhaságot belemagyarázni azért, mert az ókori hősöknek a jelennel való párhuzamát nemhogy leplezné, hanem hangsúlyozza. Így tudja hangsúlyozni a példázat értelmét is, hogy az öreg-hatalmasok könnyebben teremthetnek vagy oszthatnak fel világbirodalmakat, semhogy megváltoztathassák népeik akaratát. Ha a nép védekezni akar, akkor védekezni fog, ha támadni akar, támadni fog, s hogy mit akar: ezt felismerni - a hatalom képviselőjének igazi feladata. Ha nem teszi, az ifjú theodorichok majd azt szervezik meg, hogy a nép mit akarjon, és Dürrenmatt példázatában ez az öregek igazi bukása.

A bölcsesség kora

„Konfucius az öregek uralmát erkölcsileg azzal igazolta, hogy a vénséget a bölcsesség birtoklásával azonosította: »Tizenöt esztendő koromban szorgalmasan tanulmányoztam a bölcsességet; harmincéves koromban megszilárdultam benne; negyvenéves koromban megszűntek a kételyeim; hatvanéves koromban semmi sem volt a világon, amin megütköztem

volna; hetvenéves koromban pedig úgy tudtam követni szívem vágyait, hogy nem hágtam át az erkölcsi törvényt» - idézi Beauvoir „Az öregség”-ben. Kissé rezignáltan ízelgeti e folyamatos okosodásnak halálig fölfelé ívelését, mert szerinte a tudósokat negyven évtől fölfelé képzelet- és merészséghiány jellemzi, s nem egyszer öncélúan gyűjtögetik és halmozzák ismereteiket.

Feuchtwanger „Rókák a szőlőben” c. regényében Benjamin Franklin alakjának kidolgozásával mintha egyenesen az ilyen típusú felfogásra kívánna rácsafolni. Franklint, a villámhárító feltalálóját, majd az Angliától függetlenedő Amerika diplomatáját életének utolsó szakaszában ábrázolja, amint előkészíti a francia-amerikai szövetséget.

„Öregember volt?” - kérdi *Feuchtwanger*. - „Ismét egy új vállalkozásba fogott, ismét a teljes bizonytalanságnak vágott neki... Semmi sem maradt a kezében, mint a *feladat*, a szinte megoldhatatlan, s mégis megoldandó, istenverte kemény feladat, a halaszthatatlan, az áldott feladat: megnyerni Franciaországot az amerikaiak ügyének.” Franklinnak van egy álma arról a korról, mikor nemcsak a szabadság szeretete él az emberben, hanem egymás jogainak tisztelete is, s az ezért folytatott küzdelme a franciákra gyakorol döntő hatást. Hisz mindnyájan tudják, mekkora szellemi erő kell ahhoz, hogy XVI. Lajost rávegye egy olyan szövetségre, mely az angliai királyi rokon ellen irányul, s a „lázado gyarmatokat” segíti. Mire Franklin kiharcolja a „fegyvert Amerikának”, Franciaországban beérik a forradalom, s Beaumarchais Figarójának bemutatóján már nyilvánvaló, hogy itt is el fogják venni a „zsarnoktól jogarát”.

Feuchtwanger Franklinja mégsem forradalmi gondolatok exportőre, bár Beaumarchais agyában sem véletlenül fogan meg, hogy „vonzóbb dolog világtörténelemmel kereskedni, mint fával”. Az író az ügynek elkötelezett, s azt szolgálai alázattal képviselő öreg tudóst hangsúlyozza Franklinban, aki elég bölcs ahhoz, hogy küldetését többre értékelje önmagánál.

Ezért győz - akaratlanul - küldött-társa, Lee fölött, ezért tudja elvégezni „áldott feladatát”, melynél kevés feladat volt kényesebb a világtörténelemben. *Feuchtwanger* tollán az öregkori bölcsesség egyenlő a feladatok iránti alázattal, a sértések ébresztette bosszúvágy abszolút hiányával, a rendkívül gyors és alapos önkritikával, mellyel Franklin lépten-nyomon saját tetteit elemzi. Ha pökhendi senkik kirúgják az ajtón, akkor Franklin visszatér az ablakon, ha kinevetik, ő is kacag magán, mert nem kíván ellenségeket szerezni, még parányi ügyekben sem. Franklin senkit sem becsül le, legkevésbé ellenfeleit. Unokáit mesékkel oktatja a következmények meglátására és tiszteletére, ami a bölcsességnek alapja minden tanítás szerint. Franklin sosem hivatkozik az érdemeire, mert sosem hivatkozik a múltra. Önmaga szemében annyit ér, amennyit a jövőhöz napról napra hozzá tud javulni, s ennyit érnek szemében mások is. Így ez a fontos viszony - a másokhoz való viszonya - mentes a leereszkedő gögtől, a tekintélyelvi fölényeskedéstől, az ügy érdekében folytatott hazug viselkedéstől vagy hízélgéstől, s helyette megszerzi azok barátságát, akik éppúgy ismerik tettek és következményeik összefüggését, mint ő.

Feltételezhető, hogy ezzel a figurával *Feuchtwanger* egyfajta ellenpólusát teremtette meg *Shakespeare* Lear királyának is, aki a szemébe mondott hízélgéseket nemhogy megköveteli, de el is hiszi, sőt mértéknek használja. Az agg Lear elveszti birodalmát ennek az egyetlen hibának következtében, s tehetetlen kiszolgáltatottságában megőrül. Országát adta a szóért, s nem mérte föl, hogy a szeretet *a tettekben* rejlik.

Ellentétes irányú párhuzam látszik *Balzac* boldogtalan „Goriot apó”-ja és *Snow* „A bölcsesség kora” c. regényének három öreg lordja között. Lord Hillmorton „olyan családból származott, amely régen elfelejtette, mit jelent a társadalmi mellözöttség”; Lord Sedgwick „olyan kiváló pályát futott be, amelyet hivatásos tudós egyáltalán befuthat”; Lord Ryle pedig „maga szerezte vagyonát,” azzal, hogy „kényelmes professzori állásokat töltött be”, s „történelemkönyveket

írt”. Ezek az észben, pénzben, sikerben korántsem szűkölködő „öregedő férfiak természetesen értenek hozzá, hogyan tegyék elviselhetővé önmaguk számára az életet”, miután „a szerencse ideje lejárt”. A családra, vagy utód híján a távoli örökökre hagynak ők is mindent. Részvényeik átírásával, az utódlás biztosításával töltik fél életüket, de a másik felét maguk élik le maguknak. Mikor már rákkal, Parkinson-kórral küzdenek, s ugyanúgy magukra maradnak, mint Goriot apó, kizárólag pénzzel honorálható segítséget fogadnak el, orvosokét, ápolókéét, mert meggyőződésük, hogy ez nem hozzátartozóik dolga: „a jövő nem élheti át a jelen életét”. Csak ők tartoznak utódaiknak, s az utódok majd az ő utódaiknak és így tovább. Az út egyirányúvá változott, az öregeknek mindent meg kell tenniük leszármazottaik érdekében, mert azoknak nincs energiájuk.

Snow öregeinek gyengesége abban áll, hogy azért az életért, amit maguk mögött hagynak, nem várnak hálát. Ryle minduntalan zavarban van, ha beszélget fiával, mintha súlyos bűn terhelne lelkiismeretét, holott ő tett meg mindent a családjáért, s érte nem tesz senki semmit. De míg Goriot apó felfelé indította el leányait, addig a lordok leszármazottainak lába alatt minden anyagi biztonsáruk ellenére reng a talaj. Rylet az foglalkoztatja a legjobban, hogy a fia nem kellőképpen ideges hanyatlásuk miatt.

A Lordok Háza „nem tudja elképzelni a jövő eszméit”, s legfeljebb egymásnak merik bevallani, hogy ténykedésük aligha lesz több, mint „lábjegyzet egy tankönyvben”. Snow szinte a szánkba rágja, hogy nincs egyéni megöregedés, egy-egy generáció egy-egy történelmi gondolat megvalósulásáért felel, s öregségük csak akkor nevezhető a bölcsesség korának, ha utódaik előtt generációikért sem kell pirulniuk.

Nézz, drágám, kincseimre

Ortiz, a zseniális öreg festő, akinek alakját *Andrzejewsky* Picassóról mintázta, így felel ifjú szerelmének, Françoise-nak, mikor az a múltból faggatja a „Jő, hegyeken szökellve” c. regényben: „Sokkal boldogabb vagyok veled és a te jóvoltodból, semhogy a múlton rágódjam. Minek? Ha felidézgetném az elmúlt idöket, attól se én nem kerülnék közelebb tehozzád, se nem lennél még fontosabb és drágább nekem. Mit tudsz meg rólam például, ha elmondom, hogy sok nő volt az életemben, volt három feleségem, egy él közülük, az első feleségemtől van egy fiam, öregedő tökfő, aki zeneszerzőnek hiszi magát, és ami még rosszabb, némelyek bedőlnek neki, a harmadik feleségemtől is van egy fiam, az valószínűleg nem hülye, de őt nem ismerem, mit mond neked mindez?”

És Françoise-nak, a „növénytörékeny” szeretőnek mindez valóban nem mond semmit, számára Ortiz az az ember, aki megtalálta, hogyan legyen önmaga, ezt szereti benne. Ortiz viszont azért szereti Françoise-t, mert meghódíthatatlan, annak ellenére, hogy övé a testelke, de személytelen és öntudatlan. Arra született, hogy töltekezzen a léttel, nem pedig, hogy létezésével az életet gazdagítsa.

Andrzejewsky ideálisnak írja meg ezt a találkozást, hiszen Ortiz olyan erős egyéniség, olyan zseniálisan tehetséges, s öregségére annyira megvan mindene az élet javaiból, hogy az ellenpólusra van szüksége, a fiatal, külsejében vonzó, de teljességében jelentéktelen nőre, akit magához csatolhat, mint az élet egyéb javait. Ortiz művészete megújul a kapcsolat által, s mikor Françoise véletlen baleset következtében meghal, az író nem hagy kétséget afelől, hogy ennek így kellett történnie. Tökéletes találkozás volt. Ortiz és Françoise kapcsolatában a kor lényegtelennek bizonyult: azt szerették, amit a másik jelenlétével képvisel, a tehetséget és a növénytörékeny nőiességet. A festő sosem engedte volna el a lányt, s a lány sosem érezte volna magát biztonságban mással. Andrzejewsky az idő ellenfelévé teszi az együvé tartozást, s csakis ez teheti az idő ellenfelévé, enélkül Ortiz modern Falstaff lenne, akinek rovására gátlástalanul mulathat a „windsori flanel”.

Thomas Mann a „Halál Velencében” c. művében azonban az együvé tartozás csapdáira mutat rá az író, Von Aschenbach és a kamasz Tadzio találkozásában. Aschenbach „egész valója a hírnevén csüggött”, „rablógazdálkodást űzött a megismeréssel”, mivel a „tökéletességen kívánt megpihenni”. És hirtelen találkozik a tökéletességgel, amint Tadzio fürdés után szökellve száll ki a tengerből „a kamaszkor szüzi nyersségében, csuromvíz fűtökkel, mintha egy szép, szelíd isten támadna ég és tenger mélységeiből: ez a látvány mítoszi ábrándokba ringatott, mint ősidőktől költők híradása a formák kezdetéről, az istenek születéséről. Aschenbach behunyta szemmel figyelte ezt a lelke mélyén zendülő éneket,” - s nem tud meglenni nélküle többé. Bár mindvégig egyetlen szót sem váltanak Tadzióval, nyilvánvaló: a fiú éppúgy igényli a csodálatot, ahogy az író azt, hogy bármi is csodálatot váltson ki belőle, valami kész és rajta kívülálló, egyszóval, amit nem neki kell megteremteni. S mivel Tadziónak pusztán látványától úgy érzi, hogy számára ez az élet ajándéka, a kolerajárvány sem bírja elűzni, marad, míg láthatja a fiút, marad haláláig.

Thomas Mann hangsúlyozza, hogy Aschenbach túl van mindazon, amit az élet embernek és művészeknek nyújthat, de családi boldogság, vagyon, tehetség, világhír öregkoráig sem tudta kiváltani „a lelke mélyén zendülő éneket” a tökélyről, mivel ennek keresése korántsem biztos, hogy emberi. „Egyedül a Szépség isteni” - ismeri föl Aschenbach, s inkább belepusztul a hatás démoni erejébe, semhogy normálissá szűrkitse érzéseit. Thomas Mann-nál tehát döntő motívum, hogy Aschenbach öreg, mert kora a biztosíték arra, hogy pontosan tudja: az élet minden maradandó kincse odaadható néhány múlásában örök pillanatért. Déry Tibor „kedves Bópeer”-e is „öregkora Thermopiléjében... a szigorú öregembert játszva” felismeri, hogy valójában nevetséges bohócként viselkedik, mikor beleszeret a menyébe. De nem érdekli a hétköznapiak röheje.

„Meghalni udvariatlanság; - A megöregedés illetményének fővizsgálója, hogy miképp húzzuk be magunk után az ajtót” - figyelmeztet *Illyés Gyula* „Kháron ladikján” című esszéregényében.

„Kaphattam volna még többet utolsó éveimben, minthogy beleszerettem egy jelenlétebe?” - nyugtatja önmagát, sőt fiát és menyét is ezzel engedi saját útjukra: „Ne dőljetek be a társadalmi képmutatásnak, mert az emberiséget nem javíthatjátok fel, magatokat pedig megrontjátok. Csak addig a határig legyünk tisztességesek, ameddig a csontjaink teherbírása megengedi.”

Tanidzaki „Egy hibbant vénember naplója” c. regényében ugyanezt a témát úgy taglalja, hogy Ucugi Tokuszuke engedi magát menyétől anyagilag kifosztani, csakhogy két anginás roham közt némi szexuális izgalomban legyen része. Tokuszuke „gonosz szépség” rabja, de ez egy szikrát sem érdekli, mert a rendes vérnyomásnál többre értékeli, hogy lassú vérét nyargalásra kényszeríti Szacukó. Családja megbecsülésével, ép eszével, vagyonával és magával a halállal játszik, hogy ne feledhesse a szerelem ízét. Mert a szerelem nagyhatalom, s ő az alattvalója.

Dürrenmatt „Az öreg hölgy látogatása” c. drámájában Claire Zachanassian egy milliárdot ajánl Gullen városának, ha megölik egykori hűtlen szeretőjét, Illt. „A kor legnagyobb arányú szociális kísérletévé” teszi bosszúvágyát, s az író fanyarul mutat rá: ahol a „közjólét emelkedése” szemmel látható, ott mindig gyanakodhatunk arra, hogy minimum egy emberéletért adták cserébe. „...egy szép napon minket is meglátogathat egy ilyen öreg hölgy”, és számonkérheti az érzelmek állandóságát, holott az érzelmek nem állandók. Születésükbe épp úgy nem szabad beleszólni, mint halálukba, mert a beavatkozó úgy járhat, mint a gulleniek, akiket az öreg hölgy igazságtételre szólított fel, és gyilkosokat faragott belőlük.

Minden ember halandó

„Negyvenen felül öregnek számított mindenki. Az új generáció pedig utálta, megvetette az öregeket. - Az általános forrongástól megfélemlítve maguk az öregek is együtt fűjták a többivel, afféle alibi végett... hogy noha betöltötték az ötvenet, hetvenet, a lelkük még friss, fiatal, s jogosnak tartják az új nemzedék háborgását-hánykolódását, valamennyi igényét” - írja Dino Buzzati „Hajtóvadászat öregekre” c. művében, mert az ifjúságot „egyetlen éjszaka is el tudja hamvasztani”, s a fiatalember azokkal a körülményekkel találja szembe magát, melyeket ő alakított ki az öregeknek.

Az öregek és fiatalok kapcsolata ugyanilyen súlyosan esik latba Hemingway „Az öreg halász és a tenger” c. kisregényében. Santiagót öregkorára elhagyta a szerencse, a neki segítő fiút nem hagyják vele halászni, mert a szerencse hallatlanul fontos dolog, s az egyszerű emberek hite szerint jobb elkerülni a balszerencsést. Santiago egyedül indul a tengerre, és megfogja a nagy halat, a legnagyobbat, mellyel valaha is dolga volt. Az öregember tiszteli ellenfelét, érzi, hogy a hal okos, erős, hatalmas, különb nála. „Azért mégis megölöm - határozza el Santiago. - Hiába minden dicsősége és nagyszerűsége. Pedig ez nem igazság. - De meg akarom mutatni neki, hogy mire képes az ember, s hogy mennyit tud elviselni az ember.” Az öreg halász küzdelme a hallal már-már mítoszi méretű, de Hemingway bízik az emberben, s megadja számára a győzelmet, noha ez Santiago korát és magányát tekintve szinte hihetetlen.

A győzelmek és vereségek azonban változtatják egymást, s az író a vereség során tanúsított magatartást tartja fontosabbnak. Amikor Santiago megöli a nagy halat, zsákmányát megtámadják a cápák, s a velük folytatott küzdelemben alulmarad. A ragadozók győznek, a csodálatos hálnak csak csontvázát hagyják meg, Santiago „jóvátehetetlenül vereséget szenvedett”. Kitől? - faggatja a tényeket az öreg halász, s több választ talál. „Elfáradtál, öreg. - Belülről fáradtál el”, - állapítja meg, s tudja, hogy ez a feladat végrehajtása előtt megengedhetetlen. „Nagyon messzire kimentem a tengerre” - teszi hozzá a másik fontos igazságot, de tudja, hogy vereségének döntő oka mégis csak a fiú hiánya, a segítség hiánya. Győzni tudott nélküle, de győzelme eredményét megtartani nem tudta egyedül. „Kellettél volna”, - mondja szűkszavúan Manolinnak, s bár ismét elhatározzák az együttes halászatot, mindketten tudják, hogy a nagy hal története még egyszer nem ismétlődhet meg.

Beauvoir szimbólumokkal túlságosan terheltnek tartotta az öreg halász alakját, ennek ellenére a mitikus Santiago mellé megteremti a még mitikusabb Foscat, a „Minden ember halandó” c. művében. Fosca az az ember, aki nem tud meghalni, Fosca maga az eredmény, mert halhatatlan. Évszázadokon át hagyja maga mögött az eszméket, forradalmakat, kincseket, felfedezéseket és a szívének kedves halottakat. Fosca mellett minden halandó csak „tajték-foszlány”, életörölte hús, s mégis valamennyien értékesebbek a halhatatlannál, mert napról napra kockáztatnak. A lét a tét mindenkinél, aki meghal. A halhatatlan kívülreked az emberi közösségen: idegen. A titkát ismerők úgy használják fel legnagyobb céljaikra, mintha apróságot kérnének tőle, mert Fosca soha nem kockáztat semmit. S vajon fölér-e emelkedik-e a Földnek, ad-e valamilyen maradandó eszmét, születik-e rendkívüli sikere, vannak-e határtalan örömei, vagy korlátlan hatalma? Mindebből Fosca semmit sem hordoz: átlag volt, mikor halhatatlanná lett, és átlag is marad.

Beauvoir felfogásában csak az félhet a haláltól, aki nem értette meg az életet, és nem tudja, hogy a végtelen lehetőségek láncolata nem egyéb, mint a végtelen rossz elleni folyamatos küzdelem, amit a halhatatlanság sem győz le.

Nos, „ha csak egy kis kétséged támad, fordulj a történelemhez” - szólít fel mindannyiunkat Trifonov „Az öreg” c. regényében. Pavel Jevgrafovics, az öreg, hatvan éven át hivatásos forradalmár, aki „hivatalból” tudja, „naivság azt hinni, hogy a vagyonos osztályok harc nélkül

átengedik állásaikat”, egyértelműen elkötelezte magát a társadalmi küzdelmek mellett, tehát nem lenne szabad, hogy terhére legyen. Nincs is terhére mindaddig, amíg érti, hogy mit kell tennie, de öreg korára a cselekvési vonalak nem világosak, családját, melynek legnagyobb problémája a lakáshelyzet, nem érti.

„Ki tudott volna olyan fantasztikus, szélteben-hosszában terjedelmes hálót szőni a körülmények, okuk és okozatok pókhálóvékony szálaiból, hogy Pavel Jevgrafovics huszonötben éppen Moszkva Bauman kerületében vegyen részt a párttagok felülvizsgálatában, és Prihogykónak, akkor az ipargazdasági osztály munkatársának a kizárása mellett szavazzon, mert az elhallgatta, hogy kadétiskolába járt, továbbá bizonyos, Kijevben elkövetett tetteit, és most, majdnem fél évszázad múltán, ettől a hajdani kadéttól függjön, hogy boldogok lesznek-e az ő gyermekei? Miféle képtelen, fantasztikusan hülye helyzet, ha komolyan meggondoljuk! De ha nem, hát semmi különös. Egészen hétköznapi hülye helyzet” - elmélkedik az öreg figyelemreméltóan. Pavel Jevgrafovics tudja, hogy az utat, melyen járt, „a sodrás jelölte ki”, és „korántsem egzakta matematikai számítás”. Ez esetben pedig valóban egészen hétköznapi hülye helyzet, hogy az ő családjának jelenlegi boldogsága az egykori osztályellenségtől függ: a sodrás vak erő. Jól tudja, hogy hiba történt Migulinnak a perében is, és az öreg megpróbálja legalább ennek az egy embernek az esetében összegyűjteni az ártatlanságát bizonyító igazságot, de sikertelenül. Úgy hal meg, hogy végső meggyőződése: „Meg lehet ölni egymillió embert, le lehet taszítani trónjáról a cárt, véghez lehet vinni egy nagy forradalmat, föl lehet robbantani dinamittal a fél világot, de nem lehet megmenteni *egy embert*.”

Trifonov művében hallatlan erővel mutat rá arra, hogy a történelem mennyiségi, tömegsodrásra építkező korszaka minőségbe csapott át: egyéniségeket hozott létre. Az arctalan tömegnek millió és millió arca lett, tehát mennyisége helyett a továbbiakban a minősége lesz döntő. Minden egyes emberre szükség lesz, és ehhez olyan történelem kell, melyben minden egyes embert meg lehet és meg kell tartani az ügynek, az ügyeknek pedig méltóvá válni az emberekhez.

Az öreg felismeréseinek láncolata azonban kérdőjeleket hagy maga után, melyek megválaszolására Trifonov nem vállalkozik, s ez érthető. Olyan öregember történetét írta meg, akinek azt jelentette a fiatalság, hogy „még nem válhattam önmagammá”, s azt jelentette az öregség, hogy „megszüntem önmagam lenni”. Hosszú élete folyamán azt kellett tapasztalnia, hogy sohasem volt fontos, mit gondol az átéltekről, hanem az, hogy mit képvisel az áléltekben. De ha dezintegráció jön létre tett és gondolat között - lásd Migulin esetét - öregkorára az ember csak magát a szakadékot őrzi meg, azt a tényt, hogy valahol valamiben nem egyezett önmagával. Pavel Jevgrafovics tudja, hogy már nem képes megfogalmazni a leszűrt tapasztalatot, s tulajdonképpen ez pusztítja el. De Trifonov mégis az ő alakján keresztül üzeni az egész emberiségnek: higgyetek magatokban, erre egyetlen életkorban sem késő!

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1980/12. 764-769. p.

Női argonauták

Női szabadságharcosok a világirodalomban

Mikor Balzac megtervezi Emberi Színjátékát, korának háromezer jellegzetes alakját kívánja megrajzolni, mivel meggyőződése szerint minden nemzedék ennyi típust mutat fel. A világirodalom változást igénylő, emancipációjukért, szabadságukért küzdő női alakjait bemutatni aligha volna kisebb vállalkozás, hacsak nem értelmezzük ezt a kifejezést igényesen, csak azokra a nőkre figyelve, akiknek megteremtésével az író felkelti korában (vagy az utókorban) azt a törekvést, hogy változtassunk azon, amin érdemes változtatni. Eközben akárkivel küzdenek meg a szereplők életük folyamán: ellenfelük mindig az a társadalom, amely társuknak, a férfinak a nők fölötti uralmát rögzíti.

MINDANNYIAN IBSEN BABAOTTHONÁBÓL BÚJTUNK KI

Delejországnak a biztonságos család, ide igyekszik minden nő évszázadokon keresztül. Az azonban, hogy a házasságban a férfi-nő egyensúly körül valami nincs rendben, már az ókorban felvillan a nagyok tollán. Danaosz lányai hasztalan menekülnek Aigüptosz fiai elől, mégis rákényszerülnek a nászra, és a nászéjszakán - egy kivétellel - valamennyien megölik férjüket. Aiszkhülosz irgalmatlan Danaidái azonban nem ezzel a tetteikkel, hanem az alvilágban rájuk mért büntetéssel váltak szimbólummá: ők azok, akik korszóikkal hasztalan hordják a vizet, a hordónak, amit meg kell tölteniük, nincs feneke, éppúgy, ahogy tettüknek a kor ítélete szerint nem volt alapja. Hüpermnésztra, az egyetlen kegyelmező utódai kerülnek Argosz trónjára. Nagy jutalom ez: az anya dinasztiaalapítóként láthatja önmaga fizikai folytatását gyermekeiben. Ebbe a bölcs ítéletbe századok nyugszanak bele, a nő lassan egyre inkább anya, férje magjának kihordója, gyermekeinek gondozója, semmint teljes jogú ember.

Dante *Isteni Színjátékában* azonban, mely „tíz néma évszázad kifejezése” (Carlyle), hirtelen a férfi eszményképeként jelenik meg Beatrice, az elérhetetlen, akit követve a költő eljut a csillagokhoz. Dante „homo novus”, új ember, aki azt a nőt keresi, aki Beatrice, azaz „boldogító” (Dante hangsúlyozza, hogy hölgyének ő adott nevet, bár valóban létezett), s mikor eszményképe meghal: kiáltványban közli a világ fejedelmeivel, hogy a földről kihalt minden szépség, mert Beatrice meghalt, elpusztult minden érték, mert Beatrice meghalt, az emberiség boruljon gyászba, mert Beatrice meghalt. Az eszménykép halála mögötti fájdalom láttán Giotto, a festő méltán jegyzi meg: „*Volt egy Dante és lesz egy Dante, de számunkra nincs már Dante...*”

A művészi diagnózis igaznak bizonyult: a középkori polgár nem keres eszményképet, inkább buzgón látogatja a kurtizánok utcáját, és Boccaccio remekül szórakozik és szórakoztat Ámor rabjainak buja játékaival. A XIII. és XIV. század két véglete, az eszménykép és a kurtizán, Beatrice és Fiametta, majd a Dekameron házasságtörő asszonyainak sora remek formában védelmezi a nők jogait, hogy ne sülyedjenek férjeik pénzért vásárolt élvezeti cikkévé. Kora vulgarizáló közfelfogása azonban Boccacciót pikáns történetek kétes értékű írójává teszi, s csaknem két évszázadon át nem engedi érvényesülni azt a szabad szellemet, mely emberként ítéli meg az asszonyokat.

A XVI. század végén és a XVII. század elején Shakespeare elsőprő erővel jelentkező génusza vígjátékaiban - a legjobb boccacciói hagyományokat folytatva - állítja elénk a „makrancos hölgyet”, a „windsori víg nőt”, a számárba szerető amazonkirálynőt. Színjátékaiban megjelennek az első maradandó nőtípusok: a szerelemért oly különböző módon meghaló Júlia, Ophélia, Kleopátra; a szülői szeretetet oly különbözőképpen értelmező Lear lányok, Goneril,

Regan és Cordélia; az áldozattá váló Desdemona, s a gyilkosságra bujtó Lady Macbeth. A paletta a szivárvány minden színében ragyog ugyan, de amit a mester fest, csupa járulékos viszony: a nő a férfiak világának függeléke, kiegészítője.

A XVIII. században ítélőszékbe emelt értelem kemény ítéletet mond a nők élvezeti tárggyá süllyesztéséről. Goethe szelíd Margitjának azonban még mindig nincs más ellenpólusa, mint Szép Heléna: az egyikre testével kíván rá a férfi, a másikra esztétikai igényével. A *Vonzások és változások* felvilágosult hölgyei alaposan megtépázzák a házasság mindenható nimbuszát, de kitörni belőle nem tudnak.

A francia forradalom felfrissítette a levegőt a modern XIX. század számára, melyben az igazság és a szabadság a társadalom meghirdetett támaszai. A nagy gondolkozók igazságot és szabadságot keresnek, de képmutatást és elnyomást találnak, s a század hatalmas eszmék születésének kohójává válik. Ezek közül egyik a női emancipáció gondolata.

Ez a század adja a Brontë nővérek józan nőalakjait, akiknek fizikai gyengeségét és igénytelenségét meglepő lelkierő és letörhetetlen szabadságvágy egyensúlyozza. Az *Üvöltő szelek* hősnője még elpusztul, mert nem tudja magát anyagilag függetleníteni, de Jane Eyre és Ágnes Grey elérik a munka általi önállóságot. Ez a század adja Madách Éváját, Ibsen Nóráját, a francia Emma Bovaryt és az orosz Karenina Annát. Három úton indulnak el ezek az asszonyok, immár nemcsak a lélek belső útjain bolyongva, hanem keményen küzdve a társadalmi előítéletekkel. Az ember tragédiájának Éva-képe összegzése és lezárása a bibliai ősasszony fejlődéstörténetének: a derék oldalborda hű kísérő és bájos kísértő; ideál, aki előbbre visz; csapda, aki bezár. Ámde Éva nem felelős önmagáért, Ádám álmát kénytelen megélni, Ádám gyermekét kénytelen megszülni. Önmaga nincs sehol. Erre a társadalmi légüres térre érez rá Emma Bovary és Karenina Anna is, noha kitörnek a házasság szorításából: Flaubert és Tolsztoj tollán apokaliptikussá válik az a társadalmi hajsza, mely öngyilkosságba kergeti őket. Alakjaik úgy törnek át az idők kódén, mint akik legalább lázadni voltak képesek tulajdonként kezeltetésük ellen.

Anna és Emma kitörnek, de nem emelkednek ki a „vidéki erkölcsökből”. Vívódásaik gondolkodásra készítetik a kor íróit. Hatásukra születik Maupassant Egy asszony életének megható Jeanne figurája, Dosztojevszkij Félkegyelműjének szándékos rossz-jó párhuzama, Nasztaszja és Aglaja. Dumas önfeláldozással megneemesített Kaméliás hölgye, Fontaine Effie Briestje, akiknek hatása és példázat volta napjainkig tart.

Az emancipáció első tette azonban nemcsak a szerelem és önfeláldozás melletti döntés, hanem a felelősségvállalás önmagunkért. Ezt a lépést először Ibsen Babaotthonának Nórája teszi meg, amikor nem táncol többé tarantellát az ő Helmerje felvidítésára, s a jövőendő életet nem úgy képzei el, mint egy férfitől való örök függést, hanem saját lábára állva kilép az életbe. Egyszer s mindenkorra.

Ez a parányi női lépés hatalmas történelmi ugrás volt. Shaw, a féktelen tréfacsináló sem tudta magát kivonni hatása alól, s mikor egy emancipációs vita résztvevői megkérdezték tőle, szerinte ki volt a világirodalomban az első igazi nő, habozás nélkül azt válaszolta: „Ibsen”.

G. B. SHAW LELEPLEZÉSEI

Ifjúkorában a hatalmat imádta, élete derekán a hatalmat szolgálta, öregkorában pedig az egész világ fölötti hatalmat gyakorolta Caesar. De hatalmából hiányzott a nagyság, mert ő, aki félig állat, félig isten, hiába kereste a „magához hasonló lények társaságát”, a föld tele volt emberekkel, csak emberekkel, akikből hiányzott minden isteni. Caesar átlépett már minden-fajta Rubiconon, legyőzte minden ellenfelét, és tudja, hogy fel fogják ajánlani neki a koronát. A viláгурalkodó szerepére azonban még nincs készen, ez elől menekül futva Egyiptomba -

látszólag utolsó ellenfele, Pompeius fejéért - voltaképp álmához, a Szfinxhez. S amikor szembenéz egymással a jövő világ ura és a múlt rejtélyeinek rejtélye, amikor Caesar arról panaszkodik, hogy sehol sem talált még egy Caesart, azaz rokon lelket: a titokzatos mancsokban megjelenik egy gyermeklány árnyéka. Ez az időszámítás előtti bakfis, aki Shaw zseniális ötlete szerint úgy emelkedik ki a Szfinx mancsából, mint Vénusz az óceán habjaiból, viharos gyorsasággal tanulja meg az uralkodás mesterségét, és a római megérti, hogy ez a hódítása „*Caesar minden hódítása közül a legveszélyesebb*”. Mert közben Kleopátra is tanítja Caesart arra az ő, vérében hordozott tudásra, amellyel hatalom és szerelem összefügg, amiért Kleopátra árnyéka évszázadokra vetül rá: mint férfit teremtő nő szimbóluma. A szfinx leánya így vall Caesarnak: „*Királyá teszek minden férfit, akit szeretek. Téged is királyá teszek. Sok fiatal királyom lesz, erős, gömbölyű karú fiatal emberek, és ha rájuk unok, halálra korbácsolom őket; de te mindig a királyom leszel: az én kedves, bölcs, jó öreg királyom*”. A vén római, aki sokkal bölcsőbb Kleopátránál, kénytelen megérteni, hogy mindössze két választása van: vagy az öregség óriási hátrányával küzd azért, hogy egyetlen maradjon, vagy elfogadja, hogy ezen a szíven osztozni kell. Az utóbbit választja, s amikor távozik: megígéri Kleopátrának Antoniust, azt a szerelmet, mely már nem az ő világa.

Ez a mű nemcsak Caesar tisztelgése Kleopátra előtt, hanem Shaw tisztelgése a nők előtt is. Tudatosan az Antonius-kapcsolat előtti Kleopátrát mutatja be, cigánykirálynő és szent macskák leszármazottját, akinek alakjába beleszötte a sokszeretőjű, kielégíthetetlen Szemiramiszt, s a bölcsesség által lenyűgözött, sőt legyőzött Sába királynőjét. A Caesar és Kleopátrában nemcsak Caesar teremti meg Kleopátrát, hanem Kleopátra azt a Caesart, aki a legtöbbet adja neki: Antoniust, aki korántsem lesz Kleopátra egész élete, csak annak jól megérdemelt jutalma. Ugyanaz, ami Kleopátra volt Caesar számára. Shaw első leleplezése, hogy nincs egyirányú értékrendszer - a férfitől a nő felé haladva, hanem minden fordítva is igaz.

Másfél évtized múlva újra egy ókori témát ír meg a modern környezetbe gyúrt *Pygmalionban*. A Pygmalion társasági hölgyé faragott Lizája szintén túllép alkotóján, Higginsen, és inkább választja a korántsem zseniális, de annál szerelmesebb Freddyt, mint azt, aki megalkotta. Vajon miért? A kérdés annyira foglalkoztatja az író, hogy nemcsak a művel, hanem a műhöz írt utószavával is tisztázza: Liza azt választja, aki „*nem ura és parancsolója*”. Shaw-t mérhetetlenül izgatja a nemek harcának irreverzibilisnek látott folyamata. Visszaletten Liza-Galatea útjától, de pontosan ábrázolja, hogy Higgins-Pygmalion már Nietzsche szellemi gyermeke, aki szerint: „*Ha asszonyhoz mégy, ne feledd az ostort*”. - „*S a nők, csakúgy, mint a férfiak, bámulják azt, aki erősebb náluk. De más dolog bámulni az erőt, s más dolog a járma alatt élni*” - hangzik Shaw második leleplezése.

Shaw Szent Johannája az a nő, aki maga teremti meg önmagát, de az igazság érvényre juttatásában mégis a férfiaktól függ. Hiába követik tömegek, ország- és királyteremtő ereje megtörik az érsek szavain: „*Csak mi, és senki más, csak mi állhatunk közéd és a máglya közé...*” S mivel igazságuk nem Johanna igazsága, természetesen nem állnak oda. Johanna pontosan tudja, hogy ez a kétfajta igazság a körülményektől való félelemben különbözik, bátran a szemükbe vágja: „*Hol lennétek ti most valamennyien, ha én ilyenfajta igazságokat tanultam volna meg?*” Johannának éppen azért kell elpusztulnia, mert államalkotó, hiterősítő, jellemformáló igazságai nem illenek bele kora államférfiainak kompromisszum-posványába. „*A világi hatalom mindenkiből gazembert csinál*”, kivéve a Johanna-karakterű igazsághordozókat - hangzik Shaw harmadik leleplezése.

A *Candidában* Shaw világgá kiáltja, hogy a világ úgy, ahogy van, a lehető legrosszabbul van. És ez seholsem olyan súlyos, mint a férfi-nő viszonyrendszerében. Candida azért marad a férjével, mert az így vall neki gyengeségéről: „*Te vagy nekem az anyám, a feleségem, a nővérem, minden szerető gondoskodás összessége te vagy nekem!*” Candida tudja, hogy

felvilágosult férfi nem kívánhatja a nő megháromszorozódásával terhelni a szerelmet. De még tűr, bár türelme már nem szerelem. A férfiak egyre több terhet hárítanak a nőkre, s ezáltal a nő fejlődik, a férfi viszont egy helyben topog: ez Shaw negyedik leleplezése.

Az ember és felsőbbrendű emberben a nő, Anna, a „nagy vadász” szerepére kényszerül, mivel a kor igénye szerint a lehető legtokéletesebb apát keresi jövő generációjának, a felsőbbrendű embernek. Még jelen sincs, már így beszélnek róla a férfiak: „Ez a lány el fog követni minden bűnt, amit csak tisztességes nő elkövethet. Mindent ránk ken majd, nekünk pedig nem lesz több hatalmunk fölötte, mint két egérnek a macska fölött”. A férfiak azért félnek Annától, mert az a férfiak által ráosztott szerepeket ellenük, és egyben a maga javára fordítja. Kiszemeltjének nem kell a házasság, mivel véleménye szerint: „az igazi művész inkább elnézi, hogy éhezzen a felesége, hogy mezítláb járjon a gyermeke, hogy küszködjön a megélhetésért a hetvenéves öreg édesanyja, semmint hogy olyasmivel kelljen foglalkoznia, ami kívül esik a művészetén”. Anna látszólag naivan ámul ezen az alkotás iránti egzaltáción, ugyanakkor bebizonyítja, hogy a házasság nemesít, ahogy ezt évszázadokon keresztül a férfiak prédikálták a nőknek. Shawban van annyi sziporkázó szellem, hogy örüljön ennek. A férfiak eddig teremtett világa buta és erőszakos, s ha ilyen is marad, el fogják a világot pusztítani, sejtí meg a világháború előrevetülő árnyékában. A nők örök szövetségeseivel, Mefisztóval mondatja ki a kritikát: „az élet iparágaiban az ember nem talált fel semmit, de a halál iparágaiban bezzeg felülmúlja még magát a természetet is...” Shaw mellett foglal állást, hogy neme, amelynek a halálban áll a hatalma - megérett a nők általi megnevesítésre. Ez G. B. Shaw ötödik leleplezése.

OSTROM AZ ÖNMEGVALÓSÍTÁSÉRT

Tolsztoj a házasságból való kitörést összefűzte a nők társadalmi önmegvalósításukért folytatott küzdelmével. A *Háború és béke* Natasája és Marija hercegnője még csak férjük eszmérendszerét teszik sajátjukká. A Kreutzer szonáta hősnője (szegénykének még neve sincs, csak „Pozdnyisev felesége”) fellázad az ellen, hogy „a nőnevelés mindig a férfiak érdekeit tekinti”. Mikor eleget tesz gyerekszülési kötelezettségeinek, amivel férjének a társadalom elvárásai szerint „tartozik” - szeretne egy kicsit a saját hajlamainak élni, szeretne zenélni. Ártatlan óhaja az életébe kerül. A férj nem bírja elviselni, hogy felesége olyan lelkiállapotba kerüljön a zene által, mint amilyenben a zeneszerző volt, amikor művét megírta. „Azt kívántam, hogy a feleségem ne óhajtsa azt, amit óhajtott” - vallja Pozdnyisev. A kor nem ítéli el tettéért. A nőnek nincs joga feldúlt lelkiállapotba hozni urát és parancsolóját saját lelkének elszakadási kísérleteivel. Csak azt kapta, amit megérdemelt. A Kreutzer szonáta legfélelmetesebb momentuma, hogy a gyilkos férj jut el leghamarabb tette elítéléséig. A kortársak még ott topognak, ahol ő tartott a tette előtt. A nő törekvése lelki énjének felszabadítására még nagyobb véteknek számított, mint testi énjének felszabadítása.

Ugyanakkor D. H. Lawrence regényeinek megjelenése sem jár kisebb megrázkódtatásokkal: kortársai antimoralistának tartják, s annyira érzékinek, hogy az már felülmúlhatatlan.

Lawrence regényeinek útja botrányok sorozata: a Szivárványt közszeméremsértés vádjával betiltják, a Szerelmes asszonyokért perbe kényszerítik, a *Lady Chatterley szeretője* c. művéért pedig kiközösítik az ún. jó társaságból. Ugyanakkor az egész ún. jó társaság falja és másolja a *Szivárvány* és a *Szerelmes asszonyok* hősei, Ursula Brangwen és húga, Gudrun szerelmi életét, nem látva mást, csak végre, végre, végre felszabadult ösztöneiket. Holott a két lány számára az ösztönök felszabadulása csak önmegvalósításuk előjátéka, gondolataik a társadalom családközpontú politikai felépítéséről elutasítóak, mert annak „minősége elképesztő. Pater familias nevet, szórakozik és fél pennyket dobál, mater familias szétterpeszti zsíros térdeit, és eszik folytonosan, szünet nélkül eszik”.

Mindkettőjüket az taszítja, hogy koruk társadalmában kizárólagosan a házasság fejezi be az ember fejlődését. Lázasuk az önmagukban is teljes, munkában önállósult nők lázadása az ellen, hogy éppen akkor tekintik őket embernek, ha felévé, azaz feleségévé válnak egy férfinak.

A Brangwen lányoknak nincs más útjuk, mint megpróbálni felfogásaikat elfogadtatni a férfival, akit választottak. És már az is nagy szó, hogy választhattak! Apjuk gondolkodásra nevelte őket, s mikor Birkin megkéri Ursula kezét, az öreg Brangwen morcosan adja tudtára: *„Inkább lássam a lányaimat holtan, mintsem azt, hogy készséggel rendelkezésére állnak az első férfinak, aki füttyent nekik!”*

Akit ilyen apa nevelt, az felnőtt egyszer s mindenkorra.

Birkin kénytelen megérteni, hogy a Brangwen házban a nők kiskorúsága véget ért. A két férfi - az apa és a jövőendő férj - azonban csakhamar szövetségessé válnak, Ursula annyira nem siet férjhez menni. Mi lesz, ha egyáltalán nem is akar majd? A vívódó nő lelkivilágának nyomon kísérése Lawrence mélylélektani bravúrja. Véleményem szerint ez az, ami igazán kihozta sodrából kortársait. Ursula úgy érzi magát, mikor elküldi kérését, hogy „veszedelemből menekült”. Ettől kezdve „ragyogó volt, sérthetetlen, szabad és boldog, tökéletesen felszabadult ebben a higgadságban. Apjának bele kellett tanulnia, hogy észre se vegye a lány derűs önfeledtségét, különben beleőrült volna. Teljes szembenállás sugárzott a lány lényegéből és minden hozzá tartozó tárgyából”. Ennek a szembenállásnak a láttán az apában pokol tombol, a kérésben számkivetettség. Nem értik Ursulát, pedig szeretik. Lawrence biztos kézzel mutat rá, hogy az emancipált nő nem áll meg azon a ponton, ahol a férfiak felszabadítják, hanem öntörvényei szerint továbbfejlődik. Illetve továbbfejlődne, ha lehetne. Ámde Ursula szétnéz a világon, és sehol sem találja meg életterét. El kell fogadnia a házasságot, nem tehet mást, mint igyekszik legalább ennek kereteit elviselhetővé tágítani.

Húga, Gudrun, akinek nemcsak munkája van, hanem művészi elkötelezettsége is, már képtelen megtenni ugyanezt. Lépteit tragédiák, orgiák és szexuális kielégüléssé primitivizált kapcsolatok kísérik. Boldogtalanná válik, mert a művészet világát nagy erejű és lélektelen hímek birtokolják, ide belépni nem engedik.

Gudrun önérzetében sértve „Kleopátrára gondol. Kleopátra biztosan művész volt: kiragadta a lényegét a férfiból, a legutolsó érzést is kisajtolta belőle, aztán elhajította az üres héjat... Végeredményben mi más a szerető, mint fűtőanyag az ihlethez és finom megértéshez, amire a nőnek szüksége van a művészetében, az érzéki megismerésből fakadó tiszta, tökéletes tudás művészetében.”

Gudrun taszítja kérésének és szeretőjének, Geraldnak a gazdagsága, biztos egyformasággal folyó hétköznapijai, untatja Don Juan volta melletti emberi jelentéktelensége. Inkább választja a férfinak jóval jelentéktelenebb, de művész Lörkét, akinek mindegy, hogy szép vagy csúnya a nő, száz- vagy ezeréves, gazdag vagy szegény: „inkább az ész, az a bizonyos megértés” kell neki, az is addig, amíg adják.

Mit is kezdet volt a kortárs ezzel a vesztett lázadó nővel, aki felrúgja a társadalom összes féltve őrzött tabuját - házasságot, családot, anyagi biztonságot, sőt a vadonatúj jogot az eddig elitelt érzéki szerelemhez - és hagyja szakadékba ugrani a férfit, aki mindezt biztosította volna neki. Gudrunnak Lörke kell, mert az „szabad egyéniség”, és van benne „megértés a nő iránt”. Vele tűnik el Drezda forgatagában, és ez a két nyugtalan lélek Lawrence ítélete szerint minden kétséget kizáróan találkozott. Mert Lörke már többre vállalkozik a nők érdekében, mint Brangwen, Birkin vagy Gerald: ő elfogadja és tovább építi az alkotó nőt. Nem törődik azok ítéletével, akik ezen az úton nem bírják követni.

AZ ELVARÁZSOLT LÉLEK FELÉBRED

A férfiak felelőssége a nők fejlődéséért a XX. században az irodalom mondandói közül a legrangosabb helyet vívja ki. Kaffka Margit *Színek és évek* című művének hőse, Pórtelky Magda döbbenetesen halad a csipkék és kalapok, bálók és gyerekszülések, befőzések és nagymosások szegélyezte úton, amelynek - jól tudja - csak a férfiak számára van értelme. „*Mindez egy férfiért! Ez a látszatja nélküli, mindennap újra kezdődő, apró robotmunka: a háztartás gépezete!*” - hökken rá az anya-feleség nimbusz mögött húzódó cselédszerep lényegére. A családfő frissen vasalva, patyolattisztán elindul, hogy tegye, ami élete értelme. Ha megbukik az alispánválasztáson, föbe löheti magát, nem tartozik tetteiért elszámolással sem feleségének, sem gyerekeinek. Hogy mi lesz velük?! Az ő dolguk. Pórtelky Magdára újabb házasság kényszerül, nincs más alternatíva. Kaffka Margit megdöbbenő tárgyilagossággal mutat rá, hogy Pórtelky Magda csak öregasszonyként lehet önmaga. Miután eltemette két férjét, gyerekei családot alapítottak, végre van ideje végiggondolni az életét. De akárhogy forgatja, ugyanarra az eredményre jut: sohasem volt más választása. Nem csapja be önmagát azzal, mintha mindezt ő akarta volna. A többi, a harmónia a társadalommal: illúzió, „messzi élet”.

A hősnőt, aki ezt a messzi életet közéről és teljes egészében éli át, Romain Rolland teremti meg Az elvarázsolt lélek *Annette Rivière* alakjában. Annette nem jár a férfiak által nők számára kijelölt ezeréves úton; nem lesz belőle feleség, él saját belső törvényei szerint. Belesodródik ugyan a menyasszonyságba, de vőlegénye családjánál tett látogatásának egész ideje alatt csak arra koncentrál, nehogy valami olyat tegyen vagy mondjon, amivel „elkötelezte, odaadta” magát. És ezt nem a teherbe esésre érti: akarja a szülést, de a gyereket maga akarja felnevelni, nehogy a család „megegye” ezt a jövődő életet a szeretettel való zsarolással.

Annette szerint mindenkit az határoz meg: mivé teszi azt, akit szeret. Julien nem érti ezt a mércét, nem fogja föl, hogy előtte áll „az új asszony”. Ez az asszony „*szabadon rendelkezik magával, s csak magával szemben vannak kötelességei*”, ebben az emberben olyan magasan lobog az egész emberiség iránt érzett „életláng”, hogy bárhol van is, megteremti körülötte „erkölcsi hazáját”.

Ezt az asszonyt már az általános emberi tartja „elvarázsolva”, s előbb „az Emberiség Jogának demokratikus axiómájában” hisz, majd rájön: „Nincsenek Jogok. Az embernek nincs joga semmire. Semmi sem az övé. Kell, hogy meghódítson mindent, újra, minden nap”. Ezzel a gondolattal jut el az „aktamentes anyaságig”, mely nem méricskél, hogy ezt adtam, mit kapok érte, hanem a „megszámlálhatatlan szellem” folyójává válik, melyben minden elem össze van keverve, minden vágnak és reménynek folyója: Rivière.

Annette nem fél az érzésektől, de nem engedi, hogy csapdaként csattanjanak körülötte. „A szívem vak. Az én dolgom, hogy vezessem”, rögzíti fegyelmezetten, s mikor találkozik Philippe-pel: elmenekül, nehogy az érzés „összemorzsolja”.

Romain Rolland hosszan időzik ennél a viszonylag jelentéktelen epizódnál, mert hősnője itt tanulja meg, hogyan kell „az ember helyett az érzést megsemmisíteni”, hogy továbbra is szabad maradjon, és semmit se veszítsen önmegbecsüléséből. Annette „új lelket szül”, vakmerőbbet az előbbinél is, s élettől, emberektől kapott sebekre „visszavágásai úgy hullanak, mint egy-egy nyakleves”. Pedig nem lett kegyetlen, csak megértette, hogy - tisztelet a ritka kivételnek - „*a férfiak órája néhány évszázaddal későbben jár*”.

Marc, Annette fia is mulatva hallgatja, mint fújja apja, Brissot, a „Halhatatlan Elvek kürtjét”, és igazat ad anyjának, hogy nem vállalta ezt a férfit. Azzal a büszkeséggel tekint anyjára, hogy „*egyedül jár, aki elől jár*”, következésképpen nem is bízhat senkiben és semmiben. „*Bízn? Kiben? Miben? Magamban? Az életben? Micsoda bolond beszéd! Mit tudok róla?*

Mit is kell tudnom róla? Aki a jövőre akar építeni, az a tetőn kezdi az építkezést. Csak tegyék ezt a férfiak! A föld egyelőre nem szalad ki a lábam alól. Mindig tudni fogom, hová tegyem le a lábamat!” - rögzíti gondolatait Annette negyvenöt éves korában. Nem jut „sötétlő erdőbe” az emberélet útjának felén, mert számára a jelen mindent elfoglal. „Éva anyánk helyében Annette habozás nélkül leszakította volna az almát. Nem lett volna olyan alattomos, hogy Ádámmal szakíttassa le” - foglalja össze az író korának új asszonyképét ősi példázattal. Annette nem magáé, azaz nem önző, hanem önmagáé, azaz öntudatos. Sőt, azzá tud tenni másokat is.

Romain Rolland Annette Rivière alakjában megteremtette azt a nőt, aki tudja, hogy „szenvedni annyi, mint tanulni”, ezért büszke szenvedéseire, mert mindent megértett általuk. Főnixként számtalan halálból születik újjá, mindig erősebben, mintha a végzet „létrafoknak” használná eddig még ismeretlen céljaihoz. „Végzet vagyok”, - ez Annette utolsó gondolata is, s bár nem mondja ki - mindenki megértette, aki ismerte őt.

Romain Rolland nagy regényében az elvarázsolt lélek felébredt, a nő megtalálta identitását önmagával. Csaknem fél évszázadon keresztül az írók ezt írják tovább, ha nőkről írnak. Mauriac *Tékozló szív* c. művének Thérèse-e már tudatosan vállalja azt, hogy az öntudatra ébredt nő „törvényen kívül” születetté vált. Tudja, hogy szíve mindörökre „éhségtől haldokló szív”, amit hiába kíván odaadni „egyetlen negyedórányi, érdektelen gyengédségért”, a hibásan értelmezett emancipáció következtében az érdekek az érzésekbe is bevonultak, tehát az elidegenedés megállíthatatlan: „ők: ŐK” - „én pedig ÉN vagyok” állapítja meg halála óráján, azaz az „Éjszaka végén”.

S ugyanígy bukkan elő a meg nem értés és sötétségéből Durrell Alexandriai négyesének Justine, Clea, Liza alakja, a modern nők előfutárai. Ezeket az asszonyokat már nem viszik végérvényesen tévútra ösztöneik, ismerik az ész fegyelmét, s átlépnek a házasságba zárt nő kiszolgáltatottságának személyiségzavarain. Tudják, hogy valamiben mindenki bűnös, valakit mindenki elhagy. A nők kijárták az érzelmek iskoláját, a házasság és család iskoláját, és elvesztették illúzióikat. Új élettartalmat kellett keresniük.

A SZÁZSZÁZALÉKOS NŐ VÍZIÓJA

Németh László nőalakjai a rég elfelejtett édenkert rejtélyes vendégeit idézik, akiknek születésüktől halálukig számtalan megfejthetetlen titkuk van. Kemény századok tették szinte némává ezeket az utódokat, hallgatag lázadók ezek az asszonyok, alig beszélnek. De örökké cselekszenek: permanens szembenállásként a történelemmel. Az *Iszony* Kárász Nellije úgy undorodik attól, hogy a házasság által birtokolhatóvá tették testét, lelkét, hogy megöli férjét. Nem magát, mint Karenina Anna vagy Emma Bovary, hanem a férfit, akinek a nő magántulajdona. A Kreutzer szonáta ellenpólusa ez a nő, és szinte történelmi befejezése is. Mintha Kárász Nelli számtalan megnyomorított nőért hajtotta volna végre tettét. S az író nem is mér rá büntetést, Nelli tette rejtve marad a világ előtt. A házasság nem szentség ebben a műben, hanem inkognitóban utazó bűn. Itt már a kor hibás, mely ezt az évszázados lomot továbbra is fönn akarja tartani.

Az ötven évet felölelő monumentális nagyregény. Égető Eszter 1898-tól 1948-ig ívelő története már valóságos vádbeszéd. Eszter eltemeti szinte egész családját, a maradék szétszóródik Dél-Amerikában, vagy a hazai történelmi csapdák foglya. S Eszter csak nézi ezt, ott jár-kei a forradalmi tettek peremén, félénken meg-megérinti habzó tajtékait, de sodrásuktól visszaretten. Kezét minduntalan visszafogja a szegénység és az osztályadalmi megegyezéssel perifériára szorított asszonysors. Ebből tevődik össze a „csomorkányiség”, amelyből kitörni lehetetlen.

Az író rendkívüli mondanivalóval kísérletezik az Égető Eszterben: annak kimondásával, hogy az anyagi gond nemcsak forradalmasíthat, hanem éppen ellenkezőleg, leszoktathat a forradalmiságról, ha vidékies borzadással párosul minden „rendezetlenségtől”. Eszter számára a REND: Csomorkányon családokat alapító gyerekei lettek volna egy sereg unokával és az automatikusan megült családi ünnepekkel. Politizáló nagyobbik fia, stewardess lánya, latin-amerikai ültetvényessé vált kisebbik fia, lokálmúltú menyee, aki egyszerűen Eszter nyakába varrja unokáját - már nem „rend”, de még csak ígéret sem. Gandhi meggyilkolásának hírére Eszter reménytelensége az egész világra kiterjed, s úgy érzi, „vége az emberiségnek”. A csomorkányság tehát nem hisz abban, hogy az emberben a legjobb minden körülmények között tovább él. S mivel az égetőeszterek számára a család volt az emberben a legjobb, széthullásával széthull az ő jövőjük is.

Németh László szánja ezt az asszonytípust, de akikre a jövőnek szüksége van, azt az Irgalom Kertész Ágnes alakjában teremti meg. Ágnes orvostanhallgató, és kívülállóként nézi végig anyja késői szerelmének visszataszító „hormonhullámain”. Szakszavas józansággal elemzi saját érzéseit is évfolyamelsőjük iránt, aki megkéri a kezét, mert másképp nem kaphatja meg. De Ágnes összehasonlítja ezt a leánykérést a sánta Halmi Feri hallatlan humanizmusával, felsőbbrendűséget játszani nem tudó, de önmagát teljes egészében adó emberségével, s az utóbbi mellett dönt. Kertész Ágnes az a nő, aki nem téved el szabadságában, s már nemcsak saját magáért és jövőjéért érez felelősséget, hanem az egész emberiség iránt.

Vladimír Páralt méltán ragadja magával az a kérdés: a jelen eszközei és lehetőségei milyen nőtípust tesznek uralkodóvá. A nem mindennapi kérdésre nem mindennapi választ ad A százszázalékos nőben. Soňa Čechová gyönyörű, független, szereti a munkát, megvan a magához való esze, de képtelen érvényesülni mindaddig, míg meg nem jelenik a titokzatos Manek Mansfeld, aki megkezdí Soňa „távírányítását”. Megteheti, mert ahogy Soňa az ideális férfit keresi, úgy Manek az ideális nőt, céljaik találkoznak. Manek rövid levelek és táviratok útján sugallja a lánynak a következő lépést, aki addig halad ezen az úton, míg átlagos színvonalától eljut a minőségi anyagból gyúrt személyiségig, s természetesen felkutatja szinte nyomtalanul eltűnő irányítóját. A százszázalékos nő ekkor kénytelen rádöbbsenni, hogy lényének alkotója egy impotens félkegyelmű, aki irodalmi ambícióit az életben is ki akarva próbálni, „magán-Kleopátrát” alkotott belőle, hogy általa álljon bosszút mostohaapján. „Egy kisfiú kezében voltam” - ismétli magában többször egymás után Soňa, amiben az a szörnyű, hogy nem tudja eldönteni: az lenne-e ő, akivé mostanra vált „NÉLKÜLE”?! Ez a kérdés Páral igazi mondanivalója, amelyre művének alcímével is figyelmeztet: „Regény mindenkinek”. Az ideális nő tehát létrejöhet, mert a férfiak elképzelései a tízévesek szintjén mozognak. Emlékezzünk Heródes esengésére: „Ó, Salome, Salome, táncolj!”, vagy Sahriar szultán könyörgésére: „Seherezáde, mesélj, mesélj!” „Soňa - biztosít minket Páral - beutazza Európát és Indiát”, cselekedni fog. „Alkotója” pedig tovább álmodozik róla.

Hogy mivé fajulhat „a százszázalékos nő víziója”, erre ad választ Páral legnagyobb könyve: a *Gyilkosok és szeretők*. Fekete sziklákon áll Ústí várának festői romja, vele szemben gigantikus bazaltkúp veti a városra árnyékát, s közöttük hömpölyög az óceán felé igyekvő, vegyszertől feketévé szennyeződött vízű Elba. Itt épült fel Ústí nad Labem, Páral városa, ahonnan útnak indítja rettentő „haláltáncregényét” a kelet-európai Emberi Színjátékot. A *Gyilkosok és szeretők* alcíme: „A szenvedélyek és a kielégülés magazinja a 2000 előtti évekből”. Szereplői valamennyien a várost uraló Kotex monumentális gyáranak dolgozói, és valamennyien Ústí nad Labem egy csendes utcájának 2000-es száma alatti házban élnek. „Számukra most már minden meg van nyerve” - nevet Páral, ami konfliktus maradt, az annyi, hogy egy házon belül milyen komfortú emeleten vagy alagsorban laknak a vezetők és beosztottak, másképpen ostromlottak és ostromlók, azaz kékek és pirosak. A belharc négy asszonyalakon keresztül kristályosodik ki. Zita Gráfová az igazgató felesége, s mint ilyen, a

kékekhez tartozó: legelőször érti meg, hogy a felül lévők a maguk „kék kikötőiben” megadják magukat „a gettó piros embereinek”. És mi a piros? „A vér, az ostromlók, az ifjúság, az éhség... a barbárság, a tájfun, a forradalom, a kenyér... a technológia, a géppuska, az adósság... a szabadságvágy, a gyűlölet, a sértés, a düh, a szex, a vágy, a kezdés”. Zita jól tudja, hogy a felül lévők már megszabadultak mindettől, és hideg, arisztokratikus kikötőikben „megkékültek”. A pirosak, az ostromlók többen vannak. „Határtalanul többen. A katasztrófa elkerülhetetlen. A mi katasztrófánk. Az ő győzelmük.”

Zita megpróbál úgy élni, mint a pirosak, de ezalatt kiürül, megcsömörlik, s életundora eljuttatja a végső tanulságig: „ezt a világot nem én teremtettem, én akkor érkeztem, amikor immár évezredek óta érvényben volt ez”. Zita felakasztja magát, hogy valóban azzá váljon, ami: „58 kg holt súly”. Zita első számú ellenfele Madda Serafinová, a nő, aki mintha magazinok legjobbjából lépett volna elő, valójában antireumatikus ragtapaszokat dobozol négyszáz koronáért havonta, és reggel ötkor megy munkába. Miután kijelenti, hogy „*a mi vezető kádereinkre is ideje volna már tüzet nyitni - életében először beszélt vele az üzemi igazgató..., s a dologból egyhetes Karlovy Varyba szóló beutalás lett.*” Itt Madda megismeri, mi a kék. „*A lélek, az aggkor, a jóllakottság, a béke, a művészet, a távolból irányított elektronikus rakétaelhárító rendszer, a tudás, a szerelem, az irodalom, a vég.*” Többé nem tud lemondani arról, hogy eljusson a Grand Hotelek, Astoriák és Imperiálok kék-fehér fürdőszobáiba. Ostromlóvá válik: közönséges, hangos, gátlástalan és műveletlen, de éppen ezáltal ad értelmet a közönséges, hangos, gátlástalan és műveletlen életnek. Előbb szeretőt, majd gyilkost farag Zita Dauphinnek csúfolt fiából, aztán átlép rajta más szexuális koncentrációk felé. Madda a jelen birtokosa. Ha egyáltalán hajlandó lenne megfogalmazni tapasztalatait, ösidők igazságait mondhatná környezetének: „*Figyelj csak! Ma van az a holnap, amitől tegnap annyira féltél.*”

Zita második ellenfele Jana Rybárová, a fiatal tehén, sötétagyú és dobogó lábú, „egy rakás fiatal hús”, aki mégis elveszi tőle Borek Trojant. Janának nincsenek eszközei, tulajdonságai, esze vagy személyisége sem, ő csak egy helyzetet vállal, amikor elhatározzák Borekkel, hogy „együtt akarnak élni”, majd „LAKÁST AKARUNK”, majd ostromlóból ostromlottakká válni, húsz év házasság alatt abszolúte „megkékülve”.

A negyedik női figura Yveta Trojanová, Borek és Jana lánya, aki már kéknek született, és újra vannak eszközei. Lehetne belőle bármi: anya, feleség, szerető, vezető, dolgozó, alkotó, kutató - de visszariasztja szüleinek állapota. Borek és Jana állapota: „Tébolyító unalom. Normális állapotában apa olyan unott, hogy még a beszéd is fáj neki. - Anyu mindenekelőtt fáradt. Pokolian, és egyre jobban kimeríti magát. Valami hülye hivatalnak a vezetője itt, valami olyan fajtának, ahol egyvégtében csak kávé főznek, és az automata büféből rendelt szendvicseket kínálják.”

Yveta, aki nyilvános író-olvasó találkozón magával Páral is vitatkozott, semmi perspektívát nem lát abban, hogy szüleihez hasonló egyeddé váljék. Otthagya szüleit, távozik egy rakás kábítószeres, kóborló hippivel. Yveta a gyökértelenséget választja, mint generációjának sok-sok tagja. Az ismeretlen helyre induló hajón ismeretlen helyre távozik, valahol nyilván itt van a földön, de hogy hol van, az már nem érdekli őt. Világos, hogy ezt a kelet-európai „emberi színjátékot” kevesen tudják megemésztetni, hiszen négy női főhőse azt közli velünk: „Az, ami vagy, már jutalom és büntetés is azért, ami vagy”.

Jan Kerouac, Jack Kerouac lánya a Gázos bébiben már annak a kegyetlen igazságnak a birtokába jut, hogy a testi jelenlét mindenhol fölösleges valami, az ember állandó félúton van „két sehol között”.

Irányításra semmi szükség, mert eltévedésre semmi lehetőség. Honnan hová tévedhetne?! A világ mindenütt egyformán szörnyű. New York és Santa Fé között legföljebb az a különbség,

hogy az egyikben heroint szív, a másikban LSD-t adagol, Limában esetleg a morfium következik, Puerto Ricóban pedig a metedrin. Enni persze kell, és Jan hol mosogat, hol felszolgál, hol lemerül Albuquerque „kaptárszerű szállodáinak” masszörnek álcázott hivatásos prostituáltjai közé. Jan hol éhezik, hol saját kocsiján száguld, tele zöldhasú bankókkal, estélyi ruhában, kábítószerből merev szemét egy pontra szegezve „szembogarában elvész a naprendszer, középen egy kis fekete törpecsillaggal”. Ezüst Caddyjével száguldva országokon át csupa olyan embereket lát, akik „saját városukban is elveszettek voltak”. Hol van tehát az origó?! Hol vannak a koordináták?! Kik teremtik a normát? És kik tartják be őket? Egyik pillanatban ugyanúgy száguld autóján az USA elnöke, mint Jan, „aztán puff, elzuhan és vége”. Kennedy halálakor Janban tudatosul az az érzés, amit eddig legfeljebb sejtett, hogy a kibontakozás lehetősége elveszett, legfeljebb a „hallucinogén mennyországban” valószínű. Mi az tehát, hogy: „normális világ”? Hogyan kell megtalálni?! 1974. március 28-án, huszonnégy éves korában, miután nyolc évig bolyongott Amerika, Mexikó, Argentína és Peru útvesztőin, mindent megtapasztalva, amit asszonyok évezredek keresztül legfeljebb rémálmaikban láttak, Jan „hazatér” egy konyhaasztalhoz. Éppen idejében érkezik ahhoz, hogy lássa az örök asszonyi sors szimbólumának, „a konyha királynőjének” szétesését. Jan Kerouac a sors pokoli tempóját saját tempójával gyűri le. A széthulló asztal látványakor kitörő csillapíthatatlan nevetéséhez fogható nincs több a világirodalomban. Ekkor Jan már tudja, hogy magát kell magának megteremtenie, s azt is: „*akár a saját anyám vagy lányom is lehetnék*”.

Ha nem is anyja vagy lánya, de Jan édestestvére Kertész Ákos Makra c. művének Valija. Vali az emberiség szaporítását „negatív célnak” fogja föl, s megelőzve a férfit, előbb ismeri föl, hogy előbb a társadalmat kell megváltoztatni, aztán gyerekeket szülni belé, nem pedig fordítva. „*Nem szülünk gyereket a saját szórakoztatásunkra, hogyha felnő, leköpjön, és azt kérdezze, mi a francnak kényszerítettetek erre a keserves világra, én nem akartam megszületni.*” Makrának ez a gondolatmenet „nem szabályos”, tehát elhagyja Valit. Nem érti, hogy Vali tetteinek végső oka a szabadság. Kertész Ákos igazságosztó megoldása szerint Vali sorsa elvész az ismeretlenben, de Makráét, aki nem vállalta Valit - jelenünk legforradalmibb nőalakját -, nagyon is látjuk. Avult nézetei családról, anyáról, gyerekről, „SZABÁLYOS ÉLET-RŐL” szükségyszerűségként hozzák emberközelbe a halálreakciót. Ahányszor szeretnénk, hogy Makra ne nyissa meg a gázcsapot, annyszor jut eszünkbe: talán, ha Valit vállalta volna...

Nem a százszázalékos nő víziójára, a szabályos élet utópiájára van tehát szükség, hanem annak felismerésére, hogy az új típusú nők itt élnek közöttünk, s a férfiaknak így kell vállalniuk őket.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1985/11. 702-710. p.

Ganesa vagy dinosaurus

Mi az információ?

Definíciója bizonytalan, sokan egyszerűen tudósításnak, hírközlésnek, adatközlésnek, tájékoztatásnak, illetve felvilágosításnak fogják fel. Ha a közvéleményből indulunk ki, az információ két nagy csoportra osztható: a szűkebb értelemben vett információra és a tágabb értelemben vett információra. A tágabb értelemben vett információ annyiban különbözik a szűkebb értelemben vett információ-fogalomtól, hogy nem fizetünk érte pénzt. Pontosabban nem is érte, hanem a megszerzéséért. Tágabb értelemben vett információ például egy időjárás-jelentés, mert az szinte nonszensz: valaki azért vegyen rádiót, hogy időjárás-jelentést hallgasson. Tehát közvetlenül nem ezért adja ki a pénzét. De meghallgatja, és pontosan tudja: érdemes-e kirándulnia hétvégén vagy sem. Ilyen típusú tágabb információ-források közé tartoznak a könyvtárak is, melyek hihetetlen nagy információ-bázissal rendelkeznek azok számára, akik elolvassák a könyveket és nem kell fizetniük érte.

Ez természetesen maga után vonja azt is, hogy kinek a részére bír az információ értékkel. Ilyen értelemben kezdődik meg a polarizáció, és válik egyre szűkebb jelentésűvé az információ fogalma. Például a Patyolat Vállalat igazgatójának semmiféle értékkel nem bír egy olyan információ, hogy Magyarország talajfajtái milyen burgonya termesztésére alkalmasak. Ugyanakkor a termelészövetkezetek elnökei vagy agronómusai ebből a témából számítógépes feldolgozást kérhetnek, és drágán megfizethetik az információt. Ilyen helyzetekben áll elő az a paradoxon, hogy a szűkebb információ birtokába jutva a felhasználó sokkal nagyobb haszonhoz jut, mint amennyi pénzt kifizetett az információ megszerzéséért. Ezen a ponton érinti a szűkebb típusú információ körét az időtényező, ugyanis a tsz-elnökök vagy agronómusok megtehetik, hogy tanulmányozzák a rendelkezésükre álló ingyenes könyvtári információt Magyarország talaj fajtáiról, de:

- kifuthatnak a rendelkezésükre álló időből, míg végeznek az anyaggal,
- nem biztos, hogy tanulmányozásuk során a megfelelő információt szelektálják ki,
- ipari jellegűvé váló mezőgazdasági folyamatokban olyan új eredmények is jelen lehetnek, amelyeket a könyvtárak még nem dolgoztak fel.

Következésképp az a megfelelőbb számukra, ha a szűkebb információért nyúlnak, azaz pénzt fizetnek - mondjuk egy számítógépes gmk-nak - kifejezetten azért, hogy a felmerülő kérdéseket számítógép közbeiktatásával válaszolhassák meg a kedvezőbb eredményre számítva.

A folyamatot végigtekintve tulajdonképpen az ezoterikus információ megszületésének vagyunk tanúi. Az ezoterikus információ egy tudományos részletkérdés ismereteinek szelektálását jelenti, melyben az ismert tényezők összességének együttese láttán mégis nóvum keletkezik.

Visszatérve előző példánkra: ha egy agronómus vagy tsz-elnök a számítógépes eljárás alapján pontosan tudja, hogy miért voltak sikertelenek eddigi burgonyakísérleteik, akkor eljuthat ahhoz a nóvumhoz, hogy milyen talajminőségben milyen krumplival tud sikert elérni. Az ezoterikus információ tehát áru. Érdekszövetségek jöhetnek létre mindazért, hogy kutassák, mindazért, hogy megszerezzék, mindazért, hogy kamatoztassák.

Ezzel szemben - a szűkebb információ fogalomkörén belül - exoterikus információ minden olyan információ, amely nem áru, de valamilyen oknál fogva tömegek befolyásolását jelentő hatalmi eszköz. Ilyen például az ideológiai információ, amit mindenki megkap anélkül, hogy fizetne érte.

Ugyanakkor ez az információ helytelen szelektálással vagy exoterikusból ezoterikussá tétellel politikai rezsimeket dönthet meg, pl. Horthy rosszul időzített kiugrási kísérlete 1944. október 15-én a háborúból azzal, hogy ellenfelei előbb ismerték meg, mint támogatói, voltaképpen robbanóanyagává vált a Szálasi-puccsnak.

Az információk eddigi formátumairól elmondhatjuk, hogy alapvető kritériumai a társadalmi redisztribúciónak, azaz az elosztási és fogyasztási szférák alapját képezhetik, mivel a munka minőségét befolyásolják, s az eredmény mind mennyiségileg, mind minőségileg függ tőlük.

Egyes polgári kritikusok szerint teljesen függetlenül attól, hogy a modern társadalmaknak milyen a politikai rendszere, gazdasági-társadalmi fejlődésük teljes egészében a tudományos információ függvénye (Galbraith, Althusser). Althusser mutatott rá először, hogy az „elmélet forradalma” nem azt jelenti, hogy a gyakorlat szimplán próbaköve az elméletben rejlő információnak. Az elmélet forradalma - amit a polgári ideológia is Marxtól számít - éppen azért forradalom, mert olyan tudományos információkra épül föl, amelyek a gyakorlatban nem devalválódnak. A XIX. század végéig vezethető tudományos információ-történet éppen azért vált tudományossá, mert bevallottan vagy bevallatlanul a determináció ellen küzd, s igyekszik elérni egy anticipált világképet, amelynek legfőbb jellemzője, hogy benne az ember nem determinált. A Marcuse, Sartre, Heidegger által keresett végső információkat a Nyugat „Nagy Elmélet”-nek nevezte el, természetesen tisztán látva, hogy ez a „Nagy Elmélet”, melynek minden tudományos és társadalmi megoldás alárendeltje: a jelen felmért állapota szerint - fikció.

A determináció az emberi történelem legfélelmetesebb információja, Marx elméletének olyan intranzigense, melynek meghaladásáért bárki bármi pénzt megfizetne mind Keleten, mind Nyugaton. Azt adja tudunkra, hogy az ember biológiailag (öröklött génjei által), történelmileg (azaz konkrét században született volta folytán), társadalmilag (azon államforma folytán, melyben él) és anyagilag (öröklött és megszerezhető javai folytán) meghatározott, azaz determinált.

Ha elkezdenénk az információkat osztályozni, egyetlen egyet sem találnánk, mely ne kapcsolódna a determináció meghaladásának, illetve megtartásának szándékához. Nyugatot a biológiai-történelmi, Keletet a társadalmi-anyagi formációjának meghaladása foglalkoztatja jobban. A kutatások tehát szétágazódnak. Az átlagember egyre tájékozottabb e négy szempontú, szelektált információban, holott csak valamelyik nagy egység egészen parányi részének szakembere. Vegyük példának a biológiai determinációt! Kutatásához tartozik: gén-sebészet, mesterséges megtermékenyítés, lombikbébi, örökölhető tulajdonságok vizsgálata, örökölhető betegségek vizsgálata, az alkalmazkodás mint az életben maradás alapfeltétele, az alkalmazkodás mint az emberi individuum elpusztítója, a környezet és bioszféra kölcsönhatása, az állat- és növényfajták pusztulása, környezetszennyeződés és biológiai károsodás, a gyógyszerek által meghosszabbított emberi élet, gyógyszerek által előidézett biológiai károsodás, a biológiai szervezetek fizikai terhelhetősége, az ember lehetőségei a kozmoszban, az ember lehetőségei fénysebességben, az ember urbanisztikai károsodásai, az ember lehetőségei nukleáris háború túlélésére.

A felsorolt 17 kutatási irány csak hatványsorokban felsorolható információ-mennyiséget eredményezhet mind tudományos, mind ismeretterjesztő szinten. A hagyományos és audiovizuális dokumentumok ontják az egyiket is és a másikat is, jellegük eleve aktív, szétsugárzó. A probléma ott kezdődik, hogy a nyolc általánost végzett állampolgárnak megközelítőleg sincs helyes fogalma a DNS molekuláról és jelentőségéről, de a maga szintjén megérti a lombikbébikről szelektált információkat, s a legteljesebb magabiztossággal fog nyilatkozni arról: „Nyugaton már megoldották a mesterségesen létrehozott ember problémáját, aki akar, fiút szül, aki akar, az lányt, s a tetejébe biztos, hogy zseni lesz, mert a sperma-apa Nobel-díjas.”

Így jön létre az „információs hamuka”, melynek lényege, hogy a kapott információ helyes feldolgozásához a befogadónak nincs megfelelő képzettsége, de teljes jóhiszeműséggel úgy gondolja, hogy tud valamit, holott nem tud semmit. S az, hogy nem tud semmit, nemcsak az informált megfelelő képességeinek hiányán múlik, hanem az informáló szelekciójának hibáján is. A szubjektum felkészültségéből eredő hiány ugyanis nemcsak akkor jöhet létre, ha alap- vagy középfokú végzettségű személy próbál értelmezni a tudósok számára hozott információkat, hanem akkor is, ha az információnak csak formája van, de tartalma nincs.

Vegyünk néhány példát a látszólag teljesen nyitott, exoterikus információs szférából, ahol közlik, hogy: X államfő megérkezett Z országba, ott N napig tartózkodott, ezt és ezt megtekintett, Y államfővel eszmét cserélt, amit mindketten gyümölcsözőnek tartottak, majd díszvacsoráztak a vendég búcsúztatása alkalmából. Ez naponta ismétlődik a világ minden táján, hihetetlenül sok időt pazarolva kézfogások és díszvacsorák megtekintetésére a befogadókkal, akiknek 50%-a észre sem veszi: nem tudja, *miért* jött X államfő; nem tudja *miről* cseréltek eszmét Y államfővel; nem közölték, *mi mitől* gyümölcsözik ebben a tárgyalásban. Ez az úgynevezett „káposzta-információ”, a fogyasztó kecske jóllakik, mert látszattal etetik, miközben a tartalom káposztája rejtve marad.

Ha két hét múlva váratlanul felszökken - mondjuk - a tejtermékek ára Z országban, akkor senkinek sincs fogalma arról, hogy az ország most eszi X és Y államfő tárgyalásának gyümölcsét, akik a jól tejlő tehének exportjáról tárgyaltak, és sikerült is megállapodniuk, mert X-nek a tehén fontos, Y-nak a valuta. De ha az információnak ezt a lényegi részét is közlik, akkor kiderülhet, hogy az állampolgár nem ért egyet a sikeresnek minősített tárgyalással. Erre a bonyodalomra pedig az információ lényegi része készíthet fel, a díszvacsora látványa nem. Kelet és Nyugat egymás hírközlő információ-mechanizmusát más-más szóval jelöli: saját látszatinformációira azt mondja, hogy szelektál, míg a másikéről azt állítja, hogy manipulál.

Az információ manipulációja olyan régi, mint maga az emberiség. Az ókorban hivatásos jósök és jósnők tolmácsolták a kényelmes, gondolkozni rest emberfőknek az istenek akaratát. Külön apparátus foglalkozott a megfejtéssel, s ha a halandó megpróbálta megkerülni a hivatalos magyarázók körét, halállal volt büntethető. Világos, hogy ez nagymértékben csökkentette az emberek informálódási igényét, s meghagyták ezt a jogkört azoknak, akiket fölötteseik hagytak hivatásosan informálódni.

A középkorban a helyzet tovább bonyolódott, a máglya a legparányibb nem hivatalos gondolattra is fellobbant. A világi és egyházi hatalom hol egymás ellen játszotta ki a tudományt, hol egymással karöltve pusztította. Mégis ebben a korban vált szét az információs manipuláció a hatalom, a hit és a tudás szféráira.

Háy Gyula *Isten, császár, paraszt* című remekműve mintha ennek a hármas útnak a bemutatására íródott volna, s ez a „hármas út” kísért a XIX. századik számtalan tudományos és irodalmi műben. Nem véletlen tehát, hogy Marx is triászokban gondolkodik és alkot, de az sem véletlen, hogy túl is lép a triászokon, s a determináció meghaladási lehetőségének gondolatát legalább olyan „olcsón” adja az emberiségnek, mint Einstein a relativitást.

Ámde Galbraith fejlődéstörténeti koncepcióját elemezve úgy tűnik, a jelenleg létező társadalmak többsége inkább a dinosauruszhoz hasonlít, melynek hatalmas teste önmaga gazdasági-társadalmi létezése, és parányi feje mindezek rendkívül alacsony szintű, szegényes információ-tárolója. Holott: ideális a keleti mitológia legendás Ganesája lenne, melynek hatalmas elefántfejében tárolt nagy mennyiségű és megfelelő színvonalú információk segítségével könnyűvé, szervezetté, rendezetté és áttekinthetővé tehető a társadalmi-gazdasági korpusz.

A tét tehát nagy. Az az „univerzális kulcs”, amit minden társadalmi formáció megoldásként keres - amint a jelek mutatják -, az információ társadalmilag-tudományosan helyes kezelésének kulcsa.

KÁLMÁN MÁRIA

Kultúra és Közösség, 1985/6. 41-44. p.

A tudás igájában

In memoriam professor Hatvani 1718-1786

Hatvani István professzor, orvos, filozófus, teológus, matematikus és fizikus nemcsak egyik legnagyobb alakja a magyar kultúra- és tudománytörténetnek, hanem megtestesítője annak a felvilágosult értelmiséginek, aki tudta, hogy nemzetének szükségszerű a tudományokat európai szinten művelni. Miközben ezen fáradozott, alakja köré legendák szövődtek, jéghideg sorsából felfokozott fantáziák tették misztikussá egy nem mindennapi agy logikájának felörlődését. Hatvani halálának kétszáz éves évfordulóján elérkezett az idő szembenézni ennek a kivételesen ritka embernek szándékaival, világnézetének alakulásával, hatalmas tudásának a társadalom fejlesztésére tett kísérletével.

Bár a felvilágosodás gyermeke ő is, s a felvilágosodás büszkén vallja: „Az ész az isten, amely minket vezet” (Berzsenyi), ez az ész még csak költők tollán emelkedett isteni rangra. A tudós objektívebb annál, hogy a látott világba a maga - olykor zseniális - szubjektumát csempéssze be, ez a költő dolga. A kétfajta gondolkodó-alkotó értelmiségi közötti szétválás ebben a században tér döntően két útra. Az utolsó összekötő kapocsnak tekinthető Lomonoszov, aki éppoly kiváló tudós, mint bátor költő, s ráolvassa korára, hogy az eddigi évezredes rend megváltoztathatatlanságában hinni: érdek. Ezt az avult érdekrendszer aláásó tudománytól

*„...ettől féltek ők, reszkettek szörnyűképpen
És ettől kezdve úgy hitték, a föld közepén
Van és a csillagász hiába küszködött
Emésztve önmagát a ciklusok között
Míg jött Kopernikusz, ki bátran megvetette
A barbárságot, a napot középre tette
A bolygó csillagok között, s feltárta, mint
Fordul meg egy napon a föld, s miképp kering
Másrészt a nap körül, így alkotván az évet,
a ciklusok helyett felépült rendszerének
Érvényt szereztek a pontos kísérletek,
S Kepler, Hugenus, Newton s a többiek
Felismerték, milyen törvény szerint törik meg
Az üvegben a fény, mutatva mindenknek,
Hogy érvényes s igaz Kopernikusz tana.”*

Lomonoszov: Levél az üveg hasznáról

A tudós-költő Lomonoszov „A matematikai kémia elemei” c. 1741-ben írt művében „mint a titkos erők eszméjének ellensége” lép fel, rámutat, „hogy mekkora világosságot tud belevinni a tudományba az, ki a matematika titkaiban járatos”.

Hatvani István matematikatudásának mértéke, és a többi, gyakorlott és alkalmazott tudományához való viszonya tehát a róla kialakított kép szubsztanciája. Ez a tudás teszi sokkal inkább „magyar Lomonoszovvá”, vagy „magyar Paracelsussá” (Heinrich Gusztáv), mintsem életének meg nem magyarázott részei „magyar Fausttá”. Hatvani már meghaladja annak a Christian Wolffnak a tanait, ki Lomonoszovnak még tanára és példaképe volt, s ebből lemérhető az az iszonyú sebesség, mellyel haladt, mellyel képes volt minden lehetőséget

megragadni és kibontani, amit a sors felvillantott előtte. Hogy milyen kevés volt az alternatíva, kevesen mérlegelték.

„A DERŰS XVIII. SZÁZAD GYERMEKE...”

Hatvani a XVIII. század gyermeke, de hogy Heinrich Gusztáv Faust-tanulmányában miért nevezi e korszakot „derűsnek” - külön rejtély a rejtélyekben sűrű utunkon. E századon végigvonul az Apokalipszis négy lovasa: a halál, a pestis, az éhség és a háború. A nyomor miatti magas halandóság megtizedeli Európát, a pestisjárvány pedig elviszi a maradék népesség felét. A városkapuk többször vannak csukva, mint nyitva, rajtuk a halál jele: lábszárcsontokon pihenő koponya. A kereskedő nem viheti piacra áruját, a városfalakon belül hullabúz és félelem. A kereskedőutakon pestisdoktorok vonulnak, földig érő ingük hétféle olaj és por keverékétől szinte csontkemény. A fejét csuklya védi, a szemnél üveggel, az orrál balzsamokkal teli szerkezettel. A szájban állandóan fokhagymaleveleket kell tartani. Ezek a rémisztő alakok élet és halál urai, s ha kitör a pestispánik: joguk van felszólítani uralkodókat és előljárókat az összeomlott emberek agyonlövésére.

Hogy mivel gyógyították a pestist, nem tudjuk. De a „doktorok” sterilizáció ősenek tartott védőoltózete a betegek gyors és kíméletlen elkülönítése az egészségesektől, a porrá égetett pestissújtotta házak: ideig-óráig megfékezik a járványt. Hatvani életébe négyszer szól bele a pestis, legfélelmetesebb az 1739/40-es ragály, mikor Debrecen egy évig zárt város, s ezalatt kilencezer halottat veszít. A tanulmánygó diákok - köztük Hatvani - köszönhetik szerencséjüknek, hogy kívül rekedtek. S mikor beléphetnek végre a „nemes város” kapuján, az eléjük táruló látványból tudják, hogy vége a vidám éveknek: itt a halállal kell megmérkőzniük.

A világ politikai arculata sem kevésbé félelmetes. Közép-Európában a kuruc-labanc háború - a Napkirállyal és Nagy Péterrel a háttérben - hurkolja az új típusú érdekszövevény. Velence törökellenes szövetséget hoz létre, Savoyai Jenő előrenyomulása megállíthatatlan, s lassan lefelé hanyatlik a magasan tündöklő török félhold. III. Károly torkig van a vallásháborúkkal, s rendeletben szabályozza a protestáns vallásügyet (Carolina Resolutio). Alig csitulnak a vallásháborúk, fellángolnak az örökösödési háborúk. A diplomácia sosem látott mértékben kódolja magát, s Marx „A XVIII. sz. titkos diplomáciája” be nem fejezett művének címével rámutat a *politikai ezoterizmus* keletkezésére.

A Pascal Vidéki levelek c. munkájában elemzett hírhedt *reservatio mentalis* -, azaz az igazság megkerülése oly módon, hogy „az ember megesküdhet, hogy nem követte el ezt vagy azt a dolgot (holott valójában elkövette), hallgatólagosan hozzágondolván, hogy nem tette azt egy bizonyos napon, vagy mielőtt megszületett, vagy odaértve bármely más körülményt, míg ugyanakkor az általa használt szavak nem rendelkeznek olyan értelemmel, amely feltárná ezt a (értsd: az igaz) jelentést” - a XVIII. században kétes értékű virágkorát éli. A hazugság általános cselekvésmoddé válik, mert hasznos.

A kormányok a tudomány és művészet gyors felvirágzását hangoztatják, de maguk a gondolkodók jégkorszaknak érzik ezt az utilitarista aranykort, melyben megfagy minden kísérlet az értelem államának létrehozására. Ez a célkitűzés, az értelem államának nagy álma a XVIII. század legkiválóbb elméinek mozgatórugója. Lassú és szívós küzdelem folyik az uralkodók és gondolkodók között, s csak Voltaire látja, hogy a kimenetel felől nem lehet semmi kétség: minden hatalom azt fogja bizonyítani, hogy ez a világ a lehető világok legjobbika - bármi áron. S mivel szimpátiája a gondolkodóké, ő, aki a nevetetést fegyverként használta, korántsem tartja nevetségesnek a gondolkodók szélmalomharcát, s leveleiben nagyon tudatosan rögzíti, hogy az utódok majd: „nevetségesnek tartják a mi századunkat, pedig nem nevetséges, csak kegyetlen”.

Hatvani végrendeletsorai, mely szerint: „félelmek és rettegések között töltöttük el napjainkat” - a magyarországi állapotokat sem engedik különbnek sejtetni Európáénál. III. Károly huszonkilenc évig ül a trónon (1711-1740), lánya, Mária Terézia negyven esztendeig (1740-1780). A nagy nemzeti kataklizma - a Rákóczi-szabadságharc - után hetven esztendő mozdulatlanságot parancsoltak Magyarországra a Habsburgok, ebbe a feneketlen kútba hullik Hatvani szinte teljes élete. Bármit tesz is - a világ e sarkában mégsem mozog a Föld.

„TÖRVÉNYT SZABTAM MAGAM ELÉ...”

Ha a személyiség kibontakozását, a társadalmi állapotok ellenére kialakított egyéniség fennmaradását veszély fenyegeti, a döntési képesség megsemmisül, s az ember egyedül a túlélésre koncentrál. Hatvani István két alapvető életrajzírója, dr. Lósy-Schmidt Ede (1931) és Tóth Béla (1977) egyetértenek abban, hogy pont ez a magatartás az, mi Hatvaninak eszébe se jut, nincs benne semmi óvatos helyezkedési szándék, sem a felsőség útvesztőit tudakoló szimat, annál inkább mohó megismerési vágya minden tudománynak, mi korában elsajátítható.

Életútját az 1749-es év osztja ketté: ami előtte van, az előkészítése és megalapozása mindannak, amit utána teremt. Elszegényedett nemesi családban született 1718-ban Rimaszombaton, s törekeny testalkata miatt a család korán amellettt döntött, hogy iskoláztatni kell az egyébként is állandóan „feleleteket” hajszólo, jóeszű fiút. Tanulmányait Losoncon, Kecskeméten és Komáromban folytatja 1739-ig, s kis Zsebkönyvében, amit mindig magánál hordott, elképedve regisztrálja hazája elmaradott oktatásállapotáról szerzett tapasztalatait. Ezekben az iskolákban a nevelési elvek közé tartozik a testi fenytítés, és az oktatott anyagokban nem talál koncepciót. Figyelemre méltó Hatvaninak ez az ifjúkori igénye, melyet pályája során mindig fenntartott, akkor is, mikor már ő végzi az oktatást. Korai megfogalmazása ez annak a tudomány- és oktatásszervezési elvnek, hogy átfogó koncepció nélkül a tények megismerésének és elsajátíttatásának folyamata inkább eltávolít a tudástól, mintsem hozzá vezet.

Debrecen, a „kálvinista Róma” vonzása valószínűleg azért roppant erős benne, mert tőle várja az eddigi hiányok pótlását. S valóban, mikor a pestisjárvány után, 1741-ben megkezdheti debreceni tanulmányait, tanárai elsősorban nyelvi kurzusokra fogják, de a latin és héber mellett fizikát és teológiát is tanul, ami mögött már fölsejlik tanárainak terve: a külföldi iskoláztatás. Meg kell várnia még egy pestisjárvány elvonulását, s 1746-ban Losonc-Pozsony-Bécs-Passau-Regensburg-Augsburg-Konstanz-Schaffhausen állomásokon át utazik Bázélbe, a század tudományos központjainak egyik fellegvárába.

Hatvani bázeli taníttatása nyilvánvaló része annak a tudatos koncepciónak, mely a Debreceni Kollégiumot a magyar természettudományos képzés őszévé avatta. Bázél elsősorban természettudományos képzést nyújtott, kiválasztása nem lehetett véletlen. A kor két alapvető tudománya azonban a teológia és filozófia volt, tanulmányozásuk együttese a legmagasabb műveltség elsajátítási folyamatát jelentette. Hatvani tehát először a lelkészi oklevél megszerzéséhez szükséges kurzusokat végzi el, az eddigi nyelvek mellé csatlakozik a görög; majd az ó- és újszövetség tanulmányozása, és a felejtethetlen találkozás a Jacob Christopher Beck által tanított egyház- és világtörténelemmel. Beck mércéje végre akkora volt, mely felfrissítette a legtunyább agyakat is, s az oly száguldó elmét, mint Hatvanié, minőségi teljesítményre sarkallta.

Teljesítményre mindenki képes, de minőségi teljesítményre csak megszervezett körülmények segítségével juthatunk, melyben az irányítók gondosan szétválogatták a lényegest a lényegtelenétől. Bázélben ez gyakorlat volt, nem tanítottak semmit, ami fölösleges. Hatvani 1747. június 1-én nyeri el lelkészi oklevelét, s rögtön e hónap 17-én megvédi doktori értekezését, de ezzel párhuzamosan egyben az orvosi fakultás hallgatója is, ahol tanárai ismét világviszonylatban élvonalbeliek: Respinger (anatómia), Daniel Bernoulli (orvos-mechanika), Rudolf

Zwinger (diagnózis, prognózis, terápia). 1748. április 9-én Hatvani a „*Betegségeknek az arc kifejezéséből való meghatározása*” c. doktori értekezésével elnyeri az orvosdoktori címet. De ekkor már hallgatója a természettudományok legjobbjainak: Johann Bernoullinál matematika és fizika, Pieter Musschenbroeknél kísérleti fizika, David Gaubnál kémia. 1748. július 25-én a természet iránt érzett - önmaga számára is meglepő - tisztelettel végzi első önálló természet-tudományos tevékenységét: a holdfogyatkozás tanulmányozását. Ezzel tanulmányainak végéhez ért, legalábbis, ami nyomon követhető részét illeti.

Tanulmányai alatt inkább eltűnni igyekezett, mint feltűnni, mégis három egyetem hívta: Leyden, Marburg és Heidelberg. Pap Károly „A magyar Faust életrajzához” c. művében képtelen leplezni afölötti méltatlankodását, hogy ha Hatvani „ifjú korában külföldön marad s kedvezőbb viszonyok között fejlődhetik, talán a tudományok egyetemes történetében is számottevő szerepet játszik.”

Ámde a „nemes város”, mely szegénysége ellenére taníttatta őt, üzent érte, és Hatvani a Debreceni Kollégium szolgálatát választotta Hollandia dúsgazdag egyetemei helyett. Magatartása egyértelműen bizonyítja - bár jóval később fogalmazta meg - már ekkor azt a törvényt szabta maga elé, hogy az enyhén szólva sötétségben és tudatlanságban élő nemzetét nem engedi belesüllyedni a hasonló okokból nyomtalanul eltűnő népek sokaságába.

Nem törődve a sorsát harmadszor keresztező pestissel, haladéktalanul útnak indul és karácsonyra el is jut Debrecenig. 1749. január 17-én mondja el a Kollégiumban „*A matematika haszna a tudományokban*” c. székfoglaló beszédét, mint a matematika és fizika állandó professzora. Ugyanez évben feleségül veszi Tsatári Máriát, s ezzel választott városához tartó útja befejeződött. A harmincegy éves professzorban senki sem sejtí még, hogy a gondolatok igazságának „királyi útját” keresi, s ennek szemszögéből tekintve a világra, mély szájalommal nézi azt.

„NINCS SEMMI NESZ. HALLGATVA VÁRNAK JÖTTÉRE A TUDÓS TANÁRNAK...”

Azt a csendet, mely Hatvanit az auditóriumban napról napra fogadta, csak olyan tanár érheti meg, ki a fiatal, tehát irányt és hatást, eszmét és igazságot, tudást és példát kereső elmék számára *mindennek* ígéretét hordozza. Nem tisztelet ez, és messze áll a csodálattól vagy fegyelemtől, ezek mással, mások által is kivívhatók. Arany János Hatvani c. versében annak a várakozásnak a hangulatát érezteti, amit egyedül az válthat ki, hogy olyan valakivel fogunk találkozni, akiben mindaz *tudatosult* formában van jelen, ami másokban még szorító kérdések, körvonalazatlan vágyak, mélyen átértett hiányok, megtört kísérletek, izzó kihívások, fanatikus cselekvések káoszában kavarg. Hatvani nem parancsolja a csendet, hanem kapja. Mielőtt szembefordul diákjaival: gondosan bekulcsolja az ajtót.

Előadásainak zártsága meghökkentő ugyan, de az oktatott tárgyak ismeretében logikus. Mint filozófus előadott filozófiatörténetet, filozófiai alapelveket (ezen belül: logikát, metafizikát, pszichológiát) és ontológiát; mint teológus: etikát, teológiát és egy érdekes új tárgyat - fizikai (naturális) teológiát; mint természettudós: matematikát (ezen belül: aritmetikát és geometriát), kísérleti fizikát (ezen belül: hydrostatikát, hydraulikát, mechanikát, optikát), továbbá kozmológia néven általános fizikát és természetjogot. Mindezen felül, mint írásai bizonyítják - mind hallgatóit, mind Debrecen ifjúkorú polgárait orvosi megfigyelés alatt tartotta, s ezáltal hazánkban elsőként gyakorolt - mai kifejezéssel - „iskolaorvosi praxist”.

Világos, hogy mindezen tudáskontinensek nem közelíthetők meg „tábla-kréta”, módszerrel. Hatvani *kísérleteket* mutatott be, drága gépeket vásároltatott a Kollégium számára, vagy, ha erre nem volt lehetőség, maga állította elő azokat.

Külön érdekességgel bír a „Hatvani-elektrofor” (korongos villanygép), melyet 971/672-es leltári számon talált meg dr. Lósy-Schmidt Ede a Kollégiumban, s mellette feltüntetett dátum: 1750. A kutató jól tudta, hogy a világ által ismert első elektrofort Volta szerkesztette 1775-ben, tehát vagy azt kell feltételeznie, hogy a dátummegjelölés téves, vagy azt, hogy Hatvani előbb ismerte az elektrofort, mint Volta, s mindkét feltételezéssel roppant ingoványos talajra léphet.

Az ilyen típusú rejtély nem egyedülálló a tudománytörténetben, közismert azon mindmáig megfeytetlen tény, hogy Nostradamus számításaiban használja Kepler és Newton törvényeit, akik nemhogy törvényeket nem alkothattak Nostradamus korában, de akkor még meg sem születtek. Chavigny, Nostradamus első életrajzírója szerint az orvos-matematikusi birtokában perzsa mágusoktól és egyiptomi papoktól származó ősi papirusztekercsek voltak, melyek ismeretéből sok baja származott, ezért elégette azokat. Természetesen ezt csak azok hitték el, akik hasonló helyzetben éppúgy cselekedtek volna, mint Nostradamus. A mágiához, okkultizmushoz, misztikához és asztrológiához ragaszkodó elmék számára azonban a természet törvényei sokkal súlyosabbak és titokzatosabbak annál, semhogy türelmük legyen lépésről lépésre megfeyteni. Köreikben maradt fenn az arról szóló legenda, hogy az ősidőkben egyszer már minden tudás ismert volt, ennek könyvbe rendszerezése is megtörtént, ez a könyv mindmáig létezik „beavatottak” számára, s biztosítja a szellemek (értsd: ismeretlen erők) fölötti hatalmat.

A XVIII. században még nem tartott ott a természettudomány, hogy az ész elsőpró racionalizmusának logikus magyarázataival megelégedjék, időnként kirándul az irracionálisba, és egy olyan kvalitású embert, mint Hatvani, mindkettőbe bele kívánják helyezni, ha másként nem: mint „magyar Faustot”.

A Goethe-elemzők egy része szerint a Faust-legenda a Hermes Trismegistos mondanakör része, s ezt az álláspontot már magától értetődően teszi magáévá Jókai Mór a Kisfaludy Társaság előtt 1871. február 12-én előadott „A magyar Faust” c. Hatvani-poémájában.

Hermes Trismegistos (háromszor nagy Hermes), az egyiptomi Toth isten epitheton ornansa, akit az időszámítás, írás, csillagászat, kinyilatkoztatás, képzőművészet, bölcsélet, mérés és orvostudomány védnökeként tiszteltek. A legenda szerint Toth átadta tudását Asclepiusnak, Apollon isten halandó fiának, aki az emberiség első orvosa lett. A kapott tudást nem tartotta meg magának, hanem leírta tizenhét fejezetben, és kiválasztva a legalkalmasabb utódot, szigorú titoktartás mellett átadta neki a könyvet, mely nem lehet csak a tudást alkalmazni képes „beavatottaké”. Ez a misztikus könyv a hírhedt „POIMANDER”, melynek keresése sok kíválgó agyat megzavart. A Poimander csak beavatottaké lehet, s nem birtokolhatják többen, mint 333-an, ez a 333 tudós teszi ki „Hermész láncát”, képletesen a tudás láncát, mellyel Hermes Trismegistos körülöleli a földet és eget. Mire a tudás láncszemének utolsó titkát is felfeszítik: Toth (azaz a tudás) úrrá lesz a világon.

Ez a kifejezetten az intellektushoz szóló legenda évszázadról évszázadra nőttön nőtt, s nem kisebb kérdést vetett fel annál: ki mit nevez tudásnak?! Szerencsére, amit tudásnak nevezhet a tudománytörténet, elég ahhoz, hogy ne törődjön Toth isten hagyatékával, s azt a bájos mitológiák körébe sorolja. A felfogás azonban, miszerint a tudás „igazolt ismeret”, még várat magára, s a XVIII. század a természet, társadalom és gondolkodás törvényszerűségei mellett az „ismeretlen erők” fölötti törvényszerűségek lehetőségeit is keresi. A Hermes-láncba belesorolták Salamon királyt (i. e. 961-922), Thalest (i. e. 624-546), Hippokratészt (i. e. 460-385), Arisztotelészt (i. e. 384-322), és a Poimander először a Sybilla-mítoszban válik a tűz martalékává, mégpedig fokozatokban, mert a Sybilla három alkalommal három kötetet vet tűzbe, mikor nem akarják a hatalom képviselői megvásárolni tőle a Mindentudás Könyvét. Csak mikor az utolsó három kötetért is ugyanazt az összeget kéri, mint az eredeti tizen-

kettőért, akkor vásárolják meg tőle, s rejtegetik i. sz. I. századig, mikor - hogy mások kezére ne jusson, amit államtitokként kezeltek - *hivatalosan elégettetik*.

Rejtély, hogyan lett tizenhét könyvből tizenkettő (egyes változatok szerint kilenc), azonos volt-e a Sybilla könyve Asclepius könyvével, mert ha igen, akkor mit égetett el csaknem kétezer év múltán Nostradamus?! Theophrastus Bombastus Paracelsus (1493-1541) birtokában újra feltűnik a tudás titkos könyve, s utána Michel de Nostradamus következik (1503-1566).

Ezen a metszésponton kötődik a mondanakör a Faust-legendához. Nostradamussal egy időben élt az erfurti születésű dr. Faustus philosophus, valóban létező asztrológus és tudós tanár, legősibb mintája minden későbbi Faust-képnek. Tény, hogy a népi Faust-monda a lipcsei Auerbach pince festményeinek legrégebbi dátuma, azaz 1525 körül keletkezik, és 1587-ben már készen áll. Lope de Vega 1561-ben a mindentudás hordozójaként említi Faustot, hozzá látszik vezetni a Hermes-lánc minden szeme, és 1775-ben Drezdában, a Göchhausen-család irattárában (tehát már Hatvani életében) készen áll Goethe Ős-Faustja. Megtévesztően illenek Faust bevezető szavai Hatvanira: „*Tanultam filozófiát, / Orvosi tudományt, jogot, / És sajnos! teológiát, / Buzgalmam nem lohadt, nem fogyott. / - Ha okosabb vagyok is sok csalónál, / Doktornál, papnál, írástudónál, / Ha nem is rág se aggály, se kétség, / S nem ijeszt ördög, pokol, sötétség - / Örömöm mégsem tellik benne semmi, / Mert nem hiszem: a tudás csak ennyi...*” (Sárközi György fordítása).

Pap Károly azonban az intellektuális személyiség mondai és valódi egybeesésein kívül a már említett Hatvani dolgozatában azt a véleményét fejt ki, hogy Hatvani Faust-identitásának kialakulásához nagyban hozzájárul Weiss János nagyszebeni festő Hatvaniról 1755-ben alkotott portréja. A kép a professzort harminchat évesen ábrázolja. A csigas francia paróka kiemeli magas homlokát, tiszta és büszke tekintetét. A háttérben súlyos, függöny alól kedvenc könyveiből jól azonosítható öt szerző: Hippokratész, az orvos; Arisztotelész, a filozófus; Josephus Flavius, az államtudós; Justinus Martyr és Irenaeus, a Logosz (ige) két nagy védője. Hatvani jobb keze egy könyvön nyugszik, balja egy Megfeszített nélküli kereszten, amin kehely áll, s mellette egy koponya. Bár ez a koponya teljes joggal került a képre, mint Hatvani orvos voltának szimbóluma, Pap Károly szerint viszont „ez a halálfejes kép is oka lehetett az ördöngös mende-mondáknak, *melyek már Hatvani életében megindultak...*” Figyelemre méltó, hogy a monográfiakutató „halálfejről” beszél, és nem koponyáról, kifejezve ezzel az emberiség örök küzdelmének lényegét, azt, hogy az élet egyetemes alanya az ember, és globális állítmánya a halál. Bármilyen könyvön nyugszik Hatvani keze (egyesek szívesen látnák Biblia helyett Poimandernek), a kép mindenképpen azt fejezi ki, hogy ez az ember előbbre viszi, nem pedig akadályozza a történelmet. Tudásának minden erejével akadályozta azonban a butaság térhódítását, és képviselőinek az ész emberei fölé emelését, s akiknek érdekeit ezzel áthúzta, valóban Sátánnak tekinthették (héberül szátán = akadályozó).

Hatvani tudományrendszerének sakktábláján mindig akadt egy lépés, amit senki sem látott előre. Ez annak az anticipált világképének eredménye volt, mellyel meglátta, hogy a jövő számára legnagyobb veszély a haszon érdekében mindenre kapható képmutatók megjelenése. Olyan tudományos teljesítményt kívánt létrehozni, mely ezeknek az embereknek sosem válhat hasznára. Életművét ellenük építi föl.

AZ IGAZSÁG MEGISMERHETŐSÉGÉNEK „KIRÁLYI ÚTJA”...

Dr. Horváth Róbert „Hatvani István professzor és a magyar statisztika tudomány kezdetei” (1963) c. munkájában megmutatja, hogy Hatvani alapozta meg nálunk a politikai aritmetikát, a legfiatalabb társadalomtudományok legfontosabbját. Hatvani dialektikus és materialista módszerekkel teszi az elvet praxissá, szemben az eddigi leíró, statikus államtudományokkal.

Azt, hogy Hatvani már utazása idején kereste a kapcsolatot materialistákkal, méltánytalanul alulértékelt Zsebkönyvének feljegyzései bizonyítják. A Magiszter ugyanis rögzíti: „megkerestem Antoli János nevű materialistát”. Másutt: „Christian Fuchsekker, aki velem a városban sokat járt... ez vitt oly emberhez, aki nekem az elektricitást (villanyosság) megmutatta, arról írt a lipcei professzor Wagner könyvet...”

Hatvaninak tehát saját feljegyzései szerint megmutatták az elektricitást, az elektroforéjtélllyel foglalkozók ezt egyszerűen elfelejtik. Ugyanilyen csend honol akörül, hogy Hatvaninak a materialisták fogalomrendszeréből az *anyag determináció* és az ember szubsztanciájának *számokban kifejezhető* összefüggései alkották vizsgálata tárgyát. Ha ez a bonyolult és elvont téma „mágiaszinten” érdekelte volna: belevész a számmisztikába. A materializmus segítségével azonban megvetette a politikai aritmetika kezdeti valószínűségszámítás-formátumú alapjait. Joggal kéri tehát: műveit csak azok vegyék kézbe, akik megfelelő előtanulmányokat végeztek, mások nem fogják érteni.

Az INTRODUCTIO (bevezetés) Praefatioját (előszó) három fejezet kétszáz paragrafusa követi magabiztos formai egyensúlyban. Lényege csakúgy, mint a Modesta Disquisitio-é bonyolult és nehezen megfejtendő. Hatvani ugyanis az igazságokat három részre osztja: metafizikai, etikai és logikai, és valamennyire érvényesnek tartja a nagy számok törvényét: mivel „a valószínűség foka növelni fogja a bizonyosság bármely adott fokát”. Éppen ezért eljárásuként csak kétféle igazságot ismer: „evidencia simplex” (amit nem kell bizonyítani) és az „evidencia moralis” (amit bizonyítani kell). Hatvani szerint az igazság problémája ott kezdődik, ahol a valóság alternatíva-egybeesést akar felmutatni. Ez ellen kell, hogy „ahol a bizonyosság *fele* arányban van meg, ott megjelenik a *kétség*”. A CLXXXVI. § pedig ezt rögzíti: „Ha a *valószínűség* a bizonyosság felénél kisebb, azt *bizonytalannak* hívjuk.” Ez a filozófiai matematika a maga korában valóban félelmetes indulatokat válthatott ki. El tudom képzelni azt a csendet, amelyben Hatvani kifejti jelene társadalmának valószínűségi fokából „teljes bizonyossággá” (certitudo) váló jövőképet. A *bizonyos* az, ami az adott jelenségekből *szükségszerűen* bekövetkezik. A *véletlen* az, ami az adott jelenségekből be is következhet és nem is. Hatvani megfogalmazásában a bizonyosság *fele aránya* esetében szükségesnek tartja a *kétség* felmerülését. Filozófiáját nem az izolált Ego keretein belül kívánja alkalmazni: társadalomstatisztikai törvényszerűségeket keresett a véletlen és szükségszerű összevetésére.

Számok alapján tanulmányozta a társadalom három - általa döntőnek tartott - szféráját: az életviszonyokat, a gazdasági valóságot és a nemzeti elhalálozást. Leghíresebbek Hatvani halálozási listái, melynek adathalmazával *permutál* (halmazelemeit minden lehetséges módon elrendezi). Külön halmazatnak tekinti az éhenhaltakat, az öngyilkosokat és a csecsemőhalált, s ezek döbbenetes tükrében adatokban látta meg, hogy az államnak milyen keveset ér az ember, s az embereknek egyre kevesebbet jelent az élet. A „teljes meggyőződés” (persuasio) eléréséhez olyan motívum-visszatéréseket keres, ami nem egyszerű „sensus” (érzékelés), hanem „preceptio” (észrevétel). A teljes bizonyosság és a teljes meggyőződés közötti kettős szorítás elvezeti egy minőségi ugráshoz: Hatvani rájön, hogy az igazság megismeréséhez vezető eszközökből ki kell zárnia az *elégséges ok* alkalmazását. Mivel az elégséges ok nem objektív, hanem szubjektív, mint ilyen „lehetetlen esemény” a tudományban. Törölte tehát, s ezáltal először tett kísérletet olyan objektív államtudományi vizsgálatokra, mely statisztikai adatok ismétléses vagy ismétlés nélküli kombinációin alapul. Létrehozott tudományának lényege módszerében rejlik. Hatvani óvakodott elméletet alkotni, mint ahogy ezt csaknem vele egy időben Malthus tette. Ez arra enged következtetni: jelenének változtatási lehetőségében annyira nem bízott, hogy „elméletelvonást” alkalmazott. Filozófiai - matematikai - politikai változásfüggvényének államtudományi praxissá sűrítése: az igazság megismerhetőségének „királyi útja”.

Azzal, hogy nem egy kora társadalmát kiszolgálni vagy akár megreformálni akaró eszmrendszer hozott létre, hanem egy ezen túlmutató, jóval későbbi századokhoz szóló módszert dolgozott ki: ezzel lépett be a felvilágosodás magyar tudósai közé.

1777-ben a Thermae Varadiensens-ben beszámol a nagyvárad gyógyfürdő vizének vizsgálati eredményeiről, a gyógyások alkalmazhatósági lehetőségeiről. Ez az utolsó év, melyben még keresheti a „teljes magyarázat elvét”. Mária Terézia 1777-ben rendelte el a nagyszombati tudományegyetem Budára, a királyi várba való áthelyezését, s ugyanez évben adja ki az oktatásügy átfogó állami szabályozásáról szóló rendeletet (Ratio educationis). Így vetélytársa keletkezik a debreceni kollégiumnak, megindul a felekezeti iskolák mellett az állami közoktatás és közoktatásügyi igazgatás bevezetése. Hatvani hamar felismeri, hogy e valóban haladó tettek mögött Magyarországra mégsem az „illuminata (felvilágosult) Európa” friss szellője fújdogál, sokkal inkább újabb lehetőségeket jelent a Habsburg félgymarmatosítás autarchiájának megerősítésére. Egy évvel később ügyészi eljárást indítanak Hatvani ellen, s alaposan meghurcolják a tudóst. A vádindítvány nevetséges: a professzor (kollegáival együtt) más iskolák számára indított gyűjtésre adakozott, holott ez protestáns klerikus számára tilos volt.

Ez üggtől kezdve nem tér vissza többé Hatvani életének régi fénye. Életének utolsó nyolc évében próbálja megmagyarázni, nem mindegy, mit oktatunk: meg kell védeni a tanterveket az elsekélyesedéstől. Rámutat a felekezeti iskolák és az állami oktatás kettősségéből adódó tévutakra, de ezt mások nem akarják látni. Vallja, hogy az oktatásügy vállán nem kisebb súly nyugszik, mint a fiatalokért érzett egységes történelmi felelősség, de mások nem kérnek ebből a teherből. Beszél, érvel, vitázik - míg körülötte országos szilencium. A professzor zseniális agya új és új tantervkészítéseken őrlődik, miközben a hatalom mesterségesen duzzasztja körülötte az ördögi legendát. Hatvani belátja, hogy küzdelme hiábavaló volt: hazájában nem jöhet létre az ész állama. 1786. február 11-én lemond katedrájáról. Ugyanez év novemberében meghalt, s a Péterfi utcai református temetőbe helyezték örök nyugalomra.

Végrendeletében megköszöni, hogy „az én jó Istenem a’ porból és a ganéjból méltóztatott felvenni”, s figyelmezteti gyerekeit, hogyha rossz néven vennék vagyontalanságát: „tudgyák meg, hogy az én szüleimről én reám semmi nem maradott, hanem ez az egy, hogy édes Szüleim Retorikájig tanítottak... Így tehát énnékem eleget adtak.” Ez az első olyan értelmi-ségi generáció öntudat-megnyilvánulása, kinek szemében a tudás a legfőbb érték, a legnagyobb hatalom és felemelkedés. Ördögnek hitte őt a népe? No és - mulat Jókai: „Most is vannak szerződések mik ember-vérrel iratnak, a miket aztán az ördög is csak addig tart meg, amíg kénytelen vele”.

A tudás azért tudás, hogy legyen benne „Höllenzwang”, azaz legyen úr a pokol erői fölött, nehogy pokoli erők legyenek úrrá fölött.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1986/5. 314-320. p.

Eltemetett utak zokogása

100 éve született Kassák Lajos

Pihenés. Szép szó. De mit jelent? Sohasem tudhatja meg, aki szegény. Nem kerül a pihenéssel ismeretségbe az, akinek életében legnagyobb törvény a szükségszerűség. Kassák Lajos életútját és életművét determinálja a pauperizmus. Megpróbál elindulni Érsekújváron, szülővárosában, ahol segéddé avatják, de megállítja a nincstelenség. Az út tovább járhatatlan. Biztos van másik út. Megkeresi és megtalálja Budapesten. Ám az Angyalföld azért „angyalok földje”, mert itt szakítják meg a legtöbb terheket: irgalmatlan világ. Kassák csakhamar tizenkettedmagával él egy szoba-konyhában, s a Vergődésben azt a döbbenetes tényt közli: „Ha van még egy ágyunk, lehet, hogy nem így rendeződik el az életem.” Tudomásul veszi, hogy neki állandóan újra kell kezdeni mindent, mert nem akar moslékban mosakodni. Új és új utakat keres, de tudja: „vágyaink előtt az utak kettéfűrészelik önmagukat”. Most tőle kérdezik: mit jelent ez? Kassák Lajos válasza: $0 \times 0 = 0$. Aki nulla az állam számára, az akárhány önmagával hasonló nullával szorozza magát, a végeredmény is nulla. Azt az utat kell megkeresni, ahol az ember nem nulla. Ebből a keresésből áll Kassák élete. Mindig új utat kell keresnie, mert a történelem és társadalom kihúzza a talajt a lába alól.

„Ami letragikusabb az életben, az az egyenes vonal”, tanítja a költő sorstársait, szemükbe nézve. Nehéz szembenézni a szegények szemével. Nem lázadás, nem gyűlölet lobog benne, nincs ott könyörgés, sem számonkérés, nem lehet találni benne sem irigységet, sem ítéletet, nem sugározza, hogy a szegénység a gazdagok szégyene, nincs kérésük, sem figyelmeztetésük, mert megaláztatásuk nem hasonlítható semmihez. Kassák a Vörös pillanatban pontosan meghatározza a nincstelenség megfelfoghatatlan pillantásának lényegét: „Az Idő és a Tér valóságát, cipelitek szemeitekben.” Ez a valóság az Ur-Angst, az életfélelem, mely a nyomor miatt eltemetett utak valóságát teszi nemzedékek tradíciójává. Kassák Az idő szomorúságában teszi erről egyetlen személyes vallomását, itt fogalmazza meg ars poeticája kemény magvát, amit ha nem értünk, nem értünk semmit. „Én ismerlek benneteket, és értem az eltemetett utak zokogását”. Érti és megírja. Életműve ezért nyeri el nagyon lassan és nehezen az őt megillető helyét. Mert lehet tisztelni, csodálni, megismerésére vágyani, de ki szereti az eltemetett utak zokogását hallani?

„Ó, TALATTA!”

Kassák életének első negyven évére és második negyven évére is jut egy-egy világháború. Az 1927-es év azonban nemcsak évei számának pontos metszővonala, hanem életfelfogásának is. Amíg az első negyven évben más művészek „maszkjában” való fellépéstől eljut a „tisztaság törvényei” kereséséig: legyőzi a világtól való sokkos félelmet.

A második negyven évben már azt vallja önmagáról: „kegyetlenül megformált ember” ő, „kiközösített hívőhöz hasonló”, kinek életében „holtak sápadt légiói / nyugtuk felé úsznak éppen.” A Félelem arról beszél, hogy a költő újraéli az Ur-Angst rettentő pánikhangulatát, s feladva a determináció soha el nem felejtett törvényeit, a szeretethez apellál: „Aki szeret, nem hagyhat itt”. A magányos farkas, az örök individualista, aki még a „közösségi ember” formálása közben is csak azért nincs egyedül, mert nem hagyják egyedül, élete végére megtanul félni a magánytól. Útja félelemtől félelemig tart, de eközben pontosan azért volt roppant erős, mert képes volt megfogalmazni - mitől fél.

Kassák legelső fellépésétől kezdve irritálja a közvéleményt. Az Eposz Wagner maszkjában (1915) első lírai kötetének már a címe is érthetetlen.

A kötet nem eposz, és semmi köze Wagnerhez, lényege a kulcsszó, a „maszk”. A költőben ekkor már kialakul, hogy az iskolákban megkövesedett tudás valamilyen visszaböfögését várják el mindazoktól, akik írni kezdenek. Ám neki a tanulás, a mások által összegyűjtött tudás analízise „a karcsú fekete sorok / vak, fekete rébuszokat csomóztak” az eszére, de ezt *kezdetnek* nem mondhatja el, de elmondja mégis Wagner maszkjában. Ez a mondanivalója, hogy a proletárköltő álorca nélkül nem mutathatja meg magát. A proletároknak még Ady is hasztalan küldi a frigyládát, a proletárok félnek. Méghogy „véreim, magyar proletárok”! Kassák hosszan eltűnődik az Ady-jelenségen az Egy ember életében, s éppúgy nem tud mit kezdeni a „nagy roncs-emberrel”, ahogy az sem övele. Ady nem éli meg sem a Tanács-köztársaságot, sem Trianont, Kassák viszont ekkor kezd igazán lobogni a század máglyáin. Ady utolsó gesztusa Kassák felé, hogy elmegy megnézni a kiállítását, de ott az érthetetlen képarművészeti tárlátnál jobban megdöbben a Kassák fekete inge. A művelt Ady számára a fekete szín a széthulló világ kódja, saját fekete zongoráján a káosz és anarchia pesszimista akkordjai sikoltanak. Erről lehet írni, de nem lehet viselni! Kassák viszont értékelést vár Adytól, az egyetlentől, kinek hatását nem tagadja, s máig így értékelik a Világanyám „kenyértelenül és boldogtalanul” írott verseit, mint Ady-utóérzéseket, melyek után Kassák egyszer és mindenkorra önmaga. Kassák tehát mesteri hozzáértést remél, és megdöbben, hogy Adynak ennyi hát a vele kapcsolatos észrevétele! Az Egy ember életének hetedik kötetében súlyosan megírt az az egyidejűség, mely korántsem együtt haladás.

Adyt gravitációs erőként húzza a „magyar ugar”, s hiába föl-földobott kő, mindig rohanva tér haza. Párizsba mint „gigászi vadonba” jár „pandur-hada elől Hunniának”, Párizs elrejtí nagyságával: „Jöhetnek: Párizs szívéen fekszem / Rejtve kábultan és szabadon” - írja a Páris, az én Bakonyom mélylélektani műremekben.

Kassák is megjárta már ekkor Európát, de gyalog, mezítláb, nyomorogva. Ahhoz, hogy lásson, nem volt pénze, hiszen ahhoz sem volt, hogy egyen. Nem lehetetlen, hogy ezen az utolsó találkozáson Ady megtört szemeibe nézve születik meg hűvös, kegyetlen számadása: „én láttam Párist és nem láttam semmit”. Nem irigyli Adytól, amit látott és tudott. Amikor megérkezik hozzá Ady halálhíre, ez a voltaképpen rendíthetetlen ember megrendül, s leírja, mit magával kapcsolatban soha: „most mégis fölvetődött bennünk a lét értelmének kérdése.” (Károlyi-forradalom)

A lét értelmének kérdése nem hagyja el Bécsbe menekülése után sem, s ennek a kérdésnek végső alkotása A ló meghal a madarak kirepülnek közel hatszáz soros verse. 1922-től 1926-ig, közel négy éven át írja meg az egykor 1909-től 1913-ig tartó vándorlást. A Nagy Út „pán-geometriája”, azaz határozottan meghúzható és biztosan ábrázolható útvonala mindmáig vita tárgya. Kassák maga is másként írja meg az Egy ember élete Csavargások c. harmadik kötetében, és másként A ló meghal verskonstrukcióban. Az utóbbit alapul véve feltehető, hogy Kassák előbb Budapest-Bécs-Passau-München-Stuttgart-Frankfurt am Main-Köln-Aachen vonalon át eljut Antwerpenig, ahonnan visszalökik Stuttgartig, de innen újra átszökve a belga határon Brüsszelbe megy, az akkori idők szinte forradalmi középpontjába, nemzetközi találkozóhelyére. Innen hatóságilag toloncolják át a francia határon, ahonnan végre eljut eredeti céljáig, Párizsig, majd a magyar követségen kikönyörgött ingyenjeggyel hazatér. Mindvégig utcákon vagy menedékhelyeken alszik, alkalmi társakkal, tetvek és poloskák között. „Különbén jól éltünk” - veti felénk hobóbüszkeségét, nehogy sajnálják, mert a sajnálat piszkosabb a nyomornál.

Azt, hogy amit átél, sosem bocsátja meg, bécsi első állomásakor megfogalmazott sorai bizonyítják:

*mi is az, hogy civilizáció
az ember bekeni magát valami zománccal
és irtózni kezd a tetvektől
mi is az hogy családi kapocs
az ember holmi selyemszalaggal meghosszabbítja
a köldökszinórját
mi is az hogy istentisztelet
az ember félni kezd hogy ne kelljen félnie*

Van-e joga így gondolkozni a társadalom szerint? Nincs. Kassák ezt is tudja: „ha felállítjuk a mérleget úgyis mi húzzuk a rövidebbet”. Tehát tovább kell menni. Ennyi kevés tanulságnak. Münchent látva már azt a tanácsot adja: „összátok be a világot, amiben éltek” a világ elfogy, az idő, a nagy ellenfél lenyeli. A csavargó-költő Stuttgartban „látta a halált”, útja egyre nagyobb szenvedésekkel telt. Antwerpenben artikulálhatatlanul-érthetetlen szavakba tör ki, de közben 21-szer kiáltja: „Ó, talatta!” S bár Kassák nemegyszer szándékosan bombázza olvasóit halandzsaszavakkal, - ez nem az!

Xenophonnál olvasható a görög tengerészek üdvivalgása, mikor elszakadtak a szárazföldtől, mikor nincs többé látható part, mikor fölöttük a nap, alattuk a víz csillog, mikor határtalanul szabadnak érzik magukat, holott sohasem függnek jobban a természet erőinek játékatól, akkor tör föl ajkukról a kiáltás huszonegyszer: „Ó, talatta!” Ó, tenger, tenger, tenger, tenger...

Nem lényeges tehát, hogy Kassák konkrétan eljutott-e az antwerpeni dokkokig, hanem az lényeges, hogy Belgiumba érve mint vallja: „költő voltam megoperálhatatlanul”, ennek mérhetetlen szabadsága és kiszolgáltatottsága az ő tengere. Látni, amit mások nem látnak, emlékezni, amire mások nem emlékeznek: íme, azok a képességek, melyeket az emberek lépten-nyomon eladnak általában harminc ezüstért. Kassák felismeri a költő feladatát, s őrzi magában az alkotó személyiség ismertetőjegyeit. Most már tudatosan figyeli környezetét. Brüsszelben megérti az anarchizmus és szocializmus különbségét, s elhatárolja magát az anarchistáktól:

*mi rokonok vagyunk dosztojevszkij ördöngőseivel...
európa leköpi bennünk az ázsiait
s mégis egyedül mi megyünk a hegyre fölfelé
semmi kétség az asztrakháni péklány vagy a szentpétervári szajha
egy napon megfogja szülni az új embert
oroszország a forradalom vörös tavaszával viselő*

A ló meghal a madarak kirepülnek monstre műnek kétségtelenül ez a csúcsa. Mit is láthatott volna ezek után Párizsban?!

*Ó PÁRIS! PÁRIS!
ady endre látott téged meztelenül s a te véres romjaid
fölött született guillaume apollinaire a szimultanista költő -*

Vajon számít ez annak, akin két rongyos, koldusnadrág van gatyá nélkül?! Kassák iszonyú romboló erővel találkozott útján, mégis az alkotóerő mellett döntött, s jól tudja, hogy ezzel kiállta a végső próbát. A költő szabadságát nem a mások tudata által leltározott tények ismerete jelenti, hanem az, hogy képes-e olyat alkotni, amiben önmagának „kedve telik”. Ehhez érett személyiség kell mércének, aki felelősséget vállal tetteiért, szavaiért. Ezt rögzíti, mikor így fejezi be versét:

*én KASSÁK LAJOS vagyok
s fejünk felett elröpül a nikkel számovár.*

Mikor a verset élményből művé formálva közreadta, Kassák nagyon jól tudta, nemcsak az ő feje fölött röpül el a nikkel számovár. Az Európát megrázó forradalmi hullám progresszív vonalához való csatlakozás, a levert európai tanácsköztársaságok ellenére megjósolt permanencia mint a „nikkel számovár” sosem véget érő, élővé varázsolt röpte - döntően hozzájárult ahhoz, hogy Kassákot többé nem lehetett agyonhallgatni, mivel mindenki megértette. Csaknem negyvenévesen vívta ki a hivatalos irodalomkritika elismerését, akkor is óvatossan vigyázva arra, hogy mint új formát teremtő alkotót méltassák, semmi többet.

Kassák olyan választ ad erre, ami méltó hozzá: létrehozza a konstruktív művészetet, melynek ambivalens megfejthetősége miatt a továbbiakban azoknak nincs többé nyugta, kik egyebet sem szeretnek, mint a nyugalmat.

A KONSTRUKCIÓ

Kassák azzal kezdte „világszemléleti eltérését” költőtársaitól, hogy megpróbálta megszeretni a világot, és nem önmagát megszerettetni a világgal. Vállalta a magyar avantgárd megteremtőjének szerepét, mert tisztelte és szerette ezt az új művészi irányzatot. Az avantgárd Kassák szerint többet változtatott a Föld arculatán, mint minden addigi irányzat.

Amiért hazánkban nehezen tudott gyökeret eresztetni, annak az az oka, hogy az úri Magyarországon forradalminak találták, majd a forradalmi Magyarországon anarchistának. A művészek legbátrabbjait pedig az riasztotta vissza, hogy az avantgárddal el kellett fogadniuk Kassák Lajost, a művészet hagyományos szabályainak átértékelőjét. Pedig Kassák ijesztőnek vélt átértékelési programja voltaképpen három alaptételből áll: 1. az új művészet állandó kontaktusának meghirdetése minden „progresszív gazdasági és politikai mozgalommal” (A Tett, Tizenkét pont); 2. a proletár forradalmat az új művészet által felépített „morális forradalommal” kívánja kiegészíteni (A Ma, Aktivizmus); 3. a művész autentikus, azaz hiteles értékmérőjének „világszemléletét” tartotta (A Ma, Képarchitektúra). Ebből az következett, hogy míg egyesek „magyar Apollinaire” néven emlegették, mások „magyar Gorkijt” láttak benne. Kassák hasztalan bizonygatta: az avantgárd művészet lényege éppen az, hogy nemzetközi. Az avantgárd: internacionalista művészet.

Egyedül marad egy érdeklődésből-elutasításból font folyton mozgó, táguló-szűkülő laza hurokban, amit csak szellemi becsületessége, kétségbevonhatatlan őszintesége és abszolút igazságérzete miatt nem húztak szorosra. Kassák mégis életét tette a hazai új irodalom létrehozására. Hiába ismeri az avantgárd kelet-európai törekvéseinek tiszavirághullását, meggyőződése, hogy a hagyományos művészet túlhaladott, mert nem az életről írt, hanem arról az elméletről, amit az életről alkotott. A tisztaság törvényeinek alapja annak tudomásulvétele: az ünnepnél többen vannak a hétköznapiak. Kassák költészetében nincs vasárnap. Hét hétköznapot ismert, a megélhetésért folytatott mindennapos küzdelmet, és sosem tisztelt meg másokat mondanivalóval, csakis azokat, akik ugyanígy éltek. A tisztaság törvénye a lényeg elválasztása a lényegtelenről, a tűnékeny szépség-múlt maradandó igazság-jövővel való helyettesítése.

A múlt azonban nem hajlandó magától távozni, a jövő vonzása bizonytalan. A tipikus kassáki félelem az országutak éveiben nyeri el művészi megfogalmazását: a múltizmust és jövőizmust az idő uralja, olyan költészettel vagyunk körülvéve, mely az időre alapul, szabadon száguld előre, nosztalgiával hátra, kiszabadít bennünket magunkból és bezár bennünket magunkba, kinek-kinek élet- és halálmódja szerint. Az idő művészete visszavonhatatlanul klasszikus művészet, s ez a modernnek szemében a jólnevelt unalmat jelenti.

A csavargó-költő számára a költészet világfővárosa tele volt a „romlás virágainak” illatával, s a Szajna partján ott bolyongtak a polgári költészet „részeg hajójának” kísértetutasai: Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Mallarmé és Ady, akiknek kezében az idő egyetlen dimenziója is kimúlt. Mert mit jelent: „Szurok Á! hó É! rőt I! zöld Ü! kék O!”, amit Rimbaud leír A magánhangzók szonettjében? Semmit! Ám milyen nagyszerűen érthető, ha lefestjük! És az avantgárd festők vásznain megjelenik az eddig elképzelhetetlen: a festett betű. Az avantgárd tehát a térhez fordul, a tér hármas dimenziójához. Idő helyett térben építkezni: az avantgárd alapgondolata, amit később a „sorok vízszintesből való kiemelésének”, majd a „megnégyesített világnézetnek” neveznek el. Mit tesznek a költő-prometheuszok egy üres kockává lett világban?

A tér váratlanul fontossá lett dimenzióiban azonban elsősorban „örökéhes kérdőjelek” jelennek meg a költő előtt. Kassák a Hirdetőoszloppal c. kötetében hirdetett „táguló perifériák” nevében kisebb földrengést okozott a nyugatosok között, amikor „álmai vasfogával” megrázza „a szétrongyolódott matematikai időt”.

„Hatalmas felhőkarcolókat építünk majd és játéknak az Eiffel-torony mását. Bazalttalpú hidakat. A terekre új mithoszokat zengő acélból” - hirdeti büszkén a Mesteremberekben. A tér mítoszának monumentális képe nyújtózva magasodik fel előttünk, mint a sivatagból hirtelen előbukkanó piramisok. Amit ábrázol általa, az már új, ahogy mondja - ősi az ősinél. Kassák rádöbben: az avantgárd legnagyobb ellenfele a nyelv, mely könnyen kifejezi az idő egymásutánját, de nehezen a tér egymásmelletti-egyidejűségét. Új nyelvet kell konstruálnia.

A konstruált nyelv óriás-kísérlete a Máglyák énekelnek. A 3500 soros prózaversben Kassák elhagyja a szavak ok-okozati, azaz időbeli linearitását. A szavak hirtelen ugráló víziókká válnak. „Ó, élet. Megélés. Fölélés.” - típusú sorok alkotása közben Kassák a film eszközt alkalmazza, a vágást. Ezzel a gondolatok mozdulatlan jegének tömegében lavinát indít el. Mit akarhat velünk közölni a költő: az élet megélés valamiből, megélése valaminek? Vagy az élet él föl minket, mi vagyunk maga a fölélés? Közlés ez, vagy elhallgatása legfontosabb közlendőjének? Kérdőjelek a pontok vagy dupla felkiáltójelek? És az olvasó észrevétlenül belesodródik a szabad asszociációba. S ezzel válik a konstrukció részesévé.

A konstrukció szerkezetében tovább nem egyszerűsíthető nyelvi jel, amit az alkotó olyan nyitottsággal alkalmaz, hogy az olvasóban feltétlenül a továbbgondolkodás nyersanyagává válik. Ezért aki szereti készen kapni a gondolatot, nem szeretheti meg az avantgárdot.

1925-ben jelenteti meg erről szóló döntő tanulmányát „A korszerű művészet él” címen. Kassák mellébeszélés nélkül, logikusan rávezeti olvasóit, hogy lényegében mindössze négy új művészi irányzat van: 1. futurizmus; 2. expresszionizmus; 3. kubizmus; 4. konstruktivizmus. Bemutatja, az összes többi irányzat miként vezethető vissza erre a négy „anyairányzatra”, mivel csak variációk lehetnek végtelenek, az alaphelyzetek soha. Kassáknak ez a tanulmánya a „boldog tanulmányok” körébe lenne sorolható, ha létezne ilyen kategória. Szerzője tobzódik a szimultanizmus, brüitizmus, imaginizmus, purizmus, proun és sok egyéb modern emberi produktum között. Feltárul Kassák irányított tudásának mélysége, egy olyan hatalmas és átfogó tudás a modern művészetről, amit nem lehetett sem iskolában, sem Sporni úr műhelyében megtanulni.

Így jön létre az az önmagában véve is figyelemre méltó jelenség, hogy az autodidaktának, amatőrnek, dilettánsnak és egyéb leértékelő jelzővel illetett Kassáknak nyelvszerkezeti konstrukcióit ma akademikusok vitatják tudományos ülésszakok során át. Nyelvkonstrukciói tudományos disszertációk témáját képezik, és gyönyörködtetnek. Az utókor olvasói számára az utóbbi a fontosabb. Joyce, Bellow, Broch, Juhász Ferenc és a felbontott nyelv más nagymestereinek olvasásakor nem feledhetjük: Kassák Lajos művészete nyitotta meg fülünket mindazok művészetére, akik számára meghalt az idő-múlt, és kinyílt a tér jövője.

A KEGYETLENÜL MEGFORMÁLT EMBER

Akik bepillantást nyerhettek a Kassák-hagyatékba, jól tudják: műveinek kb. 50%-a jelent meg, s ugyanennyi maradt kéziratban.

Egyedülálló irodalomtörténeti ritkaság, hogy ezt az alkotót születésének centenáriumán sem lehet a teljesség igényével megközelíteni. És nemcsak soha meg nem jelent műveinek hiánya miatt, hanem azért is, mert a megjelent művek értékelése sincs elvégezve.

Kassák életének második negyven éve még vitatottabb, mint az első. Egyes értékelők szerint feloldhatatlanul a szubjektivizmus felé tolódik, míg mások szerint most lesz belőle igazán „objektív lírikus”, aki hadat üzen minden egocentrikus lírának. Tény, hogy Osváth halála után Kassák „sündisznó” alapállásba helyezkedik, s tuskéi mutogatásának elsődleges oka az a sok sajtóper, amit nyakába varrtak. Van időszak, mikor Kassák egyszerre kilencfelé védekezik, és sikerrel. Támadói nagyot csalódtak, s rá kellett jönniük, hogy Kassák nem azért írja meg annyiszor a félelmet, mert gyáva, hanem azért, mert nagyon is értelmes. Aggodalmait az aggasztó világnak szólnak, melynek felelőseit felismeri, s írásaiban félreérthetetlenül bemutatja. Nyilván nem öleli érte senki a keblére, de ő sem igényli, hogy olyan emberek legyenek a barátai, akikre legfeljebb mint ellenfeleire büszke. A Földem, virágom kötet legkomorabb versében, a Holdtöltében már bárki felismerheti: nehéz fémekből ötvözték ezt az embert, márpedig minél súlyosabb az anyag, annál nehezebben vegyíthető más elemekkel.

*Középkoru ember vagyok
himnemű, szivós és akaratos.*

...

*Inas voltam, szolga, mesterember, csavargó és kéregető.
Jelenem hasonló a multamhoz,
saját erőmből tartom fenn életemet.*

Fontos szavak, pontos gondolatok. Kassák világhírű már, de életét fenn kell tartania - hasonlóan múltjához. Ezt megérteni illúziók ködéből nem lehet: Kassák az értékamortizációról szól.

Holdtöltéje kulcsvers, nincs egyetlen szó, amit elhagyhatnánk belőle. Egyetemes líra ez, melyben az embernek fáj a föld s a lét, s az ember léte fáj a földnek.

*Fegyvert még nem sütöttem el soha,
gyereket nem neveltem föl egyet sem.
Mire való vagyok hát? - kérdem magamtól*

...

ha nem élnék, talán boldog is lennék

A görög bölcselek szerint a legnagyobb boldogság meg sem születni, s utána rögtön az, hogyha már élni kell, egyszer mégis visszatérhetünk a semmibe. Kassák rokonszenve letagadhatatlan ezzel a filozófiával. Az Egy ember élete hatodik kötetében így ír: „nincs bennem annyi bátorság, hogy gyereket kívánjak magamnak. Nem merem érte vállalni a felelősséget... Megmaradok az álláspontom mellett, nem akarok gyereket, soha és semmi áron nem akarok.” Mi is ennek a kötetnek a címe? „Háború”. Logikus, hogy amikor hulláktól piszkos a csend is, felelősségteljes ember nem kívánja, hogy felelőtlenül létrehozott utóda elátkozza, amiért meg kellett születnie. Kassák először látja meg, hogy a XX. századi utódok aligha rebegnek áldó imát ott, hol apáik sírjai domborulnak. Neki sosem bocsátották meg ezt az alapállást, pedig korántsem olyan kemény, mint József Attila, mikor iszonyattal néz a „nép fiára”, aki: „Hol lehet altiszt, azt kutatja / holott a sírt, hol nyugszik atyja / kellene megbotoznia.” (Hazám) A kétféle megítélésben döntően esik latba, hogy József Attila öngyilkos lett, Kassáknak ez meg

sem fordul a fejében, s bármilyen mélyre szorítják, bármilyen félelmet ébresztenek benne: rögtön tollat és papírt ragadva megírja. Éles szemű tanú marad élete végéig.

1939-ben a Fűjjad csak furulyádat című kötetének ajánlása így kezdődik: „Könyvemet a szegényeknek ajánlom / magam is gyakorló szegény.” Itt a nyomor már dermesztő stupor-élményként épül a művészetbe. A stupor-művészet lélegzetelállító darabjai a Halk kis ballada, a Requiem egy asszonyért és A költő önmagával felesel. 1939 Simon Jolán öngyilkosságának éve, és Kassák nem engedi szétsírni az emlékét.

*Az enyém voltos engemet, mint rózsát viselt a kebelén
s maga is egy rózsza volt szegény.
Ki érti meg súlyos bánatát?
Virágot szedett a réteken egy nyárvégi nap alkonyán
aztán sírt és megölte magát.*

A kép örökre beledermed az olvasó agyába: rózsza, ki rózsaként viseli párját, igen, ez kibírhatatlanul súlyos lehetett és felejthetetlenül szép lehetett. A Requiem tovább bontja a képet:

*Azt mondtam az enyém vagy
és ő is azt mondta
az enyém vagy.
Boldogan szavalta verseimet
gesztusok és szenvedő grimaszok nélkül
úgy ahogyan megszülettek a mélyben.*

Ez az éppen, amiért ez az asszony Kassák szívébe beletört: azonos mélységeket ismertek. Lentről indultak fölfelé, mikor a művészetet ostromolták, és nem hegyoromról kegyeskedtek alászállni az élet rejtelmeibe. Ennek okából az élet nem is volt számukra megfejtendő rejtély, másoknak kellett megismerni őket, s nem nekik másokat. Ezért marad Kassák örökre az - aki. A költő önmagával felesel c. versében a stupor-élmény már egyben jajkiáltás és jóslat is:

*Hej, egyszer majd megtanítanak kesztyűbe
dudálni. Ahelyett, hogy szétnéznél a bőrén, közvetítenél vagy kereskednél
költeményeket firkálsz, meggyalázva az anyagot és formát
mindenki megvet érte a maga kis értelmével
s hiszi, joggal süti le pilláit, ha rólad van szó.*

Hiába minden feleselés: a „derék” Kassák Lajos képtelen rábírni a költő Kassák Lajost, hogy bőrzézzon vagy kereskedjen. Az alkotó emberi értékét képtelen fölcserélni az előírható használati értékkel. Hamar meglátja, hogy „az ember feltámadása Európában” (Óda, 1948) - ellentmondásosan meggy végbe. Az 1948/49-es Szegények rózsái kötet megjelenését nem kísérte örömmámor. A Még egyszer c. versben ezt írja Kassák:

*Mit éltem meg és mit élhetek még
úgy szakad ki belőlem a kérdés, mint bimbóból a rózsza
mint szenvedőből a káromlás Teremtője ellen.
...
Igy vetem be sűrű betűkkel a fehér papirost
és halmozom büneim a vakok előtt
kik lámpát emelnek a magasba
s nem veszik észre, hogy ez a lámpa taglóvá változik a kezükben
nem veszik észre, hogy a kapu bezárul s most
más utakon menetelhetünk más lázak szédületében.*

Ezt senki sem várta a kor proletárköltőjétől. Még hogy „a kapu bezárult”?! Mikor, milyen kapu, kik előtt? A taglóról már nem is beszélve. Új filozófiához vezetne annak értelmezése, hogy a lámpa, az évezredek óta szimbólum lámpa, melyet magasra emelve Diogenész fényes nappal kereste az Embert, miként válhat taglóvá a vakok kezében. Kassák a Szegények rózsáinak megjelenése után az asztalfióknak ír egészen 1957-ig. Belső emigrációjának éveit nehezen viseli, de elviseli. Megszokta, hogy: „Küzdésünket teljesítjük anélkül hogy valaki reflektorfényt bocsájtana ránk anélkül hogy protestálhatna érdekünkben”. (Északi szél)

Az 1963-ban megjelent Vagyonom és fegyvertáram kötet megjelenése után két évvel, 1965-ben Kassák Lajos elnyeri a Kossuth-díj első fokozatát. Nézetei igazolódnak: tiszta célokhoz tiszta eszközök kellene, „amik az ellentétek törvénye szerint / egyszerre egymás mellett élnek” - fogalmazza meg a Költészetem c. versében. De ebben a kötetben szerepel Sír-feliratom c. verse is, amit maga tervezte szoborkompozíciójára véstek, és sírján komplex egészen áll idő és tér konstrukciója.

Most, Kassák születésének centenáriumán, mikor egy eljövendő „Kassák-reneszánszról” szólnak a megemlékezések, mikor műveit a Nemzeti Galéria kínálja a látogatóknak, a sírkoszorúzáson tisztelgőknek látniuk kellett: az egy évnél régebben elhunyt Kárpáti Klára halála óta a Kassák sírszobor nincs visszaállítva.

Valószínűleg megtörténik a kellő intézkedés legalább halálának évfordulójáig. Bár Kassáknak ez aligha lenne fontos. Ólomvitézek c. drámájának Diák-monológjában összefoglal minden lényegest:

*Nem bánom a komédiát.
Csakhogy kiénekeltem őket!
Szívem, most örüljünk mi is.
Vétkezzük csalfa lepedőnket.
Ha-ha! Tervet csináljak én?
Rut kerülőt az ember ellen
Ki álmát bennem élte meg.
Kitől f o r m á b a n teremtettem. (-)
Áldom a gesztust, ki bennem
A bus m e s t e r t mintázta meg.
Oh ember, ész edénye: Ember! (-)
De nincs ki innen földi út.
Vagyok magamnak árva csősz,
Kit rémít a haláliszony
S borzadva gondolok jövőmre.*

Kassák ólomvitézei egyértelműen a munkásokat szimbolizálják, a Diák-monológ egy munkásból lett Hamlet monológja. Az ólomvitézek még formában teremtettek, doboz-gyáraikban élnek meg „világtalálkozást”, a köztudatukból kivont költői szubsztancia szerint azonban, ha minden más megtaláltak is: „csak önmagunkat nem találjuk”.

Hiába volt tehát Kassák rögeszméje a „végtelen felmérése”, vagyona és fegyvertára mégis a „tehetetlenség sikátoraiból” feltörő emberi lelkek panaszainak összegződéséből tevődik össze. Pihenés. Szép szó. De mit jelent? Sohasem tudhatja meg, aki szegény. Kassákot a halál felé ballagva végre örömmel tölti el: „Olykor látom őket a fényben” (Testvéreink). Olykor. Egyetlen szó. De nem hagyhat nyugodni senkit, míg lesznek jajkiáltások.

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1987/7. 453-459. p.

A Hannibál-torzó

Sarkadi Imre Hannibál-koncepciójáról*

A torzó nem nőhet le értelmezőihöz, azoknak kell felnőni hozzá. Van, amikor az egész része. Van, amikor a rész egésze. Van, amikor az alkotó mély értelmű védekezése művének befejezetlensége a valóság „ökörszemponjtjaival” szemben.

Sarkadi Imrét hat éven át, 1943-tól 1949-ig folyamatosan, majd az ötvenes évek végéig más munkái mellett szaggatottan foglalkoztatta Hannibál alakja. A „karthagói bálvány”, a legnagyobb pun, aki hadvezérként húsz évig tartotta rettegésben Rómát, csak egyszer vesztett csatát, de ettől megváltozott a történelem. Róma nagyhatalom lett. A római légiók a Hannibál elleni küzdelem tanulságaitól váltak verhetetlenné. A latin államiság ebben a döntő húsz évben alakítja ki bonyolult jogi gépezetét. Fetiális papjaiból kinőnek a nemzetközi jog első diplomatái. És lőn: a Római Birodalom, mely csaknem egy évezredre determinálja a történelmet.

A témakör tizenegy megírt részletéből Sarkadi Imrének olyan Hannibál-koncepciója bontakozik ki, mely a jelenközpontú történelmi drámák legsúlyosabb mondanivalóját tartalmazza. A Siklós Olga által előadhatóvá formált, Török Tamás és Hajdufy Miklós rendezésében nyilvánosság elé került Hannibál-drámák azonban múltközpontú történelmi műként foglalják keretbe Sarkadi Imre legmaibb gondolatát. Rekonstrukciójuk kulturhistóriai teljesítmény, Hannibál feltámadása - Sarkadi Imre eredeti Hannibál-koncepciójának feltámadása nélkül, akit Hannibál ürügyén a nagyhatalmi magatartásformák életképesség-szindrómája foglalkoztat.

„A drámaíró Sarkadi”-interjuban Horvai Istvántól elhangzik: „Bár többször szóba került, hogy a Hannibál-ból készítsen darabot, abban az időben inkább azt akartam, hogy az akkori valóságról írjon, mert úgy véltem, ez az ereje. Ma a töredékeket többre tartom, akkor sokkal inkább az utánpótlást láttam bennük. Hangjuk nem látszott igazi Sarkadi-hangnak.” S bár Horvai elismeri, hogy sokkal inkább a korabeli irodalomelmélet nem felelt meg az egyetemes világszínvonal követelményeinek, mintsem Sarkadi eredetinek, mégsem biztatta az író a Hannibál töredékek drámává teljesítésére. Bárki, aki olvasta a töredékeket, tudja, hogy a megírt szövegek túlságosan sokat árulnak el a hatalom birtokosainak tévútjairól, s a tévedések végzetes következményeiről. Ennek a mondanivalónak valóban nem kedveztek a negyvenes-ötvenes évek, de a legaktuálisabbak közé emelkedett a meginduló demokratikus alternatívakeresések időszakában, a nyolcvanas években. A kor felnőtt a feladathoz. A modern irodalomelemzések állandó mozgásban tartják a történelmi szellemi életet, s dialektikus analízissel és szintézissel védik az értékamortizációtól azokat az alkotókat, akik mondanivalójukkal előfutárok.

Tanulmányomban azt a filozófiai-művészi gondolatfolyamatot szeretném feltárni, amelyet az íróban Debrecen világa indított el, majd a Hannibál-jelenséggel megtalálta világnézeti állásfoglalásának központi magját, aminek koncepciója Sarkadi Imrének legmaradandóbb mondanivalója maradt.

Nem azért nincs benne harmónia, mert befejezetlen, hanem azért befejezetlen, mert a feltárt ellentmondásokat nem lehet harmóniával feloldani.

* A tanulmány III. díjat nyert a Debrecen várossá nyilvánításának 625. évfordulójára meghirdetett 1986-os irodalmi pályázaton. (A szerk.)

Hangsúlyozottan számontartott Sarkadi Debrecenről megfogalmazott véleménye: „...Debrecenben csak kibomlás van és pusztulás; csak fiatalok és öregek, lázadás és lehervadás - alkotás nincs. Olyan légkör, ami fellök kitűnő dolgokat, de el is nyomja őket mindjárt...” Ideje kimondani, hogy ezekben a Sarkadi levél-sorokban Debrecen egyenlő a magyar szellemi mentalitás koncentrátumával. A megállapítás könyörtelen ugyan, de egész magyar szellemi közéletünkre igaz, s Debrecenben talán azért észrevehetőbb, mert ez a város őszintébb mer lenni a többinél. Hazánkon kívül egyetemesen elismert, hogy „az írói alkotás abszolút valóság”, Magyarországon azonban mindig akad „abszolútabb valóság” mint az írói alkotás. Mintha nem tudatosult volna bennünk, hogy az alkotó „pokolraszáll”, s létrehozott műve feltételezi a legnagyobb iszonyatok ismeretét. A művészet az értelem álma arról, hogy az áldozatok nem hiábavalók, - a valóság ellentmondásai feloldhatók kimondásuk által. Ezért szállnak alá, ameddig szükséges, szavaikért. A probléma ott kezdődik, amikor természetessé válik, hogy az alkotók ellenfeleként létezzék egy „légkör”, melynek csakis ellenében tudják megvalósítani magukat, általuk soha. A „légkör”, amire Sarkadi utal: a negatív materializmus uralma a pozitív materializmussal szemben. Ha a materializmusból csak annyit veszünk tudomásul: „a lét határozza meg a tudatot”, ez Marx alapvető gondolatának csupán a fele, mely az életet negatív irányba, az abszolút anyagelvűség felé futtathatja ki. Marx azonban úgy fejezte be definícióját: „de a tudat alkotóan visszahat a létre”! Ezt a tudati-szellemi visszahatást nem tudomásul venni annyi, mint tagadni az emberközpontú pozitív materializmust.

Sarkadi nagyot nyert, mikor az alkotás lehetőségeit vizsgálva, Debrecen végleteit elemezve, ennek a veszélynek felismeréséhez korán eljutott. Elfajulását és következményeit csakis történelmi analógiában írhatta volna meg, azt is minimum háromszoros párhuzammal: megfelelő történelmi korra, államra és személyiségre volt szüksége.

Az ókorban az egyiptomi gondolkodót istennek járó hódolat vette körül. Ez a párhuzam kiesett. A görögök amphiteátrumot építettek költőiknek és drámaíróiknak, hogy az egész nép láthassa és hallhassa őket, s megvalósulhasson a „paideia-elv”, a tömegek erkölcsi nevelése, szórakoztatva felemelése és megnemeseítése... Ez sem lehetett párhuzam. A latin polgárok már elegek voltak önmaguknak, a kultúrát az elit körök kölcsönveszik vagy másolják a hellének-től, saját alkotóikkal nem törődnek. Tudósai és történetíróik papiruszaiban sült halat árulnak a római piacon, s a filozófiai vitáknál jobban kedvelik a primitív cirkuszi játékokat, mely annál sikkesebb, minél több benne a vér. A római katona számára a köreit féltő tudós Archimédész sült bolond, s ő, aki ledöfi; a kiegyensúlyozott, normális állampolgár. Róma ebből a plebsből választja császárait, s a tudóst és művészt a gazdagsága által védett arisztokrácia kegyeire utalja. Találjon mecénást az alkotó, és senki sem fog utjába állni. De az államra, mint pártfogóra, ne számítsen, annak saját hatalmát kell pátyolgatnia. A Római Birodalom, mely nyíltan vállalja a hatalom érdekében történő alárendelését minden más struktúrarészletnek, legfőképpen az észnek, keletkezéstörténetében Sarkadi mondanivalójához megfelelő analógia. Ezt az ókori erőszak-monstrumot az a történelmi vákuum hozza létre, hogy a Földközi-tenger partjain kialakult civilizációnak két korlátlan ura akar lenni: Róma és Karthagó.

A Sarkadi töredékek első nagy érdeme, hogy Karthagót mint Rómával egyenrangú felet ábrázolja. Ez történészek számára korántsem bizonyított. Tény azonban, hogy a három pun háború eredménye Karthagó pusztulása és Róma felemelkedése volt. Az első pun háború (ie. 264-241) huszonhárom éve alatt megszületik a Barcasok demokratikus pártja, s feszültség alakul ki köztük és a hatalmat kisajátítani akaró oligarchia között. Ez a háború az apák háborúja, s Hamilcar Barcas, Hasdrubal Barcas sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a nép kizsákmányolói háttérbe szorításának, mint a Földközi tenger népei meghódításának,

Hamilcar és Hasdrubal fiai a második pun háború idején (ie. 218-202) Karthagót nemzetközi tekintéllyé teszik. Punok uralkodnak Hispánián, punok kelnek át az Alpokon, és tönkreverve a római légiókat, Rómát közvetlen közletről fenyegetik. Hannibál hallatlan sikerei láttán Rómára támadnak az illírek, macedónok, görögök, de Róma mégsem roppan össze, ami csaknem történelmi dajkamesének tünne, ha nem lenne igaz. A harmadik pun háború (ie. 147-146) az unokák háborúja, a hanyatlásé, melynek végén a győztes Róma felégeti, felszántja és sóval hinti be az egykori Karthágó helyét.

Három generáció alatt Karthágó nagyhatalmi pozíciója megszületik, megerősödik, majd elpusztul. A fordulópont a zamai csata (ie. 202), a második pun háború utolsó, s Hannibál számára egyetlen vesztes csatája. A töredékek mind vagy Zama előtti vagy Zama utáni közvetlen időponthoz kötődnek. Világos, hogy Sarkadinak azért van szüksége erre az időpontra, mert a Zama alatt táborozó római sereg éppúgy fenyegeti Karthagót, mint egykor a pun sereg fenyegette Rómát.

Erről a történelmi párhuzamról a „Hannibál” f és g töredéke, továbbá az f töredék változata félelmetes dolgokat tár fel. A karthagóiakat képviselő Maharbal szerint: „Róma alatt kellett volna a döntő csatának lenni. Akkor most nem állnánk itt, s nem lennének itt a rómaiak”. Hannibál egykor megkímélte Rómát, lemondott ostromáról. Ezzel a tettel elszalasztott egy olyan történelmi lehetőséget, mely száz évben egyszer adódik. Bármilyen nagy hadvezér, de hiányzik belőle a világhatalmi koncepció, ami ellenfelében, a római Scipió Africanusban fiatal kora óta megvan. A Hannibál - Scipió személyiségpárhuzam kibonthatósága érdekében van Sarkadinak leginkább szüksége pontosan erre az eseménysorra.

Hannibál Barcas erős államot örökölt apjától és nagybátyjától. Testvére, Hasdrubal Barcas is kiváló katona, páratlan szövetséges. A Barcasok neve Róma számára maga a fenyegetés. Ugyanakkor Cornélius Scipió apja és testvére elesik a Hannibál elleni csatákban, s a latinoktól csaknem minden városállam átpártol a győztesekhez. Scipió mégis megállítja megvert katonáit a cannaei nagy futáskor, s ezzel voltaképp a Hannibál elleni háború rómaiak számára legmélyebb pontján lép be a küzdelembe. Megjelenésétől kezdve Róma folyamatosan tudja: mi a teendő? Scipió nagyhatalommá kívánja tenni Rómát, s Róma urává tenni saját magát, s ehhez megfelelő koncepcióval rendelkezik. Mellette Hannibál hirtelen közönséges szükség-katona harmadosztályú ondóshow-vezér, aki arra büszke, hogy katonái szerelemre tanítják a jócskán elhanyagolt latin nőket. Hannibál beismeri Maharbalnak: „nem tudok mit kezdeni a győzelmeimmel... nem tudok megszabadulni a háborútól”. Ezekről a szavaktól hirtelen kibomlik lefokozott-értékűsége ellenére a Hannibál-szimbólum: az ember, aki élni akar.

A Sarkadi töredékek második nagy érdeme, hogy figyelmeztető viszonylatba képes hozni Scipió felfogását, aki szerint minden béke meddő, s minden háború hasznos azzal a Hannibál felfogással, hogy a háborúban csak a pusztulás maradandó, s az élet a béke szülöttje.

A „legnagyobb pun” csapdába került, önmaga csapdájába. Húsz éve győztes hadvezér anélkül, hogy szeretné a csatákat, katona anélkül, hogy látná a háború értelmét. Sarkadi a „Hannibál, a portás”-ban kidolgozza Hannibál figurájában a szolgálatába belefáradt közember alakját, aki megtanulta, nemcsak a haza szolgálatába lehet elfáradni, hanem „még a magunk szolgálatába is bele lehet. Mindenbe bele lehet fáradni, legyünk becsületesek”. Miért kell neki átkelni az Alpokon, ahol veszett hideg van? Miért kell „példát mutatnia” húsz éven át? Miért parancsolnak neki a „körülmények” és az értelmetlen isten „Bála” (Baál), mikor neki „elég az élet”? Lényegi kérdések. Kiderül belőlük, hogy bármennyire szereti az életet Hannibál, de szemében az élet ára nagyon magas az élet értékéhez képest. S ezzel a gondolattal párhuzamosan ott lappanghat a gyanú: lehet ez fordítva is, az élet értéke mélyen alatta marad az élet árának!

Sarkadi nagyon jól tudta, hogy ezeket a kérdéseket az emberiség kétezer év óta nem válaszolta meg. Lépten-nyomon olyan emberekkel találkozhatunk, akik „csak” élni akarnak, ami természetes, mert nem ők akartak világra jönni, hanem „csak” létrehozták őket. Ha azonban az előd (a nemző) nem képes az utódnak értelmes életet biztosítani, akkor bizony nem életet adott egy embernek, hanem egy embert adott az életnek. Micsoda ár: olyan „körülmények” és „példák” szerint leélni az életet, amit állítólag „adnak”, hogy belefárad!

Logikus tehát, hogy Hannibál nem a rómaiakat tekinti első számú ellenségének, egyszerűen szükségszerű megvizsgálnia az államhatalom birtokosainak magatartását. A c változatban a katonák arról beszélnek „Hannibál nélkül Karthagót már eltörölték volna a föld színiéről a rómaiak”. Hannibált azért küldik hódítani, hogy Karthagó uralkodóosztálya erősödjék. A hadvezér rájön, hogy apáik nemzedéke óta az oligarchia elszemtelenedett, és csak magára gondolva lassan, de biztosan feléli Karthagó gazdasági tartalékait. Ráadásul ostoba féltékenységekben Hannibál „életére tör”. Mivel azt képzelik: hatalmuk szilárd, - agyukban fölöslegessé vált Hannibál!

Róma, mivel korántsem „csak élni”, hanem bármi áron győzni akar; homlokegyenest másként viselkedik. Scipiót előléptetik, előbb proconsul lesz, majd consul, és az impérium birtokosa: azaz teljhatalmú vezető. Mig Hannibál lába alól saját hátszaga kihúzza a talajt, addig Scipió számára az ugyancsak szétvert Róma megteremti azt a talpalatnyi földet, hol lábát megvetheti. Az író ítélete szerint Rómából méltán lesz nagyhatalom, mert két ehhez szükséges alapvető tényezővel rendelkezik: egyrészt annak a kezébe adja a hatalmat, aki képes hasznosítani, másrészt kislétszámú uralkodóosztályt hoz létre, mert tudja, hogy a plebs türelmének mennyi léhűtő eltartásánál van határa. S megfontoltan sok szabad római polgárt teremt, általuk tartva kordában a tényleges munkát végző rabszolgákat.

A logikus római államhierarchiához képest Karthagóé gyenge és ostoba. Mivel úr annyi benne, mint a pelyva, nem képes az elnyomottakkal magát eltartatni, sem azok ellenőrzését elvégezni. Egyetlen eszköze a megfélemlítés: az emberáldozat olyan gyakori, hogy meg sem indokolják, vagy a rómaiak elpusztításáért könyörögnek alatta, mint Moa meggyilkolásakor.

Hannibál szembefordulása Karthagóval Sarkadi Hannibál-konceptiójának szubsztanciája. „Szolgáltalak Karthagó és jól szolgáltalak. Nem azért hagyom abba, mert nem tudlak már tovább szolgálni - azért, mert nincs a szolgálatra kedvem” - mondja Hannibál a főpap szemébe. S hozzáfűzi, hogy kíváncsi a győztesekre.

Miután méltán torkig van Karthagóval, mely sem benne, sem az államban nem tudta kiépíteni a meggyőződést, hogy ezért a „hullaszagu” hatalomért küzdeni érdemes: Hannibál tanulmányozni szeretné a rómaiakban a legyőzhetetlenség összetevőit. A „Hannibál, a portás” mond erről legtöbbet: Scipió katonái fanatizáltak, „fejjelel mennek a falnak”, de utánuk kő követ nem marad. Győzelmeik után a katonák jutalmat kapnak, s ujjongó diadalmeneteket tartanak, ahol a nép ünnepli az érte harcolókat. A diadalszekerek után futó foglyok a rómaiak szemében a haladás akadályai, mert Róma nem felejtette el tudatosítani állampolgáraiban, hogy a haladás tőlük függ. A nép „mint a hangyák”, dolgozik, és rajongva néz föl „bátor és tehetséges” hadvezéreire, akik ugyancsak követnek el baklövéseket, de történjék bármi, a római katona azt képviseli: „ők az erősebbek”, elemzi már-már ugratásszerűen a g részletben Hannibál.

Egyéni, mélyebb tudattávlátában, a karthagói bálvány felismeri: most dől el a közösség illúziójának sorsa, a lélek elembertelenedésének sorsa. A „Hannibál, a portás” fogalmazza meg a teljes magyarázat elvét, melyben Sarkadi ezt mondhatja Hannibállal: „A győztes itt én lehettem volna, a győztes csak a zseni lehet. De a zsenik - ha igazi zsenik - átadják a győzelem örömét az azseniknek, a tehetségteleneknek, a törtetőknak, az antizseniknek. Nekik elég az élet.”

Hannibál eljut a gondolathoz: a győzelem halál, a veszteség élet. Mivel aljasság és kegyetlenség ellen csak aljassággal és kegyetlenséggel lehet küzdeni, a becsületes emberek számára kiváló pozíció a vesztes pozíciója. A veszteség nem kerül a tisztességbe. A tisztesség megtartása: lelki győzelem.

Zama idején Hannibál már tudja, hogy neki és katonáinak semmi keresnivalója nem volt Rómában, Karthago oligarchiájának öldöklő szerszámai voltak: zsoldosok. Ráadásul Scipió számára megteremtették az ürügyet a revansra. Zama, a nagy visszavágó akkor következik be, mikor Hannibál seregét a húszéves hadviselés elfárasztotta, s Karthago fejlődésképtelensége nyilvánvaló. Ennek a jelennek élő városállamnak kataklizmára van szüksége ahhoz, hogy rádőbbenjen: Hannibálra épített jelenkorszakuk végetért. A történelem azé, aki jövőben gondolkodik. Karthago azonban az elnyomása alatt tartott területeket azzal tartja sakkban, hogy Hannibál egyszer ugyanis visszajön, s akivel nem bírt Róma, hogyan bírna más?!

Sarkadi mesterfokon mutatja be, hogyan teremti Karthago Hannibál körül a pótolhatatlanság legendáját, míg ezzel egyidőben gondosan vigyáz arra, hogy a „bálvány” elszigetelődjék saját hazájában. Ezt a helyzetet Hannibál csak a megengedett zámai vereséggel képes szétzúzni, hogy emberközelen maradjon. A g részletben szinte kioktatja a fogoly Scipiót, hogyan győzhet Karthago ellen, hogy győzzön Róma és a rómaiak. Az e részletből nyilvánvaló: a demokratikus Barcasok elvették a lépést, s nem a nép, hanem az oligarchia számára tették „nagygyá és hatalmassá” Karthagót.

Hannibál zámai veresége Sarkadi felfogásában tehát a történelmi események utolsó lehetséges korrigálása volt. Karthago - hadvezére eddigi sikereinek köszönhetően - még a zámai vereség után is elég erős ahhoz, hogy végső leszámolás helyett békekötés következzen közte és Róma között. Mindkét fél tudja azonban, hogy csak időt nyertek a döntő összecsapásig.

A történelem tanúsága szerint Róma egyértelműen készül a háborúra. A római lovagok hadseregszállítmányozás hasznából újabb és újabb légiókat állítanak elő, az egész latin félsziget csaknem leroskad a sok sagum és palludamentum súlyától. Tökéletesítik az ostromgépeket és harci taktikát. A légiókból halál- és győzeleméhes katonatömeget farag a pragmatizmus elve; a meghódított területeken elsősorban övük a szabadrablás haszna, s csak ezután jön a gyarmatosítás, Róma minden közbeeső háborúja felkészülés a Karthagóval szembeni leszámolásra. A Földközi tenger medencéjének nincs állama, mely ne tudná: a római szenátus ülései - bármiről legyen szó - egyre gyakrabban végződnek a félelmetes politikai javaslattal: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam” (Javasolom továbbá Karthagót elpusztítani).

Karthago Zama fölötti bánatát a félelem hideglelése váltja föl, s megteszik, amit eszük ágában sem volt megtenni: szufesszé választják Hannibált. A hadvezérből lett államférfi azonban könnyörtelen pénzügyi reformmal csap le az oligarchiára, mert tudja, hogy kiskereskedők és kézművesek, földművelők és állami szolgálattevők jóléte az állami jólét függvénye. Bár demokratikus politikáját sokan támogatják, az oligarchia viszont részben Róma-pártivá, részben numida-pártivá válik, és vagyoni helyzetük védelme érdekében száműzi Hannibált.

Hannibál hadvezéri áldozata Zamánál fölöslegessé vált, a katonái nélkül védtelen államférfit abban a pillanatban megfosztják hatalmától, mikor kiderül, hogy nem a gazdagok, hanem a nép érdekelt szolgálja. Szíriából és Bithyniából, ahol kegyelemkenyéren és menedékjogon él, Hannibál már nem térhet vissza büntetlenül, - de még visszatérhet! És Róma nem akarja lehetőségét sem, hogy Hannibál ott álljon „ante portas”, tehát megelőző lépést tesz: Hannibál kiadatását, látványos halálát követeli Karthagótól.

Jellemző, hogy ez a hiszékeny, csaló, önmaga érdekeit sem felismerő karthagói osztozkodó és civakodó nemzet leáll tárgyalásokat folytatni annak az embernek kiadatásáról, kinek fénykorát köszönhette. Hannibál a tárgyalások végét nem várta meg, maga választotta meg halála módját és idejét, sorsára hagyva Karthagót, melynek jövőjét tisztán látja.

Bár a töredékekből nem derül ki, hogy az író el kíván-e jutni az öngyilkos Hannibálig, de az e részlet szövegelemzése vitathatatlanul a tragikus végkifejletig mutat előre. „Aki nagy és hatalmas, azt nem hagyják békén soha. Attól mindig el akarják venni a nagyságot és hatalmat. Jobb nagyság és hatalom nélkül élni, én azt hiszem” - mondja Hannibál egyszerre vonatkoztatva megállapítását államra és állampolgárra.

Hannibál nem jóváhagyott illúziókat kívánt szolgálni, értelmet akart egy korban, mely velejéig értelmetlen volt. Feltette magának a kérdést; ez most már mindig így lesz?! És azt a választ találta: igen, most már mindig így lesz. A harc a hataloméért és győzelemért háborút háborúra halmoz, s a béke sem válik többé, mint a háborúra való fölkészülés korszakává. S bár sem Hannibál, sem Sarkadi nem térhet vissza, de a háború tagadása által mindmáig visszatér mondanivalójuk.

KÁLMÁN MÁRIA

Tanárképzés és tudomány II. 1987. 114-124. p.

Lót asszonya visszanéz

Sokkhatások az irodalomban

A sokkhatás olyan régi, mint az emberiség története. A Biblia, a Könyvek Könyve szinte legelső lapjain megörökíti, Mózes első könyvében, Sodoma és Gomorra pusztulásának leírásakor. Isten, a transzcendentális hatalom meg akarja menteni lesújtani készülő bosszújától Lótot és családját. Figyelmezteti őket, hogy meneküljenek, s ne nézzenek hátra. Ezt Lót és leányai betartják - ám: „hátra tekint az ő felesége és sóbálvánnyá lőn”. Lót asszonya, mint a rettenettől sokkolt sóbálvány szimbólummá változott. Fontos részlet, hogy Lót felesége engedetlen és hitetlen is volt, nemcsak kíváncsi. Nem hitte el, hogy a kapott parancs az ő érdeke, sem azt, hogy a korlátlan hatalommal való szembeszegülés nem a hatalmat gyöngíti, hanem az engedetlent semmisíti meg. Így kerül sor szubsztanciája szétfűzésére: élőből élettelen lesz, figyelmeztető bálvány.

FÉLELEM ÉS RESZKETÉS

Kierkegaard-t érdekelni kezdi Lót és családja ellentéte, Ábrahám, „az emberiség második atyja”. Ábrahám is kemény próbatételt kap: föl kell áldoznia Izsákot, egyszülött fiát, akit öregségére adott meg az Úr, de el is akarja venni. És Ábrahám fölmegy Morijs hegyére, viszi a kést, összekészíti a rőzsét, és habozás nélkül készül az emberáldozatra. Kierkegaard-t ez a bibliai példa mindennél jobban sokkolja. Könyve, a Félelem és reszketés körbejárja ezt a korlátlan hitet, mellyel Ábrahám engedelmeskedik és hite által diadalmaskodik, hiszen az egész áldozatkérés: próba volt. A hatalom kíváncsi volt Ábrahám hitének korlátaira, de korlátlanul találva azt, egy kost kér Izsák helyett a legutolsó pillanatban.

Kierkegaard, akit jócskán álmatlanná tett Ábrahám története, így teszi föl első kérdését: „Számítatlan nemzedék kívülről, szóról szóra ismerte Ábrahám történetét, de vajon hány embert tett álmatlanná?” És azt a választ kapja vizsgálódásaiban, hogy a modern kor sokkal szívesebben beszél bármilyen más értéknek tartott érzés megtartásáról, feladásáról, rájuk gyakorolt hatásáról, csak a hit marad kívül analízisen. Pedig a hit elvesztése által támad az emberben a félelem attól, hogy egyedül áll a világban, és szorongás attól, hogy életét megoldani nem tudja.

„Igenis beszéljünk hát Ábrahámról, mert egy nagy dolog soha nem okozhat kárt, ha nagyságában fogják föl” - figyelmeztet a gondolkodó, aki bevallja, hogy hamarabb megérti Hegelt összes tézisével és ellentmondásával együtt, mint az ábrahámi példázatot. „Amikor minden erőmet arra összpontosítom, hogy megértsem, megbénulok” - vallja Kierkegaard. Katalepsiát kap a tanulmányozott jelenségtől, nem bír szabadulni a sokkoló gondolattól, hogy ebben a példázatban valahol róla van szó, s ez voltaképp a sokkhatás tudati alapja. Önmagát kell megérteni az érthetetlenben, önmagát kell belehelyezni az elfogadhatatlanba, és vagy megoldani, vagy elviselni a helyzetet.

Ábrahám nem készült semmit sem megoldani, ám volt bátorsága bármit elviselni, ez a hit alapképlete. „Saját akaratából és saját felelősségére” hitt az ő hallatlan erejű Istenében, hangsúlyozza Kierkegaard - „az abszurd erejénél fogva hitt, hiszen itt már minden emberi számítás érvényét veszítette”. Ezért a filozófus „a hit lovagja” elnevezést adja Ábrahámnak, mert hite volt rangja és vértéke, mely megkülönbözteti másoktól. Kierkegaard, aki lenézi az örökké céltalanul nyüzsgő, hegyek és halak kedvéért utazni induló embereket, a maga részéről csak azért utazna, hogy egy Ábrahám típusú emberrel találkozzék.

Oka egyszerű és nagyszerű; Kierkegaard felismeri, hogy a hitnél súlyosabb elem nincs a lélekben, ezért a hit embereit „előre megállapított harmónia” köti egymáshoz, mert hitükön kívül minden más „zord szükségszerűség” vagy „nyers materializmus”. Kierkegaard magába néz, és tudja: „képtelen vagyok úgy létezni, hogy létezéssel szembeni elutasításom minden pillanatban mint a vele való legszebb és legbiztosabb harmónia nyilvánuljon meg”.

Miről van szó tehát? Arról a letagadhatatlan tényről, hogy aki hisz, az feladja a véges világot, hogy megragadhasa a végtelent. Elképesztő merészség, mert csak a véges világban vannak biztos kilátások, biztos állások, biztos pozíciók, biztos jelenségek. Ám Kierkegaard lassan átkerül a végtelen dialektikáját mérlegelő oldalra, s most onnan nézve százalmas szellemi árleszállítást lát, a javak birtoklásának diadalát. A filozófus megpróbálja megmagyarázni: „senki sem gondolja, hogy egy ember azáltal kiváló, hogy megnyerte a főnyereményt”. Ha gazdagabb lesz, egyszerűen többet bír a földi javakból, ám javainak birtoklása az egyén szupremáciáját nem eredményezi. Ábrahámot ezzel szemben istene mindent el akar venni. Ábrahám oda is akarja adni, s ettől több lesz és más, mint a többiek. Kierkegaard nem mindennapi agya felismeri: ha ilyen hittel nemcsak Ábrahám bírt, hanem mások is - új ember-típussal kell számolnunk. Felismerésük nehéz, ott van például Agamemnón, aki feláldozza Iphigeneiát, s még csak tragikus hőssé sem válik ezáltal. Egy a sok szülő közül, akik habozás nélkül feláldozzák gyermekeiket. Nem abban hisznek, hogy az áldozatra nem kerül sor, hanem abban, hogy joguk van feláldozni gyermekeiket önmaguk helyett. Az ember nem bírja ki, hogy magára van utalva mindenben, s eleve azért hozza létre utódait, hogy a felelősséget rájuk háríthassa. Nem így Ábrahám, aki addig hitt, míg hitével legyőzte istenét: a hatalomnak vissza kellett vonulnia, ha nem akar gyilkost faragni hite által elkötelezett emberéből. Kierkegaard ujjongva ismeri föl: „Tehát vagy létezik olyan paradoxon, hogy az egyes mint egyes az abszolúttal abszolút viszonyban áll, vagy Ábrahám elveszett.” De nem Ábrahám veszett el, hanem Agamemnón, akinek semmi köze a hithez, Agamemnón egyszerűen áthárítja a felelősséget a nála erősebb hatalomra. Fel sem merül benne: esetleg legyőzheti azt. Gondoskodik az áldozatról, ahogyan az emberiség gátlástalan szaporodásával azóta is folyton gondoskodik az áldozatról utódaiban. Kierkegaard rámutat: ahogy szaporodik az emberiség, nőttön nő szorongása is, és egyre nagyobb próbákra tétetik.

Kierkegaard megfogalmazásában a transzcendentális körülöttünk „rejtőzködik”, s míg ezzel nem néz szembe minden „egyes”, addig hiába szaporodik, mint „általános”. Korunkban a rejtőzködő transzcendentális „dramatikailag emancipálódik”, voltaképp együtt élünk vele, miközben mindjobban tagadjuk etikailag, és gyávulunk esztétikailag. Holott a művészeknek „kellene félreverní a harangot”, mert a művész az a „démon”, aki csillagokat köt össze a parányi Földdel, aki nem hagyja az embert elsüllyedni a materiálisba, sem eltűnni az istenit a transzcendentálisba.

Ennek a mélylélektani esszének legnagyobb meglepetése, hogy Kierkegaard a végső tudományos kifejtés helyett hirtelen a művészet felé fordul igényével, s a „Víziszellem” epizódjával összeköti az etikát és esztétikát. Ebben a részben a hit újra diadalmaskodik a szerelem által, amely példázatra Kierkegaard-nak azért volt szüksége, hogy megcáfolhassa: az ember áldozatnak született. Nem vitatja: az életet, mint másoktól kapott tényt elfogadni - a legnehezebb feladat.

Kapni azért nehezebb, mint adni, mert korántsem biztos, hogy a kapó fél *akarja* azt, amit az adó fél mint ajándékot ad. Ezért láznak a gyermekek mindig szülőik ellen, ezért alkotják másnak világukat, mint amit tanácsolnak nekik. Ezért a generációk közötti összefüggésben mindig valamilyen mély titok rejlik. Tudni akarják az ősök szövetségének értelmét az abszolútummal, és Kierkegaard-t félelemmel tölti el, hogy mindmáig nem fejtettük meg a transzcendentális üzenetét.

Művét „csend” (Silentio) álnév alatt jelenteti meg, s a hermeneutikát Johann Georg Hamann-tól vett mottóval vallja magáénak: „Amit Tarquinius Superbus kertjében a mákfejek által üzent, azt értette a fia, de a követ nem.” A Hamann-szimbólum a hermeneutika egyik pillére: a Generációk közötti kettős viszonyról szól, a beavatásról vagy be nem avatásról. Goethe nagyon nagyra értékelte Johann Georg Hamant, mint olyan gondolkodót, aki tudja, hogy az utódot őse nemcsak fizikális-biológiai síkon hozza létre, hanem az átadott vagy elhallgatott tudás síkján is.

A huszadik század Hamann-rejtélyét a beavatottakról úgy tekinti, mint zárt kaput, amin át kell törni, s akkor minden megvilágosodik. Holott a beavatott pontosan az az ember, aki egyszerre ismeri a világosságot és sötétséget, akár a titkok kapuja előtt vagy mögött áll. A beavatatlan pedig állhat akárhol, sem kívül, sem belül nem tudja megfejteni a kódokat. Ezért aztán az irodalomban titkokat hordozó gyűrűket keres egy-egy család sokszor évszázadokon keresztül, mások egy könyvet kutatnak, s ismét mások valamilyen elrejtett dokumentet, melyeknek egy közös jegye van, az, hogy megoldást hordoznak az utódok számára, mert „felfedik” az őt mint „egyes” és korának „abszolútuma” közötti viszonyt. Enélkül marad a sokk paralízises üteme: félelem és reszketés.

A RAGYOGÁS

Az ember kíváncsi az értelem démoni erejére, elsősorban mint művészetre, a tudomány bizonyított fedezete nélkül. Ebben véli megtalálni szabadságát: ha elhiszem, igaz, ha nem hiszem, nem igaz. Az alkotó elme és a befogadó elme között voltaképp kreatív hidegháború folyik valamely kultúrárték elfogadása vagy elutasítása miatt. Ezt felismerve jutottak el az alkotók annak felhasználásához, hogy a létrehozott műnek eleve feszült légkört adjanak, esetleg akkora feszültséget, mely már nemcsak tompítja, hanem le is állítja az asszociációs frissességet. Innen az utak szerteágaznak, van, aki a valóság megrázkódtatásai előtt menekül mesterséges megrázkódtatásokba, van, aki edzeni akarja magát a rendkívülihez való hozzászoktatással, van, aki meg akarja tanulni másoktól, hogy ő maga miként válthat ki hatást.

A sor végetérhetetlenül folytatható, de alapvetően két nagy ágazatba torkollik valamennyi: a mennyiségi vagy a minőségi érdeklő, a kommersz vagy a klasszikus?!

A krimet, horrort, paperback-terméket a nyugati olvasó egy hosszú metrótút után bedobja a végállomás szemétkosarába. Oda is való. Sőt: ezért írták. A fogyasztói társadalom kihasznál minden igényt, s ha a fogyasztó hullát akar laponként, akkor meg fogja kapni. Meg vért, kínt, szadizmust, gonoszságot. Ettől egyetlen *comme il faut* hölgynek sem megy föl a vérnyomása, s egyetlen megbízható úriember sem kap sokkot, hanem békésen teáznak, míg a televízióban éppen péppé vernek valakit. Hát, igen, ilyen az élet, mondják, ez folyt Vietnamban, ez folyik a jelenlegi 295 helyi háborúban, bevallva vagy bevallatlanul. A sokk tehát nem mennyiségi kérdés, hanem minőségi kérdés. Műfajtól függetlenül minden műben az sokkol: képes-e megtalálni az író olvasóinak lelki „Achilles-sarkát”, ahová célozva olyan találatot könyvelhet el, amit az intellektus nem tud kivédeni. „Ha nem is érdekel más, mint a természetes valóság, az a tudat, hogy rámlakatolt adottság, lélekfojtó. Az az életérzés pedig, mely még a legprimitívebb kísértethistóriából is kiárad, az élettér mérhetetlen kitágulásában való kozmikus szabadságérzés. Ezért hiszem, hogy jó és művészi kísértethistóriáknak missziójuk van, kivált minálunk, ahol a »magyar józanság« hideg levegőjében nemigen tudtak megteremni” - írja Balázs Béla a *Kísértethistóriák* bevezető tanulmányában. S ezzel feltárta számunkra, hogy a lélek védtelen területe korántsem az ismert borzalom, hanem az ismeretlentől való félelem.

A materializmus keveset, csaknem semmit sem foglalkozik a halállal, az élet befejezésének tekint és kész. Grigulevics *Az inkvizíció története* c. könyvének olvasásakor kiderül, hogy a Vatikán csak 1966-ban törölte el az inkvizíció Szent Kancelláriáját, mely a huszadik század-

ban könyvcenzúraként működött. Stoker *Drakulájának* inszINUÁCIÓJA szerint Isten azért fordult el fiától, Jézustól, mert az a saját vérével akarta táplálni követőit, s feltámadása fölöttébb hasonlít a „vérszívók”, azaz vámpírok éjéről éjre való feltámadásához, s testből testbe költöző öröklétéhez. Ez a gondolat a maga nemében bármily sokkoló, korántsem egyedül Stoker tollán tűnik fel. József Glanvill felfogása szerint csak abból lesz „semmi”, aki akaratgyenge, de akiben „vagyon akarat - meg nem hal. Mert ki ismeri az akarat titkait és az ő hatalmát, mert Isten nem egyéb, hanem a nagy akarat, mely erejével minden dolgokon áthat.” Tovább szűkítve az értelmezést világos: nem jó vagy rossz továbbélése sokkol, hanem a halottak elmúlásuk utáni feltételezett hatalma.

Ennek a felfogásnak alapján írta meg Poe a *Ligeiát*, ezt a „különös és kiváltságos” asszonyt, aki „mérhetetlenül sokat tudott” és tudásának mélyére is hatolva visszatér holtából egy másik asszonyi testbe - nyilvánvalóan nem először téve ezt. Poe *Ligeiája* voltaképp *A holló* tagadásának tagadása: Ligeia akarata legyőzi a „soha már”-t! Ez a testből testbe vándorló asszony okos és jó, míg Drakula okos és rossz, akár mint „Nosferatu”, vagy Polanski filmjének, a Vámpírok báljának királya.

A halottakkal meg kell küzdeni, s ehhez a küzdelemhez az ember képességeket kapott. Stephen King ezt nevezi „ragyogásnak”. Stephen King *Ragyogása* bevallottan sokk-alkotás, ősének Oscar Wilde művei: *A canterwillei kísértet* vagy *Dorian Gray arcképe* tekinthető; Bierce *Bagoly-folyója* vagy Gogol *Wij, a szellemek fejedelme* c. műve.

A *Ragyogás* hőse, Danny, mindössze hatéves, mikor olyan helyzetbe kerül, hogy meg kell küzdenie a Colorado-hegység Panoráma szállodájának gyilkos kísérteteivel, akik ráadásul apjába bújva kényszerítik ki a végső összecsapást. A kisfiú azonban „ragyog”, azaz képes a gondolatátvitelre, képes előre látni a történeteket, noha koránál fogva sokszor meg sem érti a látottakat. King mesteri kézzel mutatja meg, miként marad a gyermek magára, míg apja újra rabja lesz az alkoholnak és gyilkos indulatainak, az anya pedig a realitás síkján küzd ezek ellen. S míg a feleség azt magyarázza férjének, hogy az rossz úton jár, Danny egyszerűen megérzi apja „másságát”. Megérzi, hogy egyedül van, egyedül a Panoráma szellemeivel szemben, akik gyilkosok, összeesküvők, maffiózók. Az író képesnek tartja a gyermeket a győzelemre, nem azért, mert különös képességeivel barátokat is szerez, hanem azért, mert az apa fia szemeibe nézve el akar pusztulni. Tudja, hogy a rosszat hordozza, míg fia a jót. Ennek felismerése mindannyiuknak szabadulás.

A ragyogás harmadik összetevője tehát, hogy képtelen átállni egyik oldalról a másikra, sugarai éppen abból erednek, hogy „hatalom nélküli hatalomként” hordozza az ethoszt. Maga sem tehet róla, ilyenek született: nem destruálható. A *Ragyogás* bárhogy beburkolja King mondanivalóját, mégis nyilvánvaló, hogy a visszahúzó, destruáló erőt a múltban látja, s legfőbb mondanivalója, hogy a múltat addig kell lezárni, míg végveszélybe nem sodor.

A sokkot, ha nem akarja magát komolyan venni, leginkább a nevetés oldja föl. Így megmarad szellemi izgalomnak, de békén hagyja az idegeket, ráadásul új műfaj keletkezik. Ilyen mű Szerb Antal semmihez sem hasonlítható *Pendragon-legendája*. Az író nevetve bújik Bátky János bölcsészdoktor alakja mögé, akinek képtelenebbnél képtelenebb kalandokon kell átesnie a walesi Llanvyganban, Earl of Gwynedd, azaz Owen Pendragon ősi sasfészkében, ahol az egykori halhatatlan rózsakeresztes lovag csak a megfelelő csillagkonstrukcióra vár, hogy találkoz hasson a Sátánnal. A Gonosz megjelenik, de a „halhatatlan” lovag megöli magát inkább, mintsem hogy felfedje, voltaképpen mitől ijedt meg. A történetbe inkább belerángatja az író a valóságot, mintsem beleírja, Bátky János bölcsészdoktor Budapestről mitikus körbe lép, s nem szabadul onnan, míg küldetését nem teljesíti. Megismerjük tehát a sátánt? Nem ismerjük meg. A regény mégis kerek, kiválóan megírt alkotás arról, hogy minden abszolút hatalomnak vélt helyzet könnyen nevetségessé válhat egy addig föl nem ismert lényegű

hatalommal szemben, mert nincs erő, melynél ne lehetne nagyobb erő. Erre kell rájönnie a Pendragonoknak, velük együtt Bátlynak, a regény sok más hősenek, de legelsősorban az olvasónak. S mivel ez nem könnyen emészthető tanulság, az olvasó megbocsátja, hogy a transzcendentális fantomot az író nem leplezi le. Sőt, még azt a tanulságot is megkapja: nem minden képességet tanácsos felhasználni.

REJTÉLY AZ ÁLLAM LELKÉBEN

Samu Mihály a *Hatalom és az állam* c. könyvében Shakespeare *Troilus és Cressida*jából idézi: „Rejtély van - melyet kutató soha / El nem ér - az állam lelkében.” Samu Mihály mégis kutatja az állam lelkét, s legmélyén a *hatalmat* találja. A XX. század irodalmában és művészetében teljesen nyilvánvaló, hogy a legsokkolóbb kérdéseket nem a transzcendentális vagy irracionális adja föl számunkra, hanem egy nagyon is földi kreáció: az *állam*.

Szabó Dezső *Feltámadás Makucskán* c. munkájában az olvasó alig szentel figyelmet a halottaikból feltámadottakra, az író arra irányítja a koncentrációt, hogy mi hangzik el minderről Bethlen István parlamentjében. „Nem akarom itt a kérdés teológiai oldalát érinteni, de szociális, politikai és gazdasági szempontból teljesen megengedhetetlen, hogy bárki akkor támadjon fel, amikor kedve szottyan rá. (Zúgó helyeslés és éljenzés a Ház minden oldalán.) Mi lenne az egész gazdasági élettel, mi lenne a szociális berendezkedésünkkel, mi lenne az államrenddel, s mindazzal, ami ma biztosítéka a nehéz sorba jutott hazának, ha a magyar temetők a maguk kedvük-kényére megmozdulhatnának? Mély tisztelettel vagyok bátor kérdezni a magas kormánytól, hogy a mai nehéz időkben, mikor még az élőknek sem tudunk enni adni, mit szándékozik tenni, hogy hasonló esetek elő ne fordulhassanak...” A magas kormány pedig kimondja, hogy „nincs jog” a feltámadásra!

A feltámadottak hiába léteznek de facto, mert nem léteznek de jure. Az olvasó nem a makucs-kai feltámadástól kap sokkot, hanem az író által tudatosított ténytől: léte annyi létalappal bír, amennyire benne foglaltatik az alkotmányban. A gondolat félelmetesen messzire vezet: a determináció és humanizmus viszonyához, még akkor is, ha az olvasónak fogalma sincs erről.

Világrajötte pillanatában az ember négyszeresen determinált: először is azzal, hogy biológiai-lag létrejött, s továbbá készen kap egy történelmi-társadalmi-anyagi diszpozíciót, mely meghatározza, sőt, előírja helyzetét a társadalomban de facto és de jure. Az ember születésével létrejött a legnagyobb érték de facto. Ámde hogyan áll a szénája de jure? Lelenc lesz vagy mágnás? Konformista vagy forradalmár? A kérdések sora beláthatatlan, de az ember mint érték jogkövetkezménye abban fogalmazódik meg: a törvénynek kell lennie az emberért, s nem az embernek a törvényért. Az, hogy mit merészel megtenni egyik ember a másik ellenében - s nem érdekében - de jure, az forradalmasítja a kisemmizetteket de facto.

A hatalom legsokkolóbb tényezője a korporációs érdekek olyan de jure megfogalmazása, mellyel a társadalmak szegény rétegeit de facto „leírták”. „Haza csak ott van, hol jog is van, s a népnek nincs joga” - írja Petőfi *A nép* c. versében, s Kurucz Gyula ennek a műnek a szellemében írja meg az *Ebben a világban* c. sokknovelláját. A deklarált néperdek azonban semmit sem jelent, ha a de jure kifejezést nem követi a lényegi de facto: a nép tudatlan marad, s Kurucz Gyula hőse borzadva tekint rájuk; „tetvek ellen nem lehet baltával hadakozni. Úgyis túlnépesednek. Betörhet-e zsugorított, magabiztos agyukba baltával (a méltó eszközzel) vagy anélkül? Megmagyarázni, hogy lealázó életük érett gyümölcsei? Olyanok, amelyet a gazda várhatott? Hiszen kettőezer-ötért dolgoztak kilátástalanul, minden javukat lopni kellett, ha munkával nem szerezhették.”

Sokk Karinthy Ferenc *Házszentelője* is, melyben Haudek úr korlátlan hatalom: villa itt, pince ott, dolce vita magyar módra, s ha emberre lő a párttitkár, Haudek átvállalja baráti alapon,

neki aztán nem árt semmi, felelősségre nem vonhatja senki, sőt, ő rúgathatja ki az igazság iránt még fogékony újságírónt - egyszerűen a bemutatott világban dül a haudekizmus. Ki ez a Haudek? Az emberiség új típusú söpredéke, melynek már a javak nem elegendők: a szegények felemelésére szánt eszmék kisajátítását akarja a maga számára, örökre konzerválni a jelent, mert az neki jó. Ezzel likvidálja a haladást, s vele a jövőt. Haudeknek hamis tudata van önmaga felől: azt hiszi, a javak és rangok birtoklása elég ahhoz, hogy kimondhassa magáról: tökéletes. Ez a típus felülről lefelé támad, s eljuttatja odáig a társadalmat, hogy vegyen magának 2800 Ft-os nyugdíjából öröklakást 2 millióért az, akit 40 éve ottfelejtettek a társadalom peremén mind de jure, mind de facto. Haudek az egyenlőtlen fejlődés diktátora, destruktív és agresszív elem egyszerre, akinek nincs fogalma arról, hogy a marxizmus a valósággal való szembenézés tudománya. Ott akarja megállítani a történelmet, ahol a klasszikusok szerint annak kezdődnie kell.

Bondarev *Játék* c. regényének Molocskov alakjával a társadalom sokkoló bajainak másik pólusából indul ki. Molocskov alulról fölfelé támad, a magát még kinőni nem tudó mennyiség nevében támadja a minőséget, mely Bondarev regényében a művészértelmiséget jelenti. „Maga a többi ember fölé helyezi magát! Maga megvet engem!” - ordítja Krimovnak, aki a háborúban megmentette őt, holott Molocskov gyávaságáról már akkor is megvult a véleménye. Molocskov szövege támadhatatlanul remek szöveg ahhoz, hogy lehúzza magához Krimovot, aki viszont azon töpreng: kinek a bűne, hogy tömegesen elszaporodtak a molocskovok.

A molocskovok gyáván tapadva a maguk bundácskájához, vodkácskájához, helyzeti hatalmacskájához: megsemmisítenek minden lehetséges elvi magatartást. Az elvi magatartás értelmiségi életforma, ezt a marxizmus klasszikusai nemcsak tudták, hanem hangsúlyozták is. A de facto és de jure eszmei-ideológiai összefüggéseit először az értelmiség ismeri föl mint cselekvő életformát, ezért kell mindenképpen szövetségesekké tenni őket, hogy segítségükkel megteremtődjék az a társadalmi konszolidáció, melyből mindenki elindulhat a minőségi életforma felé. Bondarev regényében azonban nem az értelmiség szövetségkészségével van baj. Itt az a kérdés: mi a teendő, ha a molocskovok megállnak félúton, ha ellene szegülnek minőségivé formálásuknak, sőt, egyenesen ellenséget látnak azokban, akik a továbbra és többre készítetik őket. Krimov csapdába esett. A döntés joga a többségé, ezt hirdeti a szocialista társadalom. De ha a többség rabszolga-természetű molocskovokból áll, akkor Bondarev szerint nem érdemel egyebet megvetésnél. Bondarev hőse, Krimov belehal abba a sokkba, amit a molocskovok iránti megvetése okoz. Idegei nem bírják el annak a megválaszolatlan kérdésnek a terhét: hogyan jutottunk odáig, hogy a többség molocskovokból állhasson.

Satrov az, aki tudja, hogy a válaszdás nem a művészek, hanem a gyakorló politikusok feladata. Az autentikus állami lét alapja a de facto és de jure összhangjával megnyert emberi tényező. A sokk erejével hat a mechanizmus veszélye, melyben a példakép szellemi követése helyett a mintakép üres másolása folyhat.

Tengiz Abuladze világhírű filmje, a *Vezeklés* a tudatosan kiváltható politikai sokkhatások legfélelmeesebbike. Laksin szerint: politikai tett. Kibontja az állam lelkében lakozó rejtélyt, s az nem más, mint a hatalom gyakorlásának értelmezése. Varlam irtalmatlan hatalommal rendelkezik, tehát teljesen helyénvaló, hogy kiszáll az ablakon, s szinte ugyanabban a percben épségben kopog az ajtón. Nem érdekli sem a de facto, sem a de jure: kezében maga a hatalom a törvény. Alkotója, Abuladze szerint a történelem összes diktátorából gyúrta össze ezt a figurát, mégis inkább túltengenek alakjában a XX. századi diktátorok: Hitler, Mussolini, Berija. Előle nem rejti el az embert a föld sem, s éppen ez adja a gondolatot Ketevan Baratelinek - akinek szüleit megölte -, hogy soha ne nyugodhassak a földben más tisztességes emberek között.

Ketevan Barateli felfogásában a halál tiszta, s a Varlamhoz hasonló zsarnokok miatt az élet piszkolódik be. Varlam nap mint nap újrateremti önmaga bizonyítási kényszerét, s csak unokája előtt lepleződik le, hogy nagyapja örült volt és gyilkos. Az unoka, amikor azt látja, hogy Ábel más eszközökkel (örültek házába csukással), de mégis ugyanazt folytatja, mint nagyapja: öngyilkos lesz. A „vezeklés” tehát rá vonatkozik: a harmadik generáció megtagadja elődei politikájának folytatását.

A film után az ember a székéhez szegezve ül: a sokk a szó legszorosabb értelmében fizikai. A nagyapa öl, az apa bolondok házába csukat, harmadik generáció pedig nincs. A Vezekléshez képest a magukat eleve sokkhatásnak hirdetett horror-, pszichohorror- és katasztrófaművek sora szelíd mese Andersentől, Haufftól vagy Grimmtől. De célját elérte: mindenki megérti, hogy az emberiség története fordulóponthoz érkezett.

Ketevan Barateli, akinek szüleit megölte az embertelen hatalom, találkozott az iszonyattal, de nem vált sóbálvánnyá. Visszanéz, folyton visszanéz titkokat őrző rejtélyes szemeivel a világra, melyben „valami nincs sehol”, de nem hisz a beprogramozott apokalipszisben. Tudja, ha a stratégia titkos, és a taktika félelmet kelt, úgy a cél elérhetetlen. Ha a stratégia nyitott, és a taktika bizalmat ébreszt, a cél elérhető. Még nem tudja, hová vezetnek az utak, ha nem a templomokba vezetnek, de őrzi az utak tisztaságát, míg eldől Váci Mihály egész századunkhoz szóló nagy kérdése. „Kell-e valami ennek az emberiségnek igazán?”

KÁLMÁN MÁRIA

Világosság, 1988/11. 799-804. p.

Egységes Európa

AVAGY MENT-E A KÖNYVEK ÁLTAL A VILÁG ELÉBB

Samuel P. Huntington A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása című könyvében az egységes Európa keleti határát (258. oldal) vallási alapon húzza meg. Itt az egységes Európa nem azonos sem a meglévő, sem a tervezett Európai Unióval, mely inkább csak előkészítheti a gazdasági-politikai egységet: a technikai modernizációt, a civilizációk nyugatiasodását, a kulturális-jogi és gazdasági „különbségkülönböztető” felszámolását.

„Az eszmék háborúja véget ért” (31. oldal) - megszületett a demokráciák világrendjének lehetősége. A modern demokráciákkal azonban baj van, mert elemzésük azt mutatja, hogy nem többek a plutokrácia gazdasági tevékenységébe rejtett politikai jogdiktatúrájánál. A készülő világrendben megmaradt egy osztálykorlát (plutokrácia), ezért nincs sem modell, sem rendszer a jövő számára, és nőnek a civilizációs összecsapások.

A nyugati értékek, normák, intézmények és gondolkodásmódok átvétele azt mutatja: Európában vált a Nyugat „fejlett nemzetközi rendszerré” (69. oldal), és indult el a „nemzetközi társadalommá” válás útján.

A nyugati civilizáció sokáig európai civilizációt jelentett (61. oldal) - melynek civilizációs hivatása van - s rész és egész viszonyában maga a totalitás. Huntington felfogásában azért alakul át a világrend, mert a Nyugat - mint egyetlen érett (felnőtt) társadalom - jelen formájában veszélyezteti a többi civilizáció fejlődését. Huntington egyetlen mondatban fogalmazza meg a várható összecsapási sítót: „Ami univerzalizmusként tűnik fel a Nyugatnak, az imperializmus a többiek szemében” (300. oldal). A világháború - amely következik - az országok kétharmada számára osztályháború lesz, „igazságos háború” a szegény népek számára. Az ő nyomoruk olyan kőkemény antagonizmus, amit háborún kívül semmi meg nem old. Ez még mindig nem a végső háború lesz, csak annak nyitánya. Mennyiség és minőség összecsapása. A pénz hatalmát átveszi a fegyverek hatalma, mert a tőke nem tudott, de nem is akart igazságos, biztonságos, szolidáris államot létrehozni. IGAZSÁGOSSÁG, BIZTONSÁG, SZOLIDARITÁS - ezek lesznek a jövők alappillérei.

Hans-Peter Martin és Harald Schumann A globalizáció csapdája című könyvében felteszi a kérdést: nyugatiasodást jelent-e olyan államok létrehozása, ahol a munkavállalók húsz százaléka van csak szükség, nyolcvan százaléka pedig állástalan, rettenetes gondokkal? A televízió, a számítógépek világa megcsillogtatja a húszszázalékosak szintjét, mégpedig úgy, mintha ez lenne az elit útja: „Ha a Föld közel hatmilliárdnyi lakosa valóban népszavazás útján dönthetne arról, hogy hogyan szeretne élni, a túlnyomó többség arra az életmódra szavazna, ahogy a középosztálybeli réteg él San Francisco valamelyik elővárosában. Egy művelt és jól informált kisebbség ráadásaként ehhez még a fal lebontása előtti Németország szociális színvonalát kívánná magának. Az álmok netovábbját pedig egy karib-tengeri luxusvilla jelentené, kombinálva a svéd jóléti juttatásokkal” (26. oldal).

Ez már nem egység, hanem mítosz, és nem európai alternatíva, hanem a globalizmus totalitása által sugallt koordináták pánökonómizmusa. A szerzőpáros Európához fordul, hogy „ne valósulhasson meg a »húsz a nyolcvanhoz« visszatérítő társadalma”, ehhez nyújt tíz ötletet (331-335. oldal):

- Demokratizált és cselekvőképes Európai Unió
- A polgári társadalom erősítése
- Európai valutaunió

- Az Európai Unió törvénykezésének kiterjesztése az adórendszerre
- Forgalmi adó kivetése a devizakereskedelemre
- Szociális és ökológiai minimális normák előírása a világkereskedelemben
- Egész Európára vonatkozó ökológiai adóreform
- Európai luxusadó
- Európai szakszervezet
- A szociális hálót nem biztosító dereguláció leállítása

Ezek megvalósulása létrehozhatná az egységes Európát, és egymáshoz köthetné az Európai Unió tagállamait. „Az öreg kontinens polgárai számára mindez azt jelenti, hogy dönteniük kell, az európai örökség két nagy áramlata közül melyik alakítsa a jövőjüket: a demokratikus, amely az 1789-es esztendő Párizsáig nyúlik vissza - vagy a totalitárius, amely az 1933-as esztendő Berlinében győzött. Mi döntünk, mi, a szavazattal rendelkező választók, akik eleddig még többségükben demokratikus érzelmű és demokratikus gondolkodású polgárok vagyunk. Ha mi nem engedjük, hogy a piac utópista és az új jobboldal útját egyengető hívei cselekedjenek továbbra is helyettünk, akkor ki fog derülni: Európa jár a jobbik úton.” (30. oldal)

Új Emberi Jogok Nyilatkozata szükséges tehát, aminek - a szabadság, egyenlőség, testvériség mellett - fő tendenciái: a BIZTONSÁG, az IGAZSÁGOSSÁG és a SZOLIDARITÁS.

A szolidáris társadalom tudja, hogy a történelemnek nincs vége, és az öngyilkosságba menetelőket kell megállítania: biztonsággal és igazságossággal.

Az államok jogi működése nem tartható a mai szinten. Ki kell dolgozni az államjog hiányzó törvényeit, rámutatva, hogyan éri el a gazdasági, politikai biztonságot.

Az igazság nem csak minisztériumi szint kérdése, hanem a legfőbb bíróságé is.

Olyan jogászok, ügyvédek és bírók munkája kell, akik képesek szembeszállni a terrorizmussal, korrupcióval „szervezett erőszakkal”. Jogi szakértők szükségesek az új emberi jogok kidolgozására az Európai Unión belül.

Elejét kell venni az „identitásháborúnak”, érthetővé tenni minden ország állampolgárai számára: mi vár rá az Unióban. Európa civilizációja az individuumé, míg a Kelet előnyben részesíti a közösségi értékeket, aminél fogva vezető hatalomként fogalmazza újra önmagát. A két identitás összeapása elkerülhetetlen.

Fracis Fukuyama - aki megírta A történelem vége és az utolsó ember-t - továbbgondolta és átértékelte saját gondolatait a Poszthumán jövőnk című művében. „Megeshet. Hogy hirtelen az emberi és a poszthumán történelem közötti határvonal másik oldalán találjuk magunkat, és még csak nem is fogjuk tudni, hogy azért kerültünk a vízválasztón túlra, mert szem elől tévesztettük azt, ami igazán lényeges volt”. (141. oldal)

Az igazán lényeges: az antagonizmusok feloldása. Ha ez nem történik meg - bármely országról vagy földrésről legyen is szó -, a hatalom kezelése illegitim marad akkor is, ha legitim módon került a vezetés hatalomra. Ez az illegitimitás legitimálási kísérlete. Ha egy kormány megbukott, de nem mond le, azt hiszi: a bukást helyén maradásával legitimé teszi. Legitimítás azonban nincs se „de facto”, se „de jure”, s az illegitimitás hazugságaitól megcsömörlöttek kezében nincs más eszköz, csak a háború. A háborút ez a hatalmi magatartás ijesztő közelségbe hozza. Így fizetünk a hazugságainkért.

„Az emberi faj valamennyi egyede rendelkezik azon genetikai jellemzőkkel, amelyek által egész emberi lénynek minősül, és amely jellemzők lényegileg különböztetik meg az embert a többi teremtménytől.” (232. oldal) A lényeg: a szenvedés elleni küzdelem mint államevolúciós fejlődés. Nincs fejlődés, ha a hatalom szimulál, azaz: ÁLLÍTJA, AMI NINCS, TAGADJA, AMI VAN. Identitás csak igazság alapján lehetséges, szimulációival soha.

Az emberiség még nem bukott meg, de civilizációit sorra kompromittálta. Új világrend nem jöhet létre, míg az egységes Európának nincs hegemoniája, és ehhez elmélete. Vagy bekövetkezik az ember utáni csönd.

Dr. Kálmán Mária

= theBusinessWoman 2003 Tél I. évfolyam 2. szám, 27-28. p.

A remix-vers

A remix értelme:

esztétikai értéket hordozó műalkotás újraalkotása, illetve átértékelése vagy átértelmezése.

A szakszót először a zenében alkalmazták, innen került az irodalomba, szinte egy időben az ezredfordulóval.

A szóalak a „re” = vissza, ellen, újra latin előtag és a „mix” = kever, vegyít, elegyít angol kifejezés rendhagyó összetétele.

A remixalkotó legelőször azt a művet választja ki, mely alapján az új, rendhagyó változatot tervezi. Ebben segítséget nyújthatnak a kiadói pályázatok, melyek közölhetik azt a klasszikus verset, aminek remixelését várják (kötött remix).

Az Alterra kiadó elsőként integrálta az irodalomba új műfajként a remixet. Antológiáikban *remixverssorozatok* születtek. A nagy visszhangot kiváltott műfajról, annak irodalmi fogadtatásáról a III. országos Alterra-est (2001. december 21.) keretében beszéltek először nyilvánosan. A kiadó igazgatója, *Jeszenszky Iván* és főszerkesztője, *Batári Gábor* elemző tájékoztatásában fejtette ki, hogy bár a fogadtatás szélsőséges - sokan kritizálják -, viszont egyre többen művelik ezt a műfajt, mert alapgondolata nemes, és mély filozófia van mögötte. Indítása kizárólag az irodalom érdekében történt. Bár az alkotások országos színvonalúak, A Milenniumi Antológia (2000) mégis megborzosolta a magyar irodalmi élet állóvizét. *Batári Gábor* „Szörnyvers”-e alcíme szerint „félíg áteresztő remix” - csaknem minden sor különböző íróktól merít.

Szörnyvers

(félíg áteresztő remix egy álprófétáról)

Milyen volt szürkesége

Nem tudom már

Mondtam magamnak

Vagy kék volt barázdás vagy azt billegető habár

Ez a cethal miniatűr

Hogy fér el benne egy nagy próféta

Én trubadúr valék pompa-dűrban mégsem tudhatom

Másnak egy hirnök égi feddőző kényes portéka

Hajtsák bár kocsmák szentséges gőzében

Bizonyos úti fák

Ember és író feletti szonettmaradékok

Oldalt elszelelő hegedűs tücsökparipák

Szupernovát betöltő neotomista szubatomista Giliszták

Lemerülhet mint egy elem

Lételeme a lakót bünt tintát fogyasztó

Szitokként perzselő dörgedelem

Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc köszön vissza egy-egy jellemző szókapcsolatban: „milyen volt szürkesége” - „cethal miniatűr” - „bizonyos úti fák” - „tücsökparipák” - azonnal felmerítik a *szőkeség*-et, Jónás-t, *Üllői út*-at, tücsökzenét.

Ilyen esztétikai játék csak az anyanyelvvel lehetséges, olyan kivételesen békés állapotok közt, mint Magyarországé.

Erre utal *Mord Csaba József*:

A madár elrepül fiaihoz (*Tompa nyomán*):

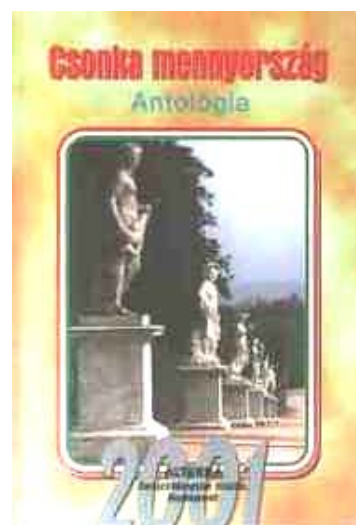
*„E szép honban hazai ének szól,
Itt mindenki érti nyelvetek,
Itt mindenütt csend, béke honol,*

Fiaim, itt énekeljete!”

A párhuzam tökéletes. Itt kell énekelni, nem máshol, a régiek segítségével, általuk és velük, értük és értünk.

A csonka mennyország antológiában (2001)

Ady: Góg és Magóg fia vagyok én, *Petőfi*: Szeptember végén és *Csokonai*: A reményhez versek remixét kérték. Mindhárom vers világirodalmi remekmű. Amelyik szerző hozzányúlt, nem szentségtörést akart, hanem annak bemutatását: mivé lettek a bennük kifejtett gondolatok és érzések mára. Régi-új igazság-elemek régi-új stílusáról van szó. Lehet megtartani a régi tartalmat, de mellette benne kell új is.

V. Kiskállói Eliza: Október végén

*„Megnyílnak a lelkek, óh szállnak fohások,
még térdel a Nemzet az Oltár előtt,
de látod azonban a Sátán-királyok?
Már gyötrik a népet a trónszék előtt.”*

Itt megtartott a rím és ritmus, de az ősz „októberi” hit, remény és szeretet nagy próbájáról szól. A XX. században az ősz nem a szeptember szelíd fényét jelenti, hanem az októberi vihart, melyben sok „özvegyi fátyol” sokszorozta meg a lyuggatott „Nemzeti zászló” szomorúságát. Az elillant remény új értelmet kap, a halál ugyanis egész nemzetet érintett meg. *Kiskállói* hasonló erővel nyúl az *Ady*-témához is, az „*Osztott magyar fia vagyok én*” remix-ben:

*„Szerb-Román-Osztrák-Magyar fia vagyok én,
Nyolcvan éve döngetem már a kapukat!*

...

*Verecke híres útja Grand Canyon-ná változott:
Szurdokából ősmagyar nyelven zúg a dal!
Szabad már?! Papoknak, Költőknek beszélni,
Új időknek érthető, új szavaival?!”*

Ady nem élte meg Trianont, az egységes Nagy-Magyarország utolsó nagy költője volt. Trianonban a történelmi igazság megszűnt.

*„Hiába törték életműved, vátesz-elméd mégis bennünk sarjad
Nem átkoznak immár Árpád-hon fiai, neked köszönjük hitünk.”*

Markó Pál: Új élet fia

A szeretet egyetemessége jellemezheti a Trianonban szét-„osztott magyar”-t, kiknek fiaiban Ady „vátesz-elméje” újrasarjadhat. A haza feletti bánat új embert hoz létre, a trianoni magyart, a Föld minden súlyát viselő titánokat, „örök magyar Atlaszt”.

Csokonai A reményhez című versének párhuzama *V. Kiskállói Eliza* Reményem, gyermekem remixe a gyermekbe vetett anyai remény elhalása, mivel az „elhagyta hazáját”.

Kálmán Mária Reménysugárszennyezés című remixében a kor maga a Pusztító. A reményt menthetetlenül bepiszkítja a szex uralkodóvá tétele, pénzért kaphatósága és a tv-kamera előtti üzekedés. Az erotika pornóvá süllyesztése lehet, hogy az egyént felszabadítja szexuális gátlásaiból, de amit kap, az csak a szex technikája, ami már nem szerelem:

*„Ó csak Lillát, ó csak Lillát
Csokonai csinált trillát
Ó, csak Lillát - mért kecsegtetsz
Ó, csak Lillát - megnevettetsz
Lilla nincs és te se vagy.”*

Erről van szó: a mennyország csonka, hiányzik belőle a szerelem általi megújulás lehetősége, ami Csokonai korában még megvolt. Az új értékrend megsemmisítette a régit. A Lilláért való esengés ma már nevetséges, mert „Lilla nincs”, azaz megtartó érzés nem létezik. Bárki megkapható, csak az ár változik. Ennyiért ennyi, Lilla helyett kengurupóz.

A múzsák tükre antológiában (2002)

átütő sikert hoznak a remixre meghirdetett versek - *Bornemissza Péter:* Siralmas énnéköm, *Batsányi János:* Franciaországi változásokra, *Kölcsey Ferenc:* Huszt. *Bornemissza* refrénkérdése:

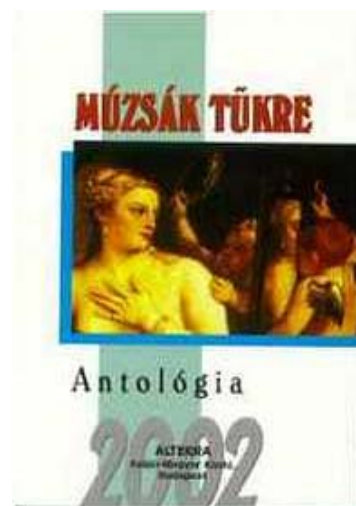
„Vajjon, s mikor leszön jó Budában lakásom!” asszociációs refrén-remixeket hoz létre.

Vajon s mikor leszön 3 szoba, 3 gyerek, 4 keréköm!
Boda Marianna

Vajon mért bántanak, Áldott Magyarország?
Kálmán Mária

Vajon lesz-e még Zámolyon lakásom?
Várlaki Olga

Jut-e majd rög; - mely a síromon porlad el...
Nagy Antal

Ezek a parttalan asszociációk igen erős háttértudatot juttatnak előtérbe. Beemelik a politikai ígéretet a költészetbe; Magyarország példa voltát; a zámolyi romamigrációt; egy lehetséges új Trianont, mely után már nincs semmi. Sírok se, rögök se.

Lehet a modern államiságról komoly tanulmányokat írni, de lehet, hogy nem lesz annyi értelme és haszna, mint egy *Batsányi-asszociációnak*:

„Vigyázó szemetek Kínára vessétek!”

Kálmán Mária

Persze a fordítottja is bekövetkezhet, az, hogy az alapvers ereje elhalványítja a remixét, nem jön létre az az idegi feszültség, ami a jó írás velejárója. Ennek ellenére a remix az emberi értelmesedés folyamatának alapvető része.

Teilard de Chardin: Az emberi jelenség-ben az egész emberi nem céljának tartja, hogy létre tudja hozni a NOOSZFÉRÁT, a „személyivé váló világegyetemet”. Az ehhez szükséges egy főre eső tudat azonban nem határozható meg. Mindenki MÁS mennyiséggel s főleg MÁS minőséggel járul hozzá a földi ösztudathoz, HA képes arra, hogy megfogalmazza és átadja, ami elméjében romolhatatlan. *Teilhard de Chardin* szerint minden ember annyit ér, amennyi időt és energiát az igazság keresésére fordít. Mondd meg, milyen az IGAZSÁGHOZ való viszonyod, és megmondom, ki vagy. A remix a többé és igazabbá válási folyamatot segíti, nem a többet birtoklást. Útja a psziché igazságkereső útja a materializálódott jelenben.

*„Egy eszme romjain élek búsan,
mely emberként élni hagyott”*

Varga Jenő: Ne feledj

sorok a Husztból nőnek ki. Rom ma is akad bőven, s mind visszavezethető a legfontosabbra, az „eszmei rom”-ra.

Az emberek belefáradtak az örökös zsákutcába, újra az „*Istenek alkonyát*” éljük, s mégis:

*„Megkeserült szívvel ne végy soha új jogot észbe
Gyáva a lélek így, s csak elvont szó az erő.”*

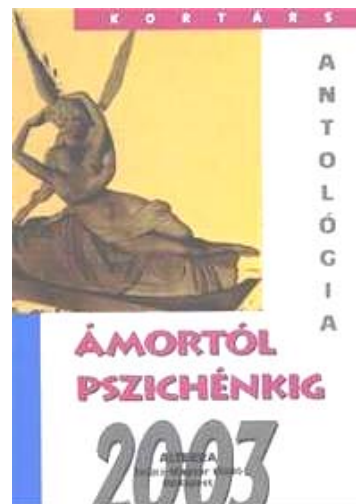
Kálmán Mária: A hely szelleme

Az ámortól pszichénkig antológia (2003)

nem a kiadó által megadott, hanem az írók által kiválasztott szabad remixek.

A sors miatt vigasztalhatatlan lélek nagy költőjének - *József Attilának* - Mondd, mit érlel... verse új tragédiákkal bővült. A szegény - „*gyilkol csupa heccből*”, vagy önmaga ellen fordulva - „*nem váltja ki gyógyszerét*”, az „*osztályharc tagadásának*” eredményeként „*el nem ismert proletár*”-rá válik.

*„Mondd, mit érlel annak sorsa
kit elnyom a sok idegen,
nekik globalizmus-torta,*

*s kutyagumi jár nekem;
így aztán az atombomba
egyre rokonszenvesebb;
a fél világ terrorista,
Káint vall az eszesebb?"*

Kálmán Mária: Megváltás

Az alaplumben - *Eötvös József*: A megfagyott gyermek - a tragédia egyedi, a remixben általános. A XIX. századtól a XX. századig a rettenet sokszorozódik, kisebbségi csoportok tömeges átverésének vagyunk tanúi.

Az emberiség megindul Nyugatra. Nem tudnak más megváltást, s tettük miatt „*Nyugat alkonyából*” Spengler csakhamar Nyugat agóniája lesz. Az életérzés, amit a XX. századból a XXI-be hoztunk:

*„Nem kellek itt a Földön, nem kellek
senkinek, mikor a jó, a gonosz egyszerre mondja meg - nem kellek senkinek.”*

*Eni white angel: Táncbéli Tánc-szók
Nagy László nyomán*

Az ember, lám, felesleges. Annyi van belőle, hogy túlszaporodásával megrengette saját léte alapjait.

MALTHUS elmélete szerint ha nem irányítjuk a születések számát, akkor a háborúk fogják irányítani az elhalálozások számát. Az emberiség ezt a nagyon egyszerű feladatot sem képes megoldani. Az Úr tíz parancsot adott, azt sem tudtuk kivitelezni tizenkétezer éve. Most már:

*„Minden hiába, hiába minden
Nyomod sem marad
Nem vagy te Isten”*

*Kálmán Mária: Hiába
Babits Mihály nyomán*

A betűk glóriája antológiában (2004)

a remixtéma szintén szabadon választott.

Mészáros „*Moha*” *István*: Az örömhöz szólva *Schiller* nyomán az újjgazdagokat figyelmezteti:

*„...beléd csapok, rengjen a Föld,
még ha véd is cinizmusod,
És Zsír, vastag hajú fedi lelked.”*

A remix hatalmas ívekben képes összekötni a régi költő akkori fájdalmát a mai vergődő gondolattal. Aki *Vörösmarty* Országháza című versét alaposan elolvassa, rálát arra: hiába hoztunk létre Országházat, ha benne nem vitték diadalra az emberi jogokat.

*„Törvény fölé nő az álom,
Átok ül a tudományon
A szabadság: délibáb!
Egyenlőség: nincs tovább!
Testvériség: felemáság!
Átver a három kívánság
Hetedízig legalább...”*

Kálmán Mária: Új emberi jogokat

A remixírók az optimizmust pesszimizmussá, a pesszimizmust optimizmussá képesek változtatni. A költői relativitás ugyanolyan jellemzőjük, mint a parttalan asszociációk. Így jönnek létre azok a remixek, melyek egy vitatott téma köré több költőt sorakoztatnak fel, például *Arany Jánost* és *Reviczky Gyulát* a költészet feladatáról.

Nemzeteszme, embereszme

*Ne vívjatok! Fogjatok kezét!
Köszöntsétek egymást a béke jelével!
Le kell győzni a gyűlöletet
Forró szívvel, hideg elmével.
Gyűlölettel, szeretettel
Mindig visszaél az ember!
Mindkettőhöz van joga -
Ám szeretetből lesz haza.*

*„Szép az ének, szent az ének,
Drága kincs ha nemzeti.
De a legszebb dal örökké
Általános, emberi.
Nép után nép küzd a létért,
Eltűnnek a nemzetek,
Róma megszűnt, csak Horácban
Élnek még az emberek.”*

*A méltatlan vitát az váltja ki:
A nemzetközi jobb vagy a nemzeti?!
„Légy, ha bírsz, te ’világ-költő!’
Rázd fel a rest nyugatot:
Nekem áldott az a bölcső,
Mely magyarrá ringatott.
Lettem csak népemből egy:
Övé rajtam minden jegy.”*

*Bár hazánkból, ősi földből
Csupán egy szívnyi maradt,
Elég volt a gyűlöletből,
Ez a szív most már szabad!
Valamennyi kultúrhérosz
Valamennyi nemzeté
Valamennyi művész lelke
Valamennyi emberé.*

*Nemzeteszme, embereszme
Egymást soha nem eresztve
Segítenek, de meg nem állnak.
Segíts, anya! Segíts haza!
Segíts messze szálló felhő!
Gondolat a gondolatnak,
Amíg mindkét eszménk felnő!*

Dr. Kálmán Mária

= *theBusinessWoman* 2004 Ősz-Tél II. évfolyam 3-4. szám 135-140. p.

Szerkesztői hozzáfűzés:

Kálmán Mária
2004-ben
remix-verseiért
Alterra-díjat kapott

Az inercia

Az inercia a társadalom tehetetlenségi faktorát jelenti, mely történelmi kortól és államformától függetlenül létezik. Első felismerője Malthus (1760-1834) volt, aki a túlnépesedés törvényében fogalmazta meg. Ha nem szabályozzuk a születések számát, akkor a háborúk fogják szabályozni a halálok számát - a felismerést egyedül Kína akceptálta a XX. században, és állami születésszabályozást vezetett be. Mivel a világon minden harmadik ember kínai, a születésszabályozás tűzoltó intézkedés volt, amit a „harmadik világ” döbbenetes szaporulata ellenére sem követett.

Kialakult egy szimuláció, mely szerint a hatalmas embertömeg erőt jelent, amellyel be lehet szippantani a kis népeket. Viccek születtek arról, hogy kínaiul kell tanítani az óvodásokat Európában, mert mire felnőnek, ideérnek a kínaiak. Ebben az ostobaságban az a félelmetes, hogy Ázsia már itt van Európában, de nem letelepedésével, hanem gazdasági erejével, ezt viszont tagadja a szimuláció. Tagadd, ami van, állítsd, ami nincs, és megalapozhatsz egy mutációt, ami egy kicsit igaz, egy kicsit nem, ki tudja hogyan kell követni!

Az állam mértéke a törvény, a legfőbb hatalom gyakorlója a törvényhozó (kodifikátor). A politika tehát mindenkor a nép érdekért folytatott állami tevékenység, melyben az igazsághoz való viszony determinál. Ennek a folyamatnak az alapműve Myrdal könyve: Korunk kihívása a világszegénység. A túlnépesedés általi világszegénység az az új antagonizmus, amely elleni küzdelem keményebb, mint az előző korszakok osztályharcai.

Fukuyama azt állítja, hogy a történelem „utolsó embere” a polgár, aki felfegyverezte magát a történelmi evolúció minden tanulságával, ismeri a hatalom megszerzése és megtartása gyakorlatát, kineveli a politikai értelmiséget, amelynek feladata az inerciával megküzdeni. A politikai gondolkodók sosem egészében találkoznak az inerciával, főleg a szegénypolitika megvonásaiban, a demokrácia emberjogi sérüléseiben, az újraelosztás (redistribúció) korrupcióiban, s a szakmai dilettantizmusban érik utol.

A múlt század nyolcvanas éveinek végére az inerciából világinercia lett. Az államformációk összességében uralkodik az inercia. A társadalmi tehetetlenségi faktor elembertelenedési folyamatot hozott létre, 300%-os szegényhalandóságot s az államevolúció megtorpanását. 1985-ben nyolcvan állam csődöt jelentett, s húsz év múlva ők járnak élen, míg az addig élenjárók most vannak csődközelben.

A Római Klub szellemi arisztokratái mindezt előrevetítették, de a tények ismerete nem akadályozta meg a tények negatív hatásának érvényesülését. A világinercia kb. hatmilliárd fölösleges emberről tud, akiknek lakását, munkáját, étkeztetését, taníttatását állami szinten nem tudják megoldani. A világszegénység és túlnépesedés együtt legyőzhetetlen antagonizmussá vált, s a megtervezett világállam „reprodukciós katasztrófával” indul, nem tud nyújtani sem kenyeret, sem cirkuszi játékokat.

KÁLMÁN MÁRIA

2011